COLECȚIA MARILOR GÂNDITORI ITALIENI

ÎNGRIJITĂ DE: VINCENZO DE RUVO ȘI N. BAGDASAR

N. MACHIAVELLI

PRINCIPELE

TRADUCERE DIN LIMBA ITALIANĂ
CU O INTRODUCERE DE
SORIN IONESCU

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
ROMÂNE

INSTITUTUL ITALIAN DE FILOSOFIE
SOCIETATEA ROMÂNĂ DE FILOSOFIE

NICCOLO MACHIAVELL

PRINCIPELE

INDICE

		Pag.
Introducere		V
Bibliografie		XLV
Niccolò Machiavelli către Lorenzo de'Medici Magnificul		1
I.	De câte feluri sunt Principatele şi în ce mod se dobândesc	3
II.	Despre Principatele ereditare	5
III.	Despre Principatele mixte	7
IV.	Dece regatul lui Darius, care a fost ocupat de Alexandru, nu s'a răsculat după moartea acestuia împotriva urmaşilor lui	17
V.	In ce fel trebue guvernate Cetăţile sau Principatele cari, înainte de a fi cucerite, se conduceau după legile lor proprii	21
VI.	Despre Principatele noui pe cari le dobândeşti cu arme proprii şi cu propria ta energie	23
VII.	Despre Principatele noui cari se cuceresc prin armele şi ocazia oferită de altul	27
VIII.	Despre cei cari au devenit Principi prin fapte nelegiuite	36
IX.	Despre Principatul civil	41
X.	In ce fel trebue măsurate forţele oricărui Principat	46
XI.	Despre Principatele eclesiastice	49
XII.	De câte feluri sunt armatele şi despre soldaţii mercenari	52
XIII.	Despre soldaţii auxiliari, amestecaţi şi proprii	59

		Pag.
XIV.	Care este datoria unui Principe privitor la pregătirea războiului	64
XV.	Despre acele lucruri pentru cari oamenii, și mai ales Principii, merită să fie lăudați sau dojeniți	68
XVI.	Despre dărnicie și economie . . .	70
XVII.	Despre cruzime și milă, și dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau mai curând să fii temut decât iubit	73
XVIII.	Cum trebue să-și țină cuvântul un Principe .	77
XIX.	Cum trebue să ne ferim de a fi uriți și disprețuiți	80
XX.	Dacă fortărețele și multe alte lucruri pe cari Principii le construiesc în fiecare zi, sunt de folos sau nu	91
XXI.	Cum trebue să se poarte un Principe spre a fi stimat	96
XXII.	Despre secretarii pe cari Principii îi au pe lângă ei	100
XXIII.	Cum trebue să fugi de lingușitori . .	102
XXIV.	Dece Principii Italiei și-au pierdut statele lor .	105
XXV.	Cât de mult poate soarta asupra lucrurilor omenești și în ce fel poți să-i reziști . .	107
XXVI.	Indemn spre a cuprinde Italia și a o libera din mâinile barbarilor . . .	111

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

INTRODUCERE

Puțini sunt gânditorii a căror operă să fi avut o soartă atât de interesantă și totodată atât de fecundă ca opera lui Machiavelli. Pentrucă nu avem în fața noastră scrierea unui filosof, ci a unui om de acțiune; cuvintele lui nu sunt destinate așa dar să alcătuiască o teorie politică ci să fie punctul de plecare al unei atitudini și al unei treceri imediate la faptă. De gândirea lui Machiavelli s'au servit așa dar toți aceia cari au voit să caute o justificare a modului lor de acțiune. Soarta operei lui a urmat astfel linia schimbătoare a împrejurărilor istorice și politice cari impuneau sau făceau posibile alte moduri de guvernare decât cele propuse de el. S'a greșit așa dar atunci când gândirea politică a istoricului florentin a fost socotită drept o teorie a Statului concepută ca teorie a oricărui Stat posibil; nu s'a văzut că ea corespunde unui singur moment politic, acela al Florenței la începutul secolului al XVI, adică în acel moment în care se putea încerca o unitate a Italiei pe care evenimentele ulterioare aveau s'o împiedece încă multă vreme.

Căci opera lui Machiavelli nu vrea să constitue un sistem; nu putem vorbi de *Principe* ca fiind corolarul unei concepții filosofice pe care autorul ar fi expus-o în alte scrieri spre a-i aduce aci această împlinire în linia politicului; Republica lui Platon, Politica lui Aristot sau Contractul social al lui Rousseau aparțin unor sisteme de gândire metafizică și reprezintă o consecință a lui; Machiavelli pornește însă dela fapte, și pe ele vrea să le reformeze; scrie *Principele* pentrucă împrejurările politice îl solicită s'o facă, iar nu pentru a ilustra o teorie. Dacă totuși, la finele analizei noastre, vom putea încerca să arătăm că această gândire politică se încadrează într'o concepție filosofică și că ea are la bază o anumită înțelegere a eticului,

va trebui să precizăm că aceste cadre de gândire mai largi în care o introducem, nu mai sunt ale lui Machiavelli, ci ale gândirii filosofice a epocei lui. Concepția politică a Renașterii nu o găsim nici la Ficino, nici la Bruno; o găsim însă la Machiavelli, și o putem considera prin urmare drept corolarul, pe acest plan al realului care este viața politică a popoarelor, al speculației metafizice și etice a gânditorilor aceleiași epoci.

Am indicat în felul acesta cele două planuri în cari se constitue opera lui Machiavelli: ea apare sub impulsul faptelor politice ale vremii și în vederea lămuririi lor printr'o acțiune politică nouă; dar apare cuprinzând în ea substanța gândirii filosofice a timpului, a concepției lui despre existență și despre om.

Născut la 3 Mai 1469 la Florența, Machiavelli își începe cariera politică, hotărîtoare pentru opera lui, la vârsta de douăzeci și nouă de ani. Împrejurările politice îl introduc atunci în miezul vieții publice a Republicei. Situația Florenței evoluase rapid și cu multe frământări în ultimii ani. In Aprilie 1492 murise Lorenzo Magnificul, încheindu-se odată cu el epoca de glorie a Renașterii florentine; curând turburările interne și războaiele pentru cucerirea Italiei sdruncină viața orașului. In Noemvrie 1494, Piero de' Medici, fratele și urmașul lui Lorenzo, nu voise și nu putuse să împiedece înaintarea trupelor franceze ale lui Carol VIII; poporul Florenței cere atunci alungarea lui, și principatul este înlocuit prin republică; în fruntea ei se ridică însă un călugăr, Savonarola, ale cărui cuvinte prevestiseră venirea dușmanului și nenorocirile patriei. Călugărul dominican guvernează însă Florența prea puțin; republica lui creștină se desface atunci când, în Mai 1498, el este ars pe rug în piața Signoriei. Vechea republică, aceea care cu câteva decenii mai înainte se supusese autorității lui Cosimo cel bătrân, părintele Medicilor, renaște, și în Iunie același an, Machiavelli este numit Secretar în a doua cancelarie a Republicei, însărcinat fiind cu rezolvirea chestiunilor interne; o lună mai târziu i se încredințează în plus funcția de Secretar al Celor Zece, care cuprindea atribuția rezolvirii afacerilor externe. Machiavelli va fi reconfirmat în anul următor și va păstra această îndoită funcție până în Noemvrie 1512 când, odată cu căderea Republicei și întoarcerea Medicilor, nu-i mai este îngăduită nicio activitate politică.

In aceşti patrusprezece ani, Machiavelli a cunoscut pe oamenii politici de seamă ai epocii lui: papi, regi, împăraţi şi principi; contactul zilnic cu firele cele mai ascunse ale treburilor Statului i-au ascuţit înţelegerea şi i-au îmbogăţit experienţa oamenilor. In cuprinsul acestei perioade, în care putem spune că a adunat materialul operelor lui viitoare, partea cea mai însemnată o au ambasadele diverse la cari a luat parte sau misiunile în cari a fost trimis singur. In calitatea sa de Secretar, Machiavelli nu era niciodată ambasadorul oficial al Republicii; rolul lui era întotdeauna numai acela de a pregăti terenul pentru conversaţiile care trebuiau să urmeze; el apare aşa dar ca un observator însărcinat cu relatarea situaţiei, cu recunoaşterea posibilităţilor de tratative; observator de multe ori rău plătit şi deci neputând face faţă cheltuielilor cari i se impuneau; nu întotdeauna bine văzut, deoarece rolul de observator se prelungea uneori foarte mult fără ca guvernul Republicei să ia o hotărîre şi să înceapă tratativele în consecinţă. Aproape fiecare an înseamnă însă pentru Machiavelli o nouă călătorie şi un nou contact cu puternicii vremii. In Iulie 1499 îşi îndeplineşte prima misiune pe lângă Caterina Sforza, contesă de Imola şi Forli; în 1500 îl găsim la Rouen, trimis la Ludovic XII spre a desminţi svonurile cari afirmau că Florenţa nu mai este credincioasă alianţei ei cu Franţa; iar în Iunie 1502 îl găsim la Urbino, în prima ambasadă pe lângă Cezar Borgia, care continuă, în Octomvrie acelaş an, când Machiavelli rămâne timp de patru luni în jurul Ducelui de Valentinois, cum era numit de curând fiul Papei Alexandru VI. In anii următori întâlnim acţiunea întreprinsă de Machiavelli pentru alcătuirea unei armate proprii a Florenţei; în 1507, misiunea lui la Maximilian al Austriei îl face să cunoască Elveţia şi sudul Tirolului.

Dar la finele lui 1512, evenimentele se precipită la Florenţa. Liga dela Cambrai, în care Franţa se găsea alături de Papă şi de Spanioli, se desface; în locul ei şi cu un scop opus, se constitue Liga sfântă având în frunte pe Iuliu II care începe, alături de Spanioli, lupta hotărîtă împotriva armatelor lui Ludovic XII. Florenţa fusese în toţi aceşti ultimi ani aliata Franţei, şi această politică era hotărît susţinută de Pier Soderini, conducătorul Republicei. Gaston de Foix, comandantul trupelor franceze, câştigă în acest an, 1512, o mare victorie la Ravenna; o victorie fără efect însă, deoarece învingătorul moare curând după aceea,

şi Elveţienii, chemaţi în ajutor de Papă, reuşesc să regrupeze forţele şi să refacă, mai puternic, Liga Sfântă. Succesul trece acum de partea acesteia; armatele franceze se retrag, şi unul după altul, oraşele se supun Papei. In August 1512, această înaintare devine ameninţătoare pentru Florenţa: ea avea de ales între continuarea politicei franceze susţinută de guvernul republican în frunte cu Soderini, sau alăturarea de Liga Sfântă care însemna totodată revenirea Medicilor şi deci pierderea din nou a libertăţilor republicane. In Iunie 1512, Papa şi aliaţii săi se întruniseră în Congresul dela Mantova prin care hotărîseră să pedepsească Florenţa pentru alianţa ei cu Franţa şi să-i impună revenirea Medicilor. Evenimentele se precipită însă în momentul în care Spaniolii atacă şi ocupă, printr'o acţiune militară violentă, micul oraş Prato, situat la puţini kilometri de Florenţa; situaţia apare atunci cu totul pierdută pentru republicani; Pier Soderini este silit să fugă în primele zile ale lui Septemvrie 1512 şi Medici reiau guvernul Florenţei. Politica franceză a Republicei nu reuşise să-i asigure decât puţini ani libertatea; prin revenirea Medicilor, principatul se restabileşte în toată puterea lui.

Il găsim pe Machiavelli în miezul acestor evenimente. Fuga lui Soderini însemna şi pentru el pierderea funcţiei pe care o ocupa. Dar pentru Machiavelli, ea nu este numai un mijloc de existenţă, ci un mod de vieaţă; şi atunci încearcă să rămână la locul său, să-şi împlinească, aşa dar, funcţia servind de data aceasta pe Medici. Colegul său, primul Secretar al Republicei, Virgilio Adriani rămâsese pe loc; dar Adriani nu era un om politic, ci un literat: profesor la Studiul florentin, umanist cunoscut în cercul Academiei platonice, elev al lui Cristoforo Landino, pentru el funcţia de Secretar era numai un mijloc de existenţă; apolitic, el a rămas la locul său deoarece noui conducători ai Florenţei nu puteau să vadă în el pe omul vechii guvernări. Machiavelli reprezinta însă o direcţie şi o personalitate; activitatea lui fusese aceea a unui pasionat al politicei; el reprezenta ca atare spiritul Republicei care căzuse. Deaceea încercările lui de a-şi oferi serviciile noui guvernări, nu reuşesc; la 7 Noemvrie 1512 este scos din funcţie, iar la începutul lui 1513 este implicat, pe nedrept probabil, într'o conspiraţie urzită contra Medicilor, de către Pietro Paolo Boscoli şi Agostino di Luca Capponi; cei doi fură decapitaţi; iar partizanii lor, între cari fusese găsit şi Machiavelli — numele său figura pe o listă, pus aci poate

fără ştirea lui întrucât se presupunea că trebue să fie şi el un adversar al Medicilor — fură închişi. O scrisoare a lui Machiavelli va povesti, puţin după aceea, cum a fost supus torturii în celulele dela Bargello; a fost însă curând eliberat, cu prilejul amnistiei acordate la alegerea ca papă a cardinalului Giovanni de' Medici, devenit Leon X. Este însă obligat să părăsească Florenţa; şi astfel, în Martie 1513 îl găsim instalat în apropierea oraşului, la St. Andrea in Percussina, într'o casă de ţară ce-i aparţinea. Dar anii cuprinşi între această retragere forţată şi reintrarea în viaţa publică, pentru scurt timp şi cu misiuni secundare, în 1525, alcătuesc perioada cea mai rodnică a vieţii lui. In 1513 începuse *Discursurile asupra primei decade a lui Tit-Liviu*. Le întrerupe pentru a scrie, în acelaş an, *Principele;* în 1514 redactează *Dialogul asupra limbei,* în 1517 *Capitoli* şi *L'asino d'oro;* în 1520 termină *Viaţa lui Castruccio Castraccani* şi în acelaş an i se reprezintă *Mandragola;* tot atunci, Papa Clement VII îl îndeamnă să scrie *Istoriile florentine* pe cari le va termina în 1525; însfârşit, graţie aceluiaş Papă, reintră în viaţa politică. Il găsim în cursul acestor ultimi doi ani de viaţă în diferite misiuni, nu de primă importanţă; în Mai 1527 însă, soarta Florenţei se schimbă din nou; „jaful Romei" săvârşit de trupele spaniole ale Conetabilului de Bourbon are ca urmare isgonirea Medicilor; Florenţa redevine Republică. Machiavelli îşi oferă şi de data aceasta serviciile noului guvernări, dar este refuzat; şi moare puţin după aceea, în Iunie 1527.

In faţa acestei vieţi a unui om de acţiune care a devenit teoretician în momentul în care i s'a luat orice posibilitate de a mai lucra practic, întrebarea care se pune este aceea a semnificaţiei pe care a avut-o scrisul în existenţa lui Machiavelli. Că a avut o cultură completă, nu se poate afirma cu certitudine; un cronicar al vremii, Benedetto Varchi, îl numeşte în a sa *Istorie a Florenţei:* „mai curând nu fără cunoaşterea literelor, decât literat". Putem spune aşa dar că avea cultura comună a unui florentin al epocii, fără a avea erudiţia umaniştilor; se crede că nu cunoştea limba greacă, iar lecturile pe cari le avea totuşi din autorii greci erau făcute prin intermediul traducerilor latine. Că era însă un cetitor pasionat al anticilor ne-o dovedeşte cunoscuta scrisoare din 10 Decemvrie 1513, una dintre primele ştiri pe cari le avem despre viaţa lui de exilat,

în care povestește prietenului Francesco Vettori cum își petrece ziua în singurătatea care i-a fost impusă. Și este pe drept faimoasă această scrisoare deoarece apare în ea îndoita figură a lui Machiavelli: este scriitorul curios de a-i cunoaște pe oameni și petrecându-și ore întregi în mijlocul celor mai simpli dintre ei, într'o cârciumă, spre pildă; și este pe de altă parte, istoricul și gânditorul politic care găsește o desfătare în lectura anticilor și în meditarea lor. Dacă această din urmă trăsătură îl apropie pe Machiavelli de bucuriile tuturor umaniștilor vremii lui, cea dintâi îl arată în linia marilor moraliști: căci ce altceva este curiozitatea mereu vie a omului și analiza lui ascuțită în opera istorică și politică a lui Machiavelli, decât pasiunea de a privi și de a nota, de a surprinde relații între pasiuni și de a explica atitudini, trăsături cari sunt tocmai caracteristice ale tipului moralist; o observație mărginită desigur mai mult la omul mediului său și al momentului său istoric; o observație cu finalitate hotărît politică, dar nu mai puțin o observație atentă care nu arareori se constitue în schițarea de adevărate portrete sau în formularea de maxime, expresii predilecte ale scrisului de tip moralist.

Detaliile cuprinse în scrisoarea adresată lui Vettori neînfățișează această multilaterală curiozitate a lui Machiavelli. Se scoală de dimineață „odată cu soarele" și se duce la pădurea unde supraveghează unele lucrări; își petrece timpul alături de tăietorii de lemne și ascultă vorbele și neînțelegerile lor; ceva mai târziu se odihnește cetind, în același cadru rustic, din Dante sau Petrarca, din Tibul și Ovidiu, „poeți minori", odihnitori, cari îi hrănesc visarea; însfârșit se oprește la han „nell'osteria"; „vorbesc cu cei cari trec pe aci, îi întreb ce este nou prin satele lor, aud lucruri felurite și observ gusturile și ideile diverse ale oamenilor"; iar după amiază tot aci revine: stă de vorbă cu cârciumarul, cu morarul și cu măcelarul, și se amuză privind jocurile lor. Dar seara, această frecventare a oamenilor vremii lui face loc apropierii altor oameni; seara, Machiavelli desbracă „haina de toate zilele, plină de noroiu" și îmbracă „vestminte regești și de curte": astfel se apropie de oamenii mari ai antichității și citește istoria faptelor lor; mă hrănesc, scrie aci Machiavelli, „cu acea hrană care singură este a mea și pentru care m'am născut"; i se pare că stă de vorbă cu acești oameni, „și timp de patru ore, scrie mai departe, nu simt

nicio oboseală, uit orice durere, nu mă mai tem de sărăcie, moartea nu mă sperie; mă transport cu totul în ei" [1]).

Acesta a fost omul Machiavelli; şi în lumina acestei scrisori, îi putem judeca atitudinea în acele momente grele cari au fost pentru el împrejurările căderii Republicei. Când Pier Soderini a fost silit să renunţe la conducerea Florenţei şi să fugă, Machiavelli nu a luptat împotriva celor cari îi aduceau pe Medici în cetate; a lăsat ca evenimentele să-şi urmeze cursul, deşi el fusese în mare parte promotorul politicii franceze; şi, puţine zile după căderea lui Soderini, se adresa Alfonsinei Strozzi, mama tânărului Lorenzo de' Medici, oferindu-şi serviciile noilor stăpânitori ai oraşului. Un comentator [2]) observă, explicând această atitudine, că pe Machiavelli îl interesează politica, nu oamenii; aşa dar voia să poată lucra mai departe în domeniul politicei florentine, independent de oamenii care o conduceau; înseamnă că Machiavelli nu a fost omul unui partid sau al unei politici şi că a trecut brusc la atitudinea opusă; nu aceasta este linia vieţii lui; deoarece îl pasionează cu adevărat acţiunea politică în ea însăşi, pentru jocul intereselor şi al ambiţiilor desfăşurate şi deci pentru desvăluirea omului în toată varietatea lui neaşteptată; aceasta îl atrage. Şi totuşi, Machiavelli nu a voit să rămână neapărat în politică numai pentru atât. Dincolo de curiozitatea moralistului, este preocuparea cetăţeanului Florenţei, îngrijorat de soarta patriei lui tot mai mult ameninţate de înaintarea duşmanilor şi de poftele căreia îi este expusă. Omul de acţiune predomină în Machiavelli; gândirea lui politică are o finalitate naţională; grija de soarta Florenţei îi conduce lecturile istoriei vechi, în care caută o îndrumare şi o soluţie; ceea ce înseamnă că opera lui este rodul unei dorinţe de acţiune politică pe care el însuşi nu o putea înfăptui, dar pe care o propunea ca model. Privită în cadrul acestei vieţi, opera lui Machiavelli apare aşa dar necesară. Dacă el şi-ar fi continuat funcţia de Secretar al Republicei sau al Principatului, scrisul nu i-ar mai fi fost o necesitate; înlăturat însă din viaţa

1) Lettera a Francesco Vettori, în N. Machiavelli, Opere, a cura di Antonio Panella, v. I: Scritti storici e letterarii, Lettere familiari; Milano, Rizzoli (1938), p. 919.

2) A. Pernice, Machiavelli uomo d'azione e teorico dell'azione, introducere la Il Principe, Firenze, Rinascimento del libro, 1939, p. LX.

publică, el trebue să scrie: mai întâiu pentru a folosi bogatul material de observaţie pe care l-a adunat; pentru a continua apoi, pe calea aceasta pe care el o socoteşte tot atât de eficace ca şi acţiunea, drumul unei politici care trebuia să asigure o stabilitate mai mare vieţii statelor italiene şi poate o stabilitate maximă prin înfăptuirea unirii lor. Imprejurările în care apare *Principele* dovedesc tocmai acest îndoit punct de plecare al scrisului lui Machiavelli.

Opera apare menţionată pentru prima oară în aceeaşi scrisoare adresată lui Francesco Vettori: „Şi deoarece Dante spunea că nu există ştiinţă dacă nu păstrezi ceea ce ai auzit, mi-am însemnat cele ce am adunat din conversaţia cu ei (cu scriitorii antici) şi am alcătuit un opuscul *De Principatibus*, în care adâncesc cât mi-este cu putinţă gândurile mele asupra acestui subiect, discutând ce este principatul, de câte feluri este, cum poate fi dobândit, cum se păstrează, dece se pierde. Şi dacă v'au plăcut vreodată capriciile mele, nici acesta nu vă va displace; iar unui principe, şi mai ales unui principe nou, ar trebui să-i fie binevenit; eu îl adresez Măriei-Sale Giuliano. Filippo Casavecchi l-a văzut; vă va putea rezuma în parte şi cartea în sine şi discuţiile pe cari le-am avut cu el, deşi continui să-l îmbogăţesc şi să-l fac mai frumos" [3]).

Rezultă din aceste rânduri că opera a fost scrisă în ultimele luni ale anului 1513; ea era terminată în întregime în Decembrie, data scrisorii, după cum reiese din ultimele rânduri, unde nu poate fi vorba de indicarea unor adaosuri la text, ci de revederea stilului în care fusese redactat. Printr'o analiză minuţioasă, Federico Chabod dovedeşte într'un studiu preţios, că Machiavelli se referă într'adevăr la opera întreagă, terminată la acea dată [4]): corespondenţa scriitorului în tot cursul anului 1513 şi mai ales între Iunie şi August, dovedeşte o preocupare politică

---

3) **Lettera a Franc. Vettori**, cit., în **op. cit.**, p. 919.

4) Federico Chabod, **Sulla composizione de „Il Principe" di N. Machiavelli**, în „Archivum Romanicum", Iulie-Sept. 1927, pp. 330—383. Studiul este un răspuns lui F. Meinecke, autorul unor cercetări asupra lui Machiavelli, între cari **Die Idee der Staatsräson**, Berlin, 1924 şi traducător al **Principe'lui (Der Fürst und kleinere Schriften**, Berlin, 1923), care susţinea că lucrarea anunţată lui Vettori nu cuprindea opera întreagă, ci numai primele 11 capitole, celelalte 15 fiind scrise mai târziu.

constantă şi o nevoie de a discuta cel puţin în scris aceste lucruri; *Principele* a fost aşa dar redactat cu necesitate în acest interval de timp, ca expresie al acestui adevărat „furor politicus"; iar scrisorile din primele luni ale anului următor, posterioare aşadar datei la care se anunţă *Principele*, dovedesc o relaxare a preocupării politice, semn că opera fusese încheiată.

Principele este aşa dar primul rod al singurătăţii lui Machiavelli; dar redactarea lui rapidă se datoreşte şi unor anumite împrejurări externe. In vara aceluiaş an 1513 se precizează unele planuri politice ale Medicilor, cari ar fi trebuit să ducă la o schimbare hotărîtă în soarta Italiei. Leon X, care aparţinea acestei familii, urmărea crearea unui stat alcătuit din provinciile centrale ale Italiei; se vorbea în acest sens de Parma, Piacenza, Modena şi Reggio cari s'ar fi unit cu Neapole; iar în fruntea noului Stat, Papa l-ar fi ridicat pe Giuliano de' Medici, urmând să creeze un Stat similar pentru nepotul acestuia, Lorenzo: căruia i s'ar fi dat Florenţa cu Siena şi Piombino. In felul acesta, micile State italiene ar fi fost înglobate în două unităţi mari cari ar fi cuprins sudul şi centrul Italiei şi ar fi format, alături de Statul papal, posesiuni de fapt unite între ele prin înrudirea conducătorilor lor. Se vorbea insistent de aceste proecte; şi le îi aminteau lui Machiavelli o altă încercare de înfăptuire a unui plan asemănător, cu puţini ani înainte: încercarea papei Alexandru VI Borgia, care voia să-şi întindă autoritatea asupra întregii Italii şi care susţinea, în acest scop, acţiunea de cucerire a fiului său Cezar. Machiavelli află aşa dar de proectele lui Leon X; întrerupând atunci redactarea *Discursurilor*, scrie în câteva luni acel opuscul care trebuia să fie un Manual al principelui nou, al celui care ar fi fost primul conducător al Italiei unificate; iar în arătarea căilor de urmat pentru realizarea acestui Stat care trebuia să salveze ţara de poftele cuceritorilor străini, şi care se impunea aşa dar mai mult decât oricând în acest moment, Machiavelli îşi aminteşte de Cezar Borgia pe care îl cunoscuse de aproape şi printr'un contact zilnic în cursul ambasadelor sale; în 1502 mai ales, când acesta atinsese punctul culminant al puterii lui. Tot ceea ce Machiavelli putuse să adune în cursul acestei apropieri de Borgia, prin conversaţiile diplomatice avute şi prin observarea atentă a politicei lui, îi revenea acum şi se oferea ca substanţă a doctrinei Principatului nou şi unitar. Căderea lui Cezar Borgia şi moartea

lui în 1507, într'o luptă oarecare, pe teritoriul spaniol, unde plecase luat prizonier, nu putuse să anuleze cu nimic semnificaţia faptelor lui anterioare şi mai ales semnificaţia naţională a cuceririlor lui; Cezar Borgia nu reuşise din cauza unor împrejurări externe cu totul întâmplătoare şi cari îi fuseseră defavorabile: moartea prematură a tatălui său, în primul rând, la data când unirea micilor state era aproape realizată, dar era prea proaspătă spre a se menţine în faţa unor duşmani puternici; iar aceştia s'au arătat de îndată ce Alexandru VI a murit. Machiavelli îşi dădea seama însă că acestea au fost numai întâmplări exterioare; că ceea ce aşa dar n'a reuşit să realizeze Cezar Borgia, va reuşi un altul, căruia soarta îi va fi favorabilă până în ultima clipă. Ideea însăşi a unirii statelor italiene poate fi însă înfăptuită; şi ea se impune în acest moment care este cel mai greu al Italiei. Ţării nu-i lipseşte, scrie Machiavelli în una din ultimele pagini ale *Principelui*, materia, ci numai forma: ea posedă materia cea mai bună, căci poporul ei este viteaz; îi lipseşte conducătorul, Principele. Pentru acesta scrie aşa dar Machiavelli; cartea lui cuprinde reguli de acţiune pentru înfăptuirea a ceea ce celălalt încercase şi dusese numai până la mijloc.

Principele este aşa dar o carte închinată cuiva, scrisă pentru cineva anume. Machiavelli vorbeşte în scrisoarea citată către Vettori, despre Giuliano de' Medici; şi ţine să-i înmâneze opusculul pe care i l-a dedicat, sperând ca prin aceasta să i se deschidă din nou cariera politică. Se descoperă astfel dubla finalitate a *Principelui;* scriindu-l, Machiavelli îşi exprima preocuparea lui politică constantă; dar dedicându-l lui Giuliano, încearcă să adapteze figura Principelui, schiţată în opuscul, realităţii politice care i se oferea, şi să atingă pe această cale şi scopul care era esenţial pentru el, reintrarea în viaţa politică. Dacă Giuliano însuşi, şi mai puţin Lorenzo, căruia la sfârşit îi va fi închinată cartea, nu corespundeau în întregime figurii Principelui, posibilităţile de acţiune ale Medicilor erau în schimb foarte mari în acest moment; prin prezenţa lor atât la Roma cât şi la Florenţa, ei stăpâneau cu adevărat punctele strategice ale Italiei peninsulare şi aveau deci posibilitatea de a înfăptui un stat unic. Termenii măgulitori din Epistola dedicatorie exprimă speranţa reală pe care Machiavelli putea s'o aibă în acţiunea lui Leon X şi în rolul ce i-ar fi fost dat lui Giuliano; iar versurile finale

citate din Petrarca indică voința adâncă a înfăptuirii unui ideal; între acești termeni extremi se așază aluzia cuprinsă în încheierea Epistolei, ca expresie a ultimului factor ce a determinat scrierea *Principelui:* speranța redobândirii vechii funcțiuni.

Căci inactivitatea și singurătatea rod sufletul scriitorului; Machiavelli știe că trebue neapărat să trimeată acest opuscul lui Giuliano și poate știe că pentru aceasta l-a scris în deosebi; căci își dă seama cât îi este de necesară revenirea la Florența: „mă consum, îi scrie lui Vettori, și multă vreme nu mai pot sta așa"... [5]); și își dă seama că ar putea fi util, că cei cincisprezece ani în slujba Republicei l-au învățat multe: „oricine ar trebui să fie bucuros, scrie mai departe, să se servească de cineva care și-a adunat experiența pe cheltuiala altuia" [6]); și caută apoi să convingă pe Medici că le va fi credincios; a fost întotdeauna astfel și nu va putea trăda nici acum: „iar mărturie a credinței și a cinstei mele este sărăcia mea". Dar Machiavelli nu reușește; el rămâne mai departe în singurătatea dela St. Andrea in Percussina, continuând să scrie. Scopul imediat al *Principelui* rămânea astfel neîmplinit; în schimb, opusculul avea să cunoască o soartă dintre cele mai neașteptate; scris în mod ocazional și în linia preocupărilor politice ale unui florentin clar-văzător al situației, volumul avea să fie socotit ca un manual de doctrină politică de valoare universală și proslăvit sau respins în consecință.

Planul acestei scrieri, de mici proporții, este unitar; Machiavelli tratează mai întâiu despre Principate în constituirea lor, prin cucerirea anume de provincii noui sau prin formarea lor dela început și în întregime ca Principate noui; această primă parte cuprinde nouă capitole, iar următoarele tratează problemele diferite ce se pun unui stat: apărarea și puterea de luptă; statele ecleziastice cari nu au nevoie de apărare; reformele interne cari se impun; însfârșit calitățile unui Principe nou. Dar volumul pune în deosebi în lumină rolul acestuia din urmă; căci deasupra împrejurărilor se ridică Principele capabil de a înfăptui ceea ce este mai greu; cartea corespunde astfel just titlului, întru cât nu schițează forma unui stat ideal, ci figura Principelui desăvârșit. Căci pe acesta, Machiavelli îl cu-

5) Lettera a Franc. Vettori, cit., în op. cit., p. 920.
6) Ibid.

noscuse; figura inspiratoare este Cezar Borgia, fără ca totuși semnificația operei să se epuizeze în singur conținutul acestei personalități istorice.

Machiavelli și-a exprimat de mai multe ori admirația pentru Cezar Borgia; la data celor două misiuni pe care le avusese pe lângă acesta, îl cunoscuse în gloria lui cea mai mare; în 1503, Borgia se intitula: Duce de Romagna, de Valentinois și Urbino, Principe de Andria, Signior de Piombino, Gonfalonier și Căpitan general al Bisericii. Într'o mică scriere din același an: *Del modo tenuto dal Duca Valentino nel trattare i popoli della Valdichiana ribellati*, Machiavelli aducea un omagiu deschis metodelor politice ale lui Borgia; în relatarea misiunii avute pe lângă acesta, notează această trăsătură a caracterului: „Nu comunică niciodată niciun lucru decât atunci când îl face, și îl face atunci când nevoia îl constrânge"; într'o scrisoare, Machiavelli mărturisește: „Pe ducele Valentino l-aș imita ori când dacă aș fi principe nou"; în *Principe* nu șovăie să afirme hotărît că exemplul cel mai bun de urmat, un principe nou îl va găsi în acțiunea desfășurată de Borgia (cap. VII), în sfârșit, în aceeași relatare a misiunii avute pe lângă el, schițează acest portret al lui: „Este un principe foarte strălucit și măreț, și atât de curajos în lupte încât nu există nici o faptă, oricât de mare, care să nu i se pară mică; și nu se oprește niciodată în căutarea gloriei și în dobândirea de state noui, nici nu cunoaște oboseala sau primejdia; ajunge într'un loc înainte de a i se cunoaște plecarea în locul pe care l-a părăsit, și se face iubit de soldați; și-a ales oamenii cei mai buni din Italia, iar aceste lucruri, la cari se adaugă un noroc constant, îl fac să fie victorios și formidabil".

Exemplul lui Borgia este desigur faptul care explică pecetea specifică pe care timpurile au pus-o operei lui Machiavelli; judecata aspră pe care posteritatea a rostit-o despre acțiunile acestui condottier, s'a răsfrânt în mod firesc și asupra *Principelui*. Credem că putem observa însă aceasta: Machiavelli propune nu un exemplu oarecare, ci un tip de Principe; căci modul de acțiune al acestui conducător dorit de Machiavelli descoperă o anumită înțelegere a existenței, o anumită poziție față de ea. Nu Cezar Borgia ca atare este așa dar exemplul Principelui, ci tipul uman pe care el îl reprezintă, așa dar linia de viață care se desprinde din modul lui de acțiune: și după cum aceasta depășește linia de viață a unui om oarecare,

tot astfel figura Principelui cuprinde pe aceea a lui Cezar Borgia, dar nu o epuizează: o conține ca exemplu al unei linii de existență ce-și dovedește semnificația ei deplină numai atunci când este în întregimea ei realizată.

Figura Principelui se lămurește așa dar numai în întregul acestei concepții care constitue o înțelegere a omului și a existenței în perspectiva politicului. Intr'o scrisoare lui Vettori, Machiavelli scrie că nu se pricepe la nimic altceva decât la chestiunile cari privesc statul: numai despre Stat știe să discute [7]); iar politica este singura lui hrană, adevărata lui vocație: „quel cibo che solum è mio e che io naqui per lui" [8]). Pe om așa dar, îl consideră numai sub această specie a politicului, în desfășurarea acțiunilor lui în acest mod de existență. Analiza diferitelor opere, și în deosebi a *Discursurilor,* ne permite să descoperim liniile mari ale acestei concepții unitare despre existență și despre om sub specia politicului, și să pătrundem astfel mai just înțelesul *Principelui.*

Găsim la baza gândirii lui Machiavelli constatarea răutății esențiale a omului. In poemul *L'asino d'oro,* întâlnim această observație: „Un porc nu face rău altuia, și un cerb altui cerb; singur omul îl omoară pe celălalt, îl răstignește și îl nimicește" [9]). In *Discursuri,* aceeași constatare este atenuată: „Și cum natura oamenilor este ambițioasă și bănuitoare"... [10]), spune Machiavelli, pentru a adăuga în *Principe* (cap. XVII) că oamenii sunt ingrați, schimbători, ascunși, fricoși, doritori de câștig; aceste însușiri trebue să le cunoască principele atunci când îi guvernează și se întreabă dacă este mai bine să le câștige iubirea sau să le impună frica; de asemenea cel care se ridică pentru prima oară în fruntea unui Stat, trebue să aibă ca punct de plecare aceeași conștiință clară a naturii omului: „După cum dovedesc toți cei cari discută asupra vieții în societate, scrie Machiavelli în *Discursuri,* și anume în prima Carte, și după cum mărturisește orice istorie care conține exemple multe de acest fel, este necsar ca cel care organizează o republică și îi alcătuește legile să-i presupună pe toți oamenii răi și să socotească dinainte

7) Scris. din 9 Aprilie 1513, în op. cit., p. 911.

8. Letera a Franc. Vettori, în op. cit., p. 919.

9) L'asino d'oro, VIII în op. cit., p. 849.

10) Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, I, 29 în Tutte le opere, cit., v. II, 1939, p. 174.

că ei îşi vor arăta răutatea sufletului lor ori de câte ori vor avea prilejul liber să o facă; oamenii nu fac niciodată binele, decât dacă sunt constrânşi de nevoie" [11]). Concepţia lui Machiavelli se va constitui având la începutul ei acest simţ precis al realităţii umane; pe care totuşi o va vedea şi în posibilităţile ei de înălţare deasupra răutăţii şi egoismului iniţial.

Constatarea acestei naturi a omului, duce însă la o anumită înţelegere a istoriei. Omul în substanţa lui spirituală, nu evoluiază; studiul istoriei este pentru Machiavelli prilejul de a verifica mereu aceleaşi trăsături esenţiale ale sufletului omenesc. Istoria îi apare plină de învăţăminte tocmai pentru că omenirea este mereu aceeaşi, nu în faptele ei materiale, dar în semnificaţia lor, aşa dar în spiritul pe care îl desvălue. Prefaţa la Cartea I a *Discursurilor* afirmă tocmai această eternitate a naturii oamenilor, deducând de aci îndemnul şi posibilitatea imitării trecutului; Machiavelli se miră de cei cari nu folosesc istoria ca un izvor de exemple şi de învăţăminte, „ca şi cum cerul, soarele, elementele, oamenii s'ar fi schimbat ca mişcare, ordine şi putere, faţă de ceea ce erau în antichitate" [12]); iar în altă pagină a aceleiaşi opere găsim: „deoarece oamenii... s'au născut, au trăit şi au murit întotdeauna în acelaş fel" [13]). Concepţia istoriei ca tezaur de exemple pentru acţiunea politică prezentă se explică aşa dar prin pesimismul iniţial al gânditorului; în multe pagini, istoria apare arătată astfel, misiunea istoricului fiind prin urmare aceea de a lumina trecutul dar de a indica totodată drumurile viitorului: „In aşa fel că este uşor pentru cel care consideră atent faptele trecute, să prevadă, în orice Stat, pe cele viitoare, şi să întrebuinţeze acele îmbunătăţiri cari au fost folosite şi de cei vechi" [14]); iar mai departe, tot atât de clar: „Oamenii înţelepţi obişnuiesc să spună, şi nu din întâmplare sau fără motiv, că cine vrea să ştie ce va fi, trebue să considere ce a fost;... Aceasta deoarece faptele sunt săvârşite de oameni, iar aceştia au avut întotdeauna aceleaşi pasiuni, astfel că ele vor avea cu necesitate aceleaşi efecte" [15]).

---

11) Idem, I, 3, în op. cit., pp. 113—114.
12) Idem, Proemio la Cartea I, în op. cit., p. 102.
13) Idem, I, 11, ibid., p. 140.
14) Idem, I, 39, ibid., p. 196.
15) Idem, III, 43, ibid., p. 461.

Dacă această înțelegere a istoriei este cea a epocii, pentru care omul, etern în pasiunile lui, nu este dependent de loc nici de timp, ea ne interesează însă și într'un alt sens care ne permite să ducem mai departe această schiță a gândirii lui Machiavelli. Într'adevăr, constatarea că istoria constitue exemplul faptelor prezente, duce mai departe la arătarea rolului istoricului: el este singurul om care poate orienta popoarele pe drumul cel bun, deoarece el singur are acea cunoaștere a trecutului care este asemenea unei experiențe a prezentului; să nu uităm că exemplele lui Machiavelli, exemple cari ilustrează un principiu de metodă politică, sunt luate întotdeauna din istoria veche și din cea modernă, reacțiile oamenilor apărând aceleași; astfel că se pare într'adevăr că întâmplarea prezentă nu a făcut decât să imite faptul istoric antic. Dar dacă istoria este astfel un tezaur de înțelepciune și de învățătură, iar dacă rolul istoricului este de a indica drumul acțiunii în prezent; dacă este adevărat că „istoria este maestra acțiunilor noastre" [16]) rezultă de aci sensul înalt omenesc al scrisului lui Machiavelli: pe om îl socotește rău și neschimbat în răutatea lui dealungul veacurilor; dar aceasta nu înseamnă o concepție pasivă a societății și a sensului istoriei; căci răutatea esențială ca și egoismul sau simpla nevoie de apărare cari au dus la constituirea societăților omenești apar totuși depășite; iar omul, deși același în natura lui substanțială, se înalță totuși, prin viața socială însăși, la cunoașterea valorilor, la principiile etice: astfel, dacă prima grupare a oamenilor într'o unitate socială a avut drept scop numai o apărare mai eficace împotriva primejdiilor, viața colectivă a produs însă totodată, prin ea însăși, o primă formă a conștiinței etice, anume: „cunoașterea lucrurilor cinstite și bune, cunoașterea justiției" [17]). Prin viața socială, omul se ridică așa dar pe această treaptă superioară în care, renunțând la pofta stăpânirii imediate, recunoaște și dreptul celuilalt la posesiune; el nu mai este așa dar omul total egoist arătat la început: existența în societate a dat o primă finalitate extra-individuală acțiunilor lui; și aceasta ne îngăduie să vedem în gândirea lui Machiavelli drumul deschis spre cuprinderea idealului. Dacă „datoria omului de bine" sau a istoricului, pu-

16) Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati, în Tutte le opere, cit., v. II, p. 677.

17) Discorsi, I, 2, în op. cit., p. 109.

tem spune, este ca „acel bine pe care vitregia timpurilor și a soartei nu ți-a îngăduit să-l faci tu însuți, să-l arăți însă altora, astfel ca, mulți având această posibilitate, unii dintre ei, mai iubiți de ceruri, să-l poată săvârși" [18]), înseamnă că preocuparea constantă a lui Machiavelli este aceea a binelui sau, mai exact, a mai binelui pe care-l comportă viața în societate, a realizării așa dar cât mai eficiente a posibilităților de bine pe care omul și existența lui socială le cuprind. Pasiunea politică nu este deci la Machiavelli numai o gratuită curiozitate a desvoltării inteligenței și faptei omenești; ea este, dincolo de un pesimism inițial, speranța și voința unei ameliorări a existenței omului. Dacă el este, prin pasiunile lui, același în toate timpurile, datoria istoricului și posibilitatea care numai lui îi este dată este aceea de a arăta cum, pe acest fond inițial de interese și de egoism, poate să apară totuși mai binele: mai binele în sensul acțiunii mai eficace, al reușitei ei mai certe, și totodată în sensul unei mai desăvârșite organizări a conducerii statelor și deci a acelei existențe sociale prin care omul se înalță deasupra egoismului inițial. Punctul de vedere etic lipsește în primele două etape ale acestei înlănțuiri de concepte; el este însă prezent în a treia: într'adevăr, dacă progresul apare în primul rând numai ca reușită mai precisă sau ca realizare a unei grupări sociale mai strânse, aceasta din urmă la rândul ei conține posibilități de viață în linia eticului: deoarece numai în existența socială omul cunoaște binele, adică acțiunea în vederea aproapelui; în măsura deci în care pierderea egoismului inițial înseamnă un progres etic, putem afirma că există în gândirea lui Machiavelli și o perspectivă a eticului.

Că binele patriei este scopul întregului scris al lui Machiavelli și că acesta este totodată scopul spre care trebue să tindă orice acțiune omenească, rezultă dintr'o serie de pagini ale operelor lui. Astfel, în *Discursul asupra reformării Statului Florenței*, găsim aceste rânduri interesante în care binele făcut patriei apare pe treapta cea mai înaltă a valorilor morale :„Eu cred, scrie Machiavelli, că onoarea cea mai mare pe care o pot avea oamenii este aceea pe care în mod firesc le-o dă patria lor: cred că binele cel mai mare pe care îl putem face și cel mai plăcut lui Dumnezeu, este acela pe care îl facem patriei" [19]); punând,

18) Idem, Proemio la Cartea II, în op. cit., p. 246.

19) Discorso sopra il riformare lo stato di Firenze, în Tutte le opere, cit., v. II, p. 747.

mai departe, pe creatorii de state și pe legiuitori imediat după zei, așa dar pe treapta cea mai înaltă la care se poate ridica omul, Machiavelli indică scopul cel mai de preț spre care trebue să tindă acțiunea omenească; iar un exemplu găsim în *Istoriile florentine* unde ni se vorbește despre cei așa numiți „opt sfinți" pe care poporul i-a chemat astfel deoarece, deși luaseră averile bisericilor, își închinaseră însă vieața întreagă patriei: „într'atât acei cetățeni prețuiau atunci mai mult patria decât sufletul" [20]). Acțiunea omului este așa dar cu atât mai bună cu cât ea urmărește mai mult binele comun: „deoarece nu binele particular, ci binele comun este acela care face gloria cetăților" [21]); iar în altă pagină a aceluiaș text, Machiavelli va spune că propria lui activitate, el a desfășurat-o întotdeauna pentru binele patriei: „îndemnat de acea dorință naturală pe care am avut-o întotdeauna, de a săvârși fără nicio șovăire acele lucruri cari cred că aduc un bine comun fiecăruia..." [22]); în sfârșit, începutul *Dialogului asupra limbii* este tot un elogiu al patriei: arătând că omul nu are în vieața lui o datorie mai mare decât binele patriei întrucât ea ne dă ceea ce avem mai bun, Machiavelli, spune: „Și într'adevăr acela care prin sufletul și prin acțiunile sale se arată dușman al patriei, merită pe drept să fie numit paricid, chiar dacă această patrie i-ar fi făcut un rău". [23]). Iată cum iubirea patriei apare în această gândire drept idealul cel mai înalt; definindu-l, Machiavelli definește treapta cea mai de sus pe care o poate atinge spiritul omenesc: „a voi să fi de folos nu ție, ci binelui comun; nu urmașilor tăi singuri, ci Patriei comune".

Odată precizat acest punct, în jurul lui se constitue în mare parte așa numitul machiavelism; și privit astfel, el pierde dintr'odată pecetea pe care diversele epoci i l-au aplicat. Căci dacă în ele însele, mijloacele de acțiune recomandate de Machiavelli apar într'adevăr condamnabile, ele își găsesc însă dela început o justificare dacă le considerăm în acest întreg al gândirii lui. Punctele desvoltate până aci constitue fundamentul unei concepții care își afirmă eticitatea prin înălțarea binelui comun la rangul de va-

20) **Istorie fiorentine**, în **op. cit.**, v. I, p. 186.

21) **Discorsi**, II, 2, în **op. cit.**, v. II, p. 252.

22) Idem, **Proemio** la Cartea II, ibid., p. 101.

23) **Discorso o Dialogo intorno alla nostra lingua**, în **op. cit.**, v. I, p. 713.

BIBLIOTECA ACADEMIEI

loare supremă a omului; urmează că seria mijloacelor necesare pentru atingerea binelui comun sau pentru păstrarea lui, participă la valoarea lui: „machiavelismul" se justifică așa dar în numele binelui comun.

Pentru apărarea Patriei, orice mijloc este bun, iar războiul nu cunoaște reguli atunci când este în joc binele ei. In *Istoriile florentine,* Machiavelli povestește cum Rinaldo degli Albizzi s'a adresat ducelui Milanului cerându-i ajutorul pentru lupta lui de liberare a Florenței; în argumentele pe cari le aduce pentru a obține acest ajutor, Rinaldo spune: „Niciun om bun nu va dojeni vreodată pe acela care încearcă să-și apere patria oricare ar fi modul în care o apără"... [24]); iar în *Discursuri* găsim o afirmație asemănătoare prețioasă pentru caracterul absolut al iubirii care se cuvine patriei: titlul cap. 41 al Cărții III este el însuși lămuritor: „Că patria trebue apărată sau prin josnicie sau prin glorie; și în orice fel, ea este bine apărată"...; iar mai departe, cuvintele sunt tot atât de limpezi: „acest lucru trebue ținut în seamă și observat de orice cetățean care trebuie să ia o hotărîre pentru patria lui: deoarece când este vorba de salvarea singură a patriei, nu trebue să mai existe nicio considerațiune cu privire la ceea ce este milos sau crud, lăudabil sau josnic; ci dimpotrivă, lăsând la o parte orice alt punct de vedere, trebue urmată hotărîrea care poate să salveze patria și să-i păstreze libertatea" [25]). Acest principiu al apărării patriei în numele ei numai și cu riscul de a călca regula morală comună, înseamnă că binele patriei este el însuși criteriul cel mai just al moralului; este bine ceea ce este folositor patriei, deoarece numai în cuprinsul ei omul dobândește plinătatea umanității lui; și cum libertatea este la rândul ei bunul cel mai adevărat al patriei, apărarea acestei libertăți este pentru Machiavelli datoria cea mai înaltă: „sunt drepte numai acele războaie cari sunt necesare" [26]), găsim în *Istoriile florentine,* ca o confirmare a ridicării binelui comun la treapta cea mai înaltă a eticului.

Sunt juste așa dar toate mijloacele pentru apărarea patriei: și iată schițându-se aci primele puncte ale „machiavelismului". In *Discorsi,* se afirmă că folosirea înșelătoriei într'o acțiune oarecare este ceva urât, „totuși în

24) **Istorie fiorentine**, V, 8, în **op. cit.**, v. I, p. 291.
25) **Discorsi**, III, 41, în **op. cit.**, v. II, pp. 459—460.
26) **Istorie fiorentine**, V, 8, în **op. cit.**, v. I, p. 292.

mânuirea războiului ea este demnă de laudă și glorioasă"... [27]); și tot aci, vorbind despre uciderea lui Remus de către Romulus, Machiavelli afirmă același principiu: nimeni nu-l va putea acuza pe ucigaș dacă va considera că acțiunea lui a fost săvârșită spre a întemeia un stat; și adaugă acest principiu care apare firesc în desvoltarea gândirii lui: „Este necesar desigur ca, dacă fapta însăși îl acuză, efectul ei să-l scuze" [28]). Exemplele din *Principe* sunt însă și mai categorice: în cap. VIII, Machiavelli vorbește despre o cruzime care poate fi numită bună, întru cât este necesară și se exercită numai atât timp cât este necesară; în cap. XVIII, unde se pune întrebarea dacă principele trebue sau nu să-și țină cuvântul, i se recomandă să se comporte în felul leului și al vulpii, deoarece numai aceste căi îi permit să fie puternic; să nu se teamă așa dar de renumele cruzimii, spune Machiavelli în cap. XVII, dacă aceasta îi ajută să stăpânească poporul; deoarece le va face oamenilor numai bine, întrucât autoritatea lui împiedecând turburările și conflictele, va asigura tuturor o viață liniștită în cadrul societății; și știm că numai în cuprinsul acesteia omul este, pentru Machiavelli, cu adevărat om. Un principe să aibă așa dar drept scop numai păstrarea și mărirea statului; iar mijloacele folosite vor fi bune în măsura în care vor împlini acest scop; să nu se teamă așa dar, scrie Machiavelli și în cap. XV, de învinuirile ce i s'ar aduce; acțiunea lui se justifică prin rezultatul ei; cu atât mai mult cu cât acesta nu este numai binele individual al Principelui, ci în primul rând binele comun.

Pentru a înțelege așa dar amoralismul pe care îl atinge la un moment dat gândirea lui Machiavelli, trebue să avem mereu prezent punctul ei de plecare, și anume considerarea vieții în societate drept bunul cel mai înalt al omului, și deci necesitatea păstrării prin orice mijloc a posibilităților acestei vieți în formele ei desăvârșite, dintre cari cea dintâiu este libertatea patriei. Și vom înțelege mai bine în acest punct gândirea lui Machiavelli dacă vom ține seama și de toate împrejurările politice ale momentului, și anume primejdiile cari amenințau libertatea Florenței și războiul continuu între toate Statele Italiei; orice mijloc părea așa dar justificat dacă el ar fi însemnat o remediere a acestei sfâșieri reciproce; pasiunea pe care o trădează în

27) **Discorsi**, III, 40, în **op. cit.**, v. II, p. 458.
28) Idem I, 9, ibid., p. 131.

fiecare pagină gândirea lui Machiavelli este pasiunea şi durerea aceluia care cunoaşte toată răutatea vremurilor şi caută neapărat o salvare.

Paginile în cari Machiavelli acuză religia şi Biserica se lămuresc la rândul lor numai în linia acestei înlănţuiri logice. Dacă afirmarea că orice mijloc este bun când e vorba de apărarea patriei, constitue primul aspect al machiavelismului, denunţarea puterii Bisericii este un al doilea aspect, explicabil în primul rând prin situaţia specială a statelor italiene şi dovedind încă odată preocuparea constantă a binelui patriei. Căci Machiavelli nu se sfieşte să arate adevăratul sens al Papalităţii în acest moment şi să indice primejdia pe care ea o înseamnă pentru libertatea şi unirea Italiei.

Atitudinea lui Machiavelli faţă de religie şi de Biserica Romei este complexă dar logică în aspectele ei diferite. Simţul său critic foarte ascuţit îl face mai întâiu adversar al oricărui fanatism religios; de aci ironia cuprinsă în prima scrisoare cunoscută a lui Machiavelli şi referitoare la predicile lui Savonarola; de aci alte aluzii uşor ironice la acelaş, spre exemplu, în *Discursuri,* observaţia că poporul Florenţei, care nu pare a fi nici ignorant, nici prost, s'a lăsat totuşi convins că fratele Girolamo Savonarola vorbeşte cu Dumnezeu [29]); este just că Machiavelli adaugă imediat, cu intenţie de scuză, că nu-i revine lui să-l judece pe Savonarola, deoarece „despre un astfel de om nu trebue să vorbim decât cu respect".

Adversar al fanatismului, Machiavelli preţueşte însă puterea credinţei şi instituţia Bisericii în organizarea Statului. Rolul religiei în stat este un punct însemnat al gândirii lui: vorbind despre Numa Pompiliu, observă că organizarea pe care a dat-o religiei a fost mijlocul cel mai bun pentru civilizarea sau pentru îndulcirea moravurilor poporului său. Religia este în plus mijlocul cel mai sigur pentru a întări autoritatea legilor: „Şi într'adevăr, observă Machiavelli, nu a existat niciodată un legiuitor al poporului care să nu recurgă la Dumnezeu; legile nu ar fi altfel acceptate... Deoarece acolo unde lipseşte teama de Dumnezeu, statul trebue să cadă sau să se susţină prin teama faţă de principe, ceea ce ar înlocui lipsa religiei..." [30]). Menţinerea ceremoniilor cultului este aşa dar necesară

29) Idem, I, 11, ibid., p. 140.
30) Idem, I, 11, ibid., p. 138.

întrucât ele servesc spre a arăta autoritatea divină a legilor.

Putem observa uşor natura acestei concepţii cu totul laice a religiei: Machiavelli nu discută adevărul ei în sine, întrucât pe el nu-l preocupă problema adevărului ci numai aceea a vieţii sociale celei mai desăvârşit organizate; în cuprinsul acestei preocupări însă, religia îi apare aşa cum ea a fost utilizată de principi şi de stăpânitori ai popoarelor, şi el recunoaşte folosul acestui mod de înţelegere a credinţei.

Dacă religia este însă valorificată în primul rând în semnificaţia ei politică, aceasta nu exclude totuşi la un moment dat expresia unei înţelegeri mai proprii a religiei în cuprinsul gândirii lui Machiavelli. Intr'o pagină destul de neaşteptată, intitulată „Indemn la căinţă", găsim exprimată o adevărată credinţă: Dumnezeu este arătat drept creator al universului în alcătuirea lui admirabilă; iar exaltarea acestei perfecţiuni care are drept centru pe om, pentru care totul a fost făcut, este aproape o pagină lirică, preţioasă pentru indicarea religiozităţii lui Machiavelli: „Gândiţi-vă, scrie el, că toate lucrurile făcute şi create sunt făcute şi create spre binele omului"; şi adaugă, în spiritul propriu al Renaşterii care exaltă frumuseţea universului în care îl vede pe Dumnezeu: „...să ridicăm ochii spre cer şi să considerăm frumuseţea acelor lucruri pe cari le vedem... Aşa dar totul este creat spre onoarea şi binele omului, iar omul singur este creat spre binele şi onoarea lui Dumnezeu" [31]).

Această pagină precizează desigur semnificaţia îndoită a religiei în gândirea lui Machiavelli: ea este mijloc de guvernare a popoarelor prin instituţia Bisericii; dar ea exprimă totodată admiraţia proprie Renaşterii în faţa armoniei admirabile a universului; ca şi contemporanii săi, Machiavelli vede în Dumnezeu pe făuritorul acestei alcătuiri desăvârşite. Putem spune aşa dar că scriitorul nu este nici în acest punct străin spiritului umanist al vremii. Machiavelli cunoaşte sentimentul divinului, dar la aceasta se adaugă, ca un rezultat al preocupărilor lui de filosof al politicului, cealaltă înţelegere a religiei ca mijloc de guvernare, şi se adaugă însfârşit, un al treilea punct: rolul recunoscut Bisericii Romei în conducerea destinelor Italiei. Aci preocuparea politică domină; iar învinuirea adusă papalităţii pentru ambiţiile ei politice decurge desigur din

31) **Esortazione alla penitenza**, în op. cit., v. I, p. 174.

aceeaşi iubire a patriei şi din aceeaşi voinţă a salvării ei, esenţiale gândirii lui Machiavelli.

El constată următoarele: catolicismul nu mai are nici o autoritate în Italia; exemplele rele ale curţii papale au făcut să dispară orice sentiment religios; în plus, şi aci Machiavelli indică faptul care cel mai mult îl preocupă, „Biserica a ţinut şi ţine acest stat divizat. Şi într'adevăr, niciun stat n'a fost vreodată unit sau fericit dacă nu s'a supus totul ascultării unui guvern de republică sau unui principe, cum s'a întâmplat în Franţa şi în Spania. Iar cauza pentru care Italia nu este în aceeaşi situaţie şi nu are o republică sau un principe care s'o guverneze, este numai Biserica" [32]). Această acuzaţie gravă adusă papalităţii, Machiavelli o explică astfel în continuarea rândurilor citate: Biserica nu a fost, prin autoritatea ei temporală, niciodată atât de puternică încât să ocupe întreaga Italie şi să fie în fruntea ei; dar nu a fost nici atât de slabă încât să nu lupte împotriva acelui principe care ar fi devenit prea puternic şi ar fi ameninţat astfel independenţa diverselor stătuleţe; Biserica aşa dar nu a putut să realizeze unirea Italiei, iar când aceasta ar fi fost posibilă, a împiedecat-o. Machiavelli acuză hotărît întreaga politică a papilor; în *Istoriile florentine* spune că ambiţiile acestora şi voinţa lor de a apăra credinţa au provocat războaie nenumărate în Italia, şi-l aminteşte pe Nicolae III care a luptat numai pentru gloria lui, sub aparenţa luptei pentru mărirea Bisericii [33]); în *Discursuri* însă, acuzaţia se îndreaptă împotriva consecinţei celei mai grave a puterii temporale a papilor, şi astfel regăsim prezentă, şi în discuţia problemei Bisericii, aceeaşi preocupare esenţială a lui Machiavelli: salvarea Italiei.

Discuţia în jurul religiei şi a puterii Romei are aşa dar în esenţă acest rol de a atrage atenţia asupra unuia dintre obstacolele cele mai mari pe cari le întâmpină o unire a statelor italiene. După ce a arătat însă această cauză a nenorocirilor patriei lui, Machiavelli va arăta mijloacele totuşi ale unei remedieri a situaţiei; şi, în primul rând este vorba de organizarea armatelor naţionale. Istoricul florentin a fost dintre cei dintâi cari au arătat primejdia trupelor mercenare; cap. XII din *Principe*, unde se discută necesitatea armatelor naţionale, cuprinde exemple eloc-

32) **Discorsi**, I, 12, în **op. cit.**, v. II, pp. 142—143.

33) **Istorie fiorentine**, è, 23, în **op. cit.**, v. I, pp. 83—84.

vente de trădări și uzurpări săvârșite de căpitanii de mercenari: un Sforza care se face stăpân asupra Milanului după ce a fost condottier în serviciul acestui stat, sau un Carmagnola care trădează interesele Veneției în slujba căreia lupta, sunt pentru Machiavelli cazuri recente și semnificative. In *Discursuri*, problema este reluată: „Principilor de astăzi și republicelor moderne cari nu au soldați proprii pentru apărare și pentru atac, trebue să le fie rușine de ele înșeși" [34]); iar în Introducerea la *Arta războiului*, Machiavelli arată legătura strânsă care există între viața societăților și organizarea lor militară, și conclude: „căci toate artele cari se organizează într'o societate pentru binele comun al oamenilor, toate orânduirile ei pentru ca oamenii să se teamă de autoritatea legii și de Dumnezeu, toate ar fi zadarnice dacă nu s'ar pregăti apărarea lor" [35]). Armatele naționale îi apar așa dar necesare în numele aceleiași valori a vieții sociale care trebue neapărat menținută și apărată întru cât ea este, cum am văzut, factorul civilizator al omului. Cunoaștem străduințele personale ale lui Machiavelli pentru alcătuirea unei asemenea armate; știm că, de acord cu Soderini, el realizează la finele lui Decemvrie 1505 prima armată a Florenței, organizată după modelul celor elveține vestite la această dată; el singur străbătuse întreaga Toscană spre a recruta soldați, iar în Februarie 1506 avea loc la Florența prima defilare a celor 400 de oameni pe care reușise să-i strângă; în acelaș an se alcătuește o lege a Miliției citadine care pune în fruntea primei armate pe cei Nouă ofițeri ai organizației și Miliției florentine. Machiavelli realizează toate acestea prin voința lui de a crea neapărat un început în acest sens; și acesta apare ca singura realizare concretă — singura de asemenea care intra în posibilitățile lui — în vederea acelei salvări a Italiei care este gândul central al acțiunii și al scrisului lui. Este adevărat că această primă armată pe care a alcătuit-o nu s'a desvoltat ci s'a desfăcut curând; mai ales că, obligată să lupte la Pisa, în 1509, nu s'a achitat prea glorios de această primă probă pe care a trebuit s'o treacă. Machiavelli urmărea însă să apropie pe calea aceasta Italia de celelalte țări, să-i dea așa dar posibilitățile de luptă cari duseseră la crearea unui stat francez și a unui stat spaniol, ambele unitare și independente.

---

34) Discorsi, I, 21, în op. cit., v. II, p. 163.

35) Dell'arte della guerra, în op. cit., v. II, p. 473.

Căci acestea sunt modelele, acesta este tipul de stat pe care Machiavelli vrea să-l vadă realizat pentru propria lui țară. Ca și în *Principe* (cap. XIX), vorbește și în *Discursuri* despre buna organizare a celor două state arătate, ambele monarhii absolute cari se impuneau prin ordinea și buna lor stare internă ca și prin siguranța externă, pe cari Machiavelli nu putea să nu le compare cu frământările continue ale statelor italiene: „Nu se văd aci, scrie Machiavelli, atâtea turburări câte se nasc în Italia în fiecare zi", și adaugă, indicând astfel tipul de organizație politică desăvârșită la acea dată, anume monarhia ereditară și statul național unit: căci aceste țări, scrie el, au ambele „un rege care le menține unite"... Preferința pe care la un moment dat Machiavelli o exprimă pentru forma de guvernare republicană [36]) se explică prin cultura lui clasică, în timp ce realitatea politică a momentului îi arăta limpede eficacitatea monarhiei. Șederile repetate și destul de îndelungate în Franța, în cursul misiunilor pe care le avusese aci pe lângă Ludovic XII, îi îngăduiseră să-și dea seama de binefacerile unei autorități centrale și mai ales ale unei succesiuni regulate la tron; astfel în *Ritratto di cose di Francia* el arată soliditatea tronului francez care a realizat unitatea țării înfrângând puterea diverșilor feudali, „potenti baroni" și impunându-și autoritatea asupra lor [37]). Lunga experiență a lucrurilor politice pe care și-o câștigase în cursul anilor de misiuni diverse, și pe care o menționează în Epistola dedicatorie a *Discursurilor* [38]), îi îngădue acum nu numai să arate cauzele nenorocirilor Italiei, dar să indice de asemenea forma de stat pe care ea ar trebui s'o realizeze: o monarhie ereditară spre a împiedeca ridicarea tuturor ambițiilor; și o monarhie absolută spre a realiza unitatea Italiei și a înfrânge orice putere feudală; iar ambele pentru a asigura țării ordinea și domnia legilor, pentru a pune capăt turburărilor și nesiguranței. Găsim în *Istoriile florentine* o pagină prețioasă care mărturisește această apreciere a ordinei și legalității drept bunul cel mai prețios al unui stat; Machiavelli amintește cuvintele rostite de Co-

36) **Discorsi**, II, 2, și **Dell'arte della guerra**, II.

37) **Ritratto di cose di Francia**, în **op. cit.**, v. I, pp. 739—40.

38) „Deoarece în Discursuri am exprimat ceea ce știu și ceea ce am învățat prin practică îndelungată și prin învățătura continuă pe care am scos-o din lucrurile lumii" (**Discorsi**, Dedicația, în **op. cit.**, v. II, p. 99).

simo cel Bătrân la întoarcerea sa la Florența: „voiu socoti întotdeauna, spune acesta, că nu este bine să trăești într'o cetate în care legile pot mai puțin decât oamenii, deoarece acea patrie trebue s'o dorim, în care putem să ne bucurăm în siguranță și de bunuri și de prieteni, iar nu aceea în care ele ne pot fi luate cu ușurință"... [39]). Idealul politic al lui Machiavelli se precizează așa dar limpede în contrast cu situația politică turbure și nesigură a propriei țări; iar o pagină din *Arta războiului* precizează mai departe idealul pe care trebue să-l urmărească un om de stat pentru binele poporului său: el trebue să cinstească și să răsplătească virtutea, să nu disprețuiască sărăcia, să respecte legile disciplinei militare, să-i facă pe toți supușii săi să se iubească unii pe alții, să trăiască nedivizați în partide, să prețuiască mai puțin ceea ce este de interes particular de cât ceea ce este de interes public"... [40]). In această arătare a idealului politic și social al unui stat, Machiavelli descoperă desigur substanța adevărată a gândirii lui: metodele „machiavelice" și figura Principelui apar în cazul acesta numai drept căi de atingere a unei prime înjghebări solide a statului; dar desvoltarea lui ulteriaoră și forma de vieață pe care trebue s'o realizeze va fi aceea schițată în cuvintele citate mai sus: ideal al unui stat în care binele comun este scopul unic.

Machiavelli a arătat până aci forma de stat pe care propria lui patrie ar fi trebuit s'o realizeze; a indicat câteva din obstacolele cari se împotrivesc acestei realizări și a sugerat unele mijloace pentru înlăturarea lor. Dincolo de această primă parte pozitivă a gândirii lui, putem desprinde însă din diferitele opere o serie de concepte a căror înlănțuire constitue o concepția cuprinzătoare a sensului existenței și a rolului ce-i revine omului în desfășurarea faptelor vieții lui. Dacă firul pe care l-am urmărit până acum a fost acela al ideii naționale dominante în gândirea lui Machiavelli, și dacă am putut arăta, ca punct culminant al ei, schița formei de stat și a guvernării ideale, ceea ce încercăm mai departe este arătarea liniilor principale în cari se constitue concepția filosofică a acestui gânditor. Punând acțiunea pe treapta cea mai înaltă a modurilor existenței omenești, Machiavelli grupează în jurul ei o serie de concepte cari alcătuiesc o gândire etică și tot-

39) Istorie fiorentine IV, 33, în op. cit., v. I, p. 279.
40) Dell'arte della guerra, în op. cit., v. II, p. 480.

odată indică drumul de realizare a idealului politic schițat până aci.

Intr'o pagină a *Discursurilor* găsim o comparație interesantă între antici și moderni; observând că popoarele vechi au iubit și au apărat cu mai multă energie libertatea lor, în timp ce modernii se arată slabi, Machiavelli afirmă că această deosebire decurge din educația diferită a celor două epoci; educație care la rândul ei decurge din religiile diferite. Religia creștină, scrie Machiavelli, ne-a arătat „adevărul și calea adevărată"; dar în felul acesta ea ne-a făcut să prețuim mai puțin lumea aceasta; și pe când religia antică proslăvește pe marii războinici, noi am socotit sfinți „mai curând pe cei umili și iubitori ai contemplației, decât pe cei activi" [41]). Comparația este dintre cele mai prețioase deoarece ea cuprinde un elogiu al antichității pentru valoarea pe care aceasta o recunoaște acțiunii; căci, dacă religia creștină iubește curajul, ea îl iubește ca putere de suferință, iar nu ca putere de acțiune; ceea ce a avut drept urmare o scădere a forței în lume, popoarele rămânând în voia acelor stăpânitori cari știu că nu vor întâmpina împotrivire într'o lume convinsă că fericirea poate fi atinsă numai dincolo de ceea ce este pământesc. Machiavelli nu acuză creștinismul în sine, ci greșita interpretare care i s'a dat; căci josnicia oamenilor, spune el, l-a înțeles nu ca energie, ci ca „otium": „căci dacă am considera-o (religia creștină) așa cum ne îngădue slăvirea și apărarea patriei, am vedea că ea ne cere s'o iubim și s'o onorăm pe aceasta și să ne pregătim astfel încât să putem s'o apărăm" [42]). Am socotit prețioasă această pagină deoarece ea ne arată valoarea acțiunii în gândirea lui Machiavelli și ne îngădue să grupăm în jurul ei acele concepte cari constitue gândirea lui etică, în strânsă legătură cu gândirea filosofică a epocii.

O altă pagină a *Discursurilor* care schițează o ierarhie a valorilor este prețioasă din acelaș punct de vedere. Machiavelli pune pe treapta cea mai înaltă pe întemeietorii religiilor; urmează creatorii de state, apoi cuceritorii; în sfârșit, scriitorii [43]). Ni se pare că aceste trepte de valori se înșiră în lumina unui anumit criteriu, acela al acțiunii; întemeietorul unei religii ca și creatorul de stat și soldatul sunt oameni de acțiune; iar pe treapta cea mai de jos este

41) Discorsi, II, 2, în op. cit., v. II, p. 254.

42) Idem, II, 2, ibid., id.

43) Idem, I, 10, ibid., pp. 133—134.

omul cărții. Machiavelli pune așa dar în fruntea valorilor fapta creatoare; și am putea preciza: fapta creatoare de viață civilă, de viață socială, de ceea ce constitue așa dar „utilitatea și gloria neamului omenesc".

La baza acestei prețuiri a acțiunii, ca mod al comportării omului, găsim însă o înțelegere în același sens a existenței însăși și a desfășurării istoriei. Ca și ceilalți gânditori ai epocii lui, ca și Bruno sau Campanella, Machiavelli vede lumea sub specia mișcării. Introducerea la Cartea II a *Discursurilor* este instructivă în acest sens: Machiavelli constată ritmul constant al unei ascensiuni și coborîri în cursul istoriei; constată evoluția neîncetată a împrejurărilor într'o creștere și descreștere a lor necesară: „lucrurile lumii fiind întotdeauna în mișcare, ele sau urcă sau coboară" [44]). Dacă natura omului este aceeași — Machiavelli nu se contrazice în acest punct, — împrejurările și moravurile au înfățișări deosebite și sunt într'o transformare continuă; mișcarea drept substanța însăși a naturii existenței ne apare astfel drept primul concept al acestei înțelegeri a lumii sub specia acțiunii. Tot în *Discursuri*, Machiavelli spune, amintind de aproape rândurile ultim citate: „Dar toate lucrurile oamenilor fiind în mișcare și ele neputând sta pe loc, este necesar să urce și să coboare" [45]); iar într'o pagină a *Istoriilor florentine* conceptul este tot atât de caracteristic prezent: „Deoarece natura nu îngăduie lucrurilor omenești să se oprească... [46])". In toate aceste pagini, ideea neîncetatei mișcării apare spre a explica ritmul alternativ ascendent și descendent al istoriei: căci, observă Machiavelli, o situație odată ajunsă la perfecțiunea ei, nemai putând să se desvolte în sensul desăvârșirii sau al ascensiunii, trebue să decadă sau să coboare; după cum căderea sau corupția odată ajunsă la limita ei extremă, trebuie să reia drumul urcușului. Istoria prezintă acest curs mereu variat tocmai pentru că nu îi este îngăduită starea pe loc: „deoarece, scrie Machiavelli în aceeași pagină a *Istoriilor florentine*, „energia creatoare produce liniștea, liniștea produce inactivitatea, aceasta produce desordinea, desordinea produce ruina; dar tot astfel din ruină se naște ordinea, din ordine energia creatoare, din aceasta gloria și fericirea". Este ideea ritmului etern al istoriei, pe care o găsim ilustrată și într'un

44) Idem, Proemio la Cartea II, ibidem, p. 244.
45) Idem, I, 6, ibidem, p. 123.
46) Istorie fiorentine V, 1, în op. cit., v. I, p. 280.

BIBLIOTECA ACADEMIEI

vers din *L'asino d'oro*: „Energia creatoare dă pace țărilor, iar din pace urmează inacțiunea: iar inacțiunea pustiește țările și orașele" [47]). Intreaga istorie este așa dar această desvoltare necesară a răului din bine și apoi a binelui din rău, întrucât unul este întotdeauna cauza celuilalt; iar acest ritm necesar face ca nimic în lumea aceasta „să poată sta pe loc".

Dar mișcarea este mai departe prezentă în forma dorinței și a efortului continuu cari constitue esența vieții spiritului individual. Poftele omului nu-și pot găsi niciodată împlinirea lor ultimă, deoarece îi este dat de natură „să poată și să vrea să dorească orice lucru, dar îi este dat de soartă să poată obține numai puțin din aceasta; urmează de aci neîncetat o nemulțumire în spiritul omului și un desgust al lucrurilor pe cari le posedă; ceea ce îl face să vorbească de rău prezentul, să laude trecutul și să dorească viitorul" [48]). Dar recunoașterea acestei incapacități umane de a atinge mulțumirea deplină înseamnă ridicarea efortului și deci a acțiunii, la treapta valorii celei mai înalte; căci ea înseamnă încercarea continuă de a dobândi acel viitor mereu dorit; faptul că omul este neîncetat nemulțumit și trăiește continuu în viitor, faptul că dorințele lui odată împlinite generează alte dorințe într'o cursă continuă a efortului de a le realiza, înseamnă prezența unei neliniști permanente în spiritul omenesc: „Căci... oamenii se satură cu binele și suferă când sunt în nenorocire", scrie Machiavelli [49]); prin aceasta mișcarea apare ca fundament al vieții spiritului întru cât înseamnă nemulțumirea lui constantă, deci efortul neîncetat spre un viitor dorit numai atâta timp cât este astfel, dar indiferent în momentul în care a fost atins. Machiavelli vede pretutindeni prezența acestei esențiale și tragice nemulțumiri care îl împinge pe om mereu spre altceva ca spre o soluție ultimă, pentruca, aceasta odată atinsă, din nou golul și nemulțumirea să-l împingă mai departe. El constată astfel că oamenii nu luptă numai din necesitate, dar și din ambiție; am spune, interpretând mai bine cuvântul în lumina rândurilor cari urmează, din nemulțumirea și năzuința constantă spre altceva, sau din voința de a atinge o țintă ultimă pe care o concepem dar nu ne este dat s'o dobândim. Această distanță continuă între in-

47) L'asino d'oro, V, în op. cit., v. I, p. 835.

48) Discorsi, Proemio la Cartea II, în op. cit., v. II, p. 246.

49) Idem, II, 21, ibidem, p. 414.

finitul dorinţelor omeneşti şi puţinul care-i este îngăduit să-l atingă, constitue impulsul mişcării continue a existenţei omeneşti: „natura i-a creat pe oameni în aşa fel încât pot să dorească orice şi nu pot să obţie orice: astfel că dorinţa fiind întotdeauna mai mare decât puterea dobândirii, rezultă de aci nemulţumirea de ceea ce posedăm şi puţina bucurie faţă de această posesiune" [50]).

Desvoltarea însă mai departe a acestei concepţii duce la constituirea unei gândiri etice. Dacă mişcarea şi năzuinţa continuă, dacă efortul aşa dar este fundamentul existenţei omeneşti, înseamnă că singură acţiunea este mijlocul de a încerca dobândirea mulţumirii; ea nu va putea da desigur niciodată mulţumirea ultimă, deoarece nu va atinge niciodată capătul dorinţei; ea este totuşi modul prin excelenţă al existenţei omeneşti întru cât aceasta este dorinţă continuă.

Dar acţiunea adevărată exprimă sensul dorinţei mereu prezente prin aceea că este acţiunea cea mai directă şi mai hotărîtă; numai o asemenea acţiune poate să izbucnească din năzuinţa mereu prezentă în spirit. Acţiunea adevarată nu admite aşa dar încercarea căilor de mijloc sau şovăielile; dacă ea se lasă influenţată de acestea, nu mai este acţiune, ci mod incidental de comportare care nu exprimă substanţa spiritului. In *Discursuri* ca şi în alte texte această condamnare a nehotărîrii şi a căilor de mijloc apare însoţită de exemple luate din istorie. In *Principe*, Machiavelli condamnă pe cel care rămâne neutru şi nu se aliază hotărît cu nimeni (cap. XXI); vorbind despre republicele slabe, scrie că ceea ce acestea au mai rău este faptul că sunt nehotărîte [51]); iar despre hotărîri însăşi, scrie că cele mai primejdioase nu sunt cele târzii, ci cele ambigui [52]). Condamnarea nehotărîrii şi a căilor de mijloc poate fi uşor înţeleasă în întregul gândirii desvoltate până aci, întru cât ea apare ca o confirmare a valorii superioare a acţiunii: hotărîrea directă şi rapidă confirmă caracterul de necesitate al acţiunii, o arată cu drept cuvânt izvorîtă din efortul constant spre dobândirea mulţumirii.

Această capacitate de acţiune directă nu apare însă la toţi oamenii; ea este rezervată numai celor mai buni, şi ca atare este pentru Machiavelli semnul umanităţii celei mai adevărate; el condamnă aşa dar nehotărîrea celor mai mulţi

50) Idem, I, 37, ibidem, p. 190.
51) Idem, I, 38, ibidem, p. 195.
52) Idem, II, 15, ibidem ,p. 286.

și, ca o formă a ei, condamnă și nehotărîrea atitudinilor de mijloc ale oamenilor în raporturile lor: „deoarece oamenii nu știu să fie în mod onorabil răi sau desăvârșit de buni... ei nu știu să fie nici cu totul răi, nici cu totul buni" [53]). Ceea ce el cere omului, este așa dar ca în orice judecată, în orice acțiune sau atitudine, „să evite cu totul calea de mijloc care e primejdioasă" [54]).

Astfel se integrează în această înțelegere a lumii sub specia acțiunii acele principii de conducere pe care le găsim îndeosebi în *Principe* și care constitue așa numitul „machiavelism"; deoarece evitarea căilor de mijloc este recomandată principelui și în comportarea lui față de supuși; și aceeași acțiune hotărîtă, și deci neîmpiedecată de niciun scrupul, Machiavelli o cere oricărui conducător de armate și de stat; dacă scopul existenței este acțiunea eficace, întru cât ea singură este încercarea de a atinge liniștea spiritului, înseamnă că exprimăm cu adevărat umanitatea noastră — adică năzuința constantă — numai în măsura în care linia acțiunii pe care o desfășurăm este dreaptă și neîntreruptă.

Se desprinde de aci și un alt concept care face parte din seria condamnatelor metode machiavelice: este acela al săvârșirii acțiunii în momentul cel mai prielnic posibilității ei de reușită. Machiavelli vorbește adeseori de virtutea „ocaziei" în reușita acțiunilor noastre, și de adaptarea necesară a acesteia la modul timpului în care o săvârșim. In *Principe*, el compară ocazia cu o materie căreia voința omului îi impune forma pe care o vrea; ocazia sau întâmplarea în sine apare așa dar goală de semnificație atâta timp cât acțiunea noastră nu o valorifică; am putea spune că în acest moment se descoperă punctul de legătură al gândirii lui Machiavelli cu gândirea Renașterii: care îl pune pe om în centrul lumii, creator aproape al ei, întru cât el transformă faptele goale de sens în moduri eficace ale acțiunii lui; creator absolut el nu este: dar folosește o materie dată, și o folosește în acord cu ea însăși; în măsura în care aceasta îi reușește, înseamnă că a știut să folosească „ocazia". In multe pagini ale *Discursurilor* găsim arătat că este necesară o adaptare constantă a acțiunii la timp: „...dar acela se înșală mai puțin și are o soartă prosperă, care își potrivește, cum am spus, modul său de acțiune cu

53) Idem, I, 27, ibid., pp. 171, 177.
54) Idem, II, 23, ibidem, p. 318.

timpul"...[55]); și greșește acela care, deși timpurile se schimbă, folosește tot aceleași căi de acțiune cari l-au dus odată la reușită: „de unde se întâmplă că soarta unui om se schimbă deoarece se schimbă timpurile, iar el nu-și schimbă modurile de acțiune"[56]; în cap. XXV al *Principelui* se spune de asemenea că este fericit acela care știe să se comporte în acord cu felul timpurilor, înțelegând ocazia care i se oferă; iar într'o scrisoare adresată lui Soderini găsim: „...și fericit este acela care își potrivește felul său de a proceda, cu timpul..."[57]).

Putem înțelege și acest punct al gândirii lui Machiavelli în lumina acelei concepții a valorii acțiunii pe care am arătat-o până aci. Eficacitatea acțiunii rezultă din acordarea ei cu timpul; iar această acordare trebue s'o căutăm, verificând în felul acesta încă odată necesitatea acțiunii. Dacă mișcarea și impulsul continuu spre acțiune sunt trăsăturile existenței omenești, ele apar afirmate deplin atât în acțiunea hotărîtă și directă, cât și în acțiunea care se adaptează posibilităților momentului, deoarece ea este împinsă de necesitatea neapărată a reușitei. In măsura în care este acțiune hotărîtă, deci autentică pentru că necesară, ea este totodată și acțiune adaptată timpului întru cât în acest fel posibilitățile ei de reușită sunt mai multe. Machiavelli amintește tocmai această însușire a lui Cezar Borgia: atât el cât și tatăl său „erau cunoscători ai ocaziei și știau s'o folosească foarte bine"[56]).

Legătura strânsă între necesitatea și eficacitatea acțiunii caracterizează la rândul ei acest concept; amintim rândurile citate din *Discursuri* în care se spune că orice războiu este just dacă este necesar; orice acțiune așa dar se justifică, independent de alte criterii, atunci când ea se produce cu necesitate; deoarece necesitatea la rândul ei nu este, putem spune, decât semnul intensității cu care omul năzuește mereu spre altceva, semnul așa dar al adevăratei lui umanități.

Dar versurile unuia dintre *Capitole* descoperă în modul cel mai interesant adâncimea acestui concept al ocaziei și întărește putința interpretării lui în sensul unei filosofii

55) Idem, III, 9, ibidem, pp. 385—86.

56) Idem, ibidem, p. 387.

57) Scrisoarea 9, în op. cit., v. II, p. 781.

58) Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati, în op. cit., v. II, p. 679.

a acțiunii: ocazia apare figurată aci în chipul unei femei cu fața acoperită de părul lung și despletit, căci nimeni nu trebue s'o cunoască atunci când se apropie; în urma ei vine Căința; cel care nu știe să întâmpine ocazia va rămâne cu căința: „Chi non sa prender me, costei ritiene", spune în ultimul vers Ocazia [59]). Această alăturare a celor două figuri simbolizând două atitudini extreme este prețioasă: am spune că, în gândirea lui Machiavelli, omul care nu folosește ocazia, săvârșește păcatul cel mai grav, al neglijenței sau al non-prezenței; Căința cu care rămâne când a lăsat să treacă Ocazia este tocmai semnul că a păcătuit în acest sens; neglijența însă poate să apară drept un păcat în primul rând într'o etică a acțiunii, în care criteriul valorii este numai fapta și eficacitatea ei.

In *Principe* găsim mai departe un punct nou pentru conturarea acestei concepții, și anume ideea liberului arbitru. Afirmând că acțiunea și reușita noastră se datoresc în parte ocaziei dar în aceeași măsură liberei noastre inițiative (cap. XXV), Machiavelli precizează sensul acestui activism: împrejurările externe, lumea sau natura ne oferă ocazia; ele ne cer în schimb participarea la rândul nostru prin hotărîrea acțiunii potrivite ocaziei ce s'a oferit. Este mai bine să fi îndrăzneț decât prudent, scrie Machiavelli în capitolul citat al *Principelui*, deoarece soarta este femeie și pentru a o domina trebue să fii energic: s'o bați și s'o lovești. Să lupți așa dar neîncetat și să veghezi mereu spre a stăpâni faptele exterioare; o luptă continuă pare astfel angajată între om și natură: acțiunea lui trebue să domine faptele naturii, din ele să extragă ceea ce este bine pentru el, să le plămădească așa dar materia goală de sens în creație umană, în faptă utilă. In felul acesta liberul arbitru împlinește acțiunea, și săvârșirea ei confirmă acea prezență constantă a spiritului care înseamnă anxietatea lui continuă; căința și păcatul neglijenței sunt înlăturate prin această acțiune care se dovedește ca necesară prin aceea că este rapidă și hotărîtă și nu se conformează decât principiului necesității ei interne.

Francesco Ercole observa într'o serie de studii asupra lui Machiavelli că în gândirea acestuia intelectul este inferior voinței [60]); observația lui se confirmă, credem, prin

59) Capitoli: Dell occasione, în op. cit., v. I, p. 869.

60) Francesco Ercole, La politica di Machiavelli, Roma, A. R. E., 1926, p. 6.

paginile precedente. Într'adevăr, dela punerea mișcării drept fundament al existenței și al desfășurării istoriei, până la arătarea năzuinței și efortului continuu spre acțiune ca proprii spiritului omenesc, și până la indicarea însfârșit a valorii ocaziei prin care se dovedește necesitatea acțiunii, desvoltările cuprinse în aceste pagini au urmărit închegarea unei filosofii a acțiunii drept concepție proprie a lui Machiavelli. Arătasem în paginile precedente acestei desvoltări că preocuparea constantă a gânditorului a fost salvarea Italiei prin crearea unui stat unitar în forma unei monarhii ereditare și absolute; iar răspunsul la întrebarea cum s'ar putea înfăptui aceasta, ne-a apărut în desvoltarea acestui înțeles al acțiunii ca valoare supremă. Mai departe însă, această concepție își găsește expresia în cariera unui om: a lui Cezar Borgia. *Principele*, care, într'o serie de capitole amintește acțiunea întreprinsă de acesta pentru cucerirea statelor italiene și pentru crearea unui stat unitar, este așa dar cartea care expune în linii mari o acțiune militară pe care o încadrează însă într'o concepție a acțiunii omenești. „Principele" este Cezar Borgia numai până la un punct: atâta timp cât reușește; în momentul în care rămâne singur, fără ajutorul tatălui său, și săvârșește greșala de a nu folosi ocazia ce i se oferea, de a realiza alegerea unui Papă favorabil intereselor lui, el nu mai este Principele cerut de Machiavelli; deoarece vieața lui nu a urmat până la capăt principiul acțiunii continue și necesare, al folosirii constante a ocaziei prin atenția neîncetată la ceea ce îi oferă desfășurarea faptelor. Conceptul de „virtù" care apare redat în traducere prin „acțiune eficace" sau prin „energie", intră astfel ca ultim termen constitutiv al acestei concepții activiste. Calitatea dominantă a Principelui este această „virtù", și ea înseamnă tocmai știința acțiunii eficace, adică a acțiunii rapide și hotărîte, neîncetate și necesare; a acțiunii așa dar care se desfășoară prin propria ei necesitate și care de aceea nu are nevoie să țină seama de niciun punct de vedere exterior ei. Amoralitatea acțiunii machiavelice se justifică așa dar în cazul acesta prin necesitatea și deci libertatea cu care se produce acțiunea autentică: cel care acționează rapid și conform ocaziei nu se mai întreabă dacă ea este sau nu potrivită unui principiu etic; ea este bună în măsura în care este necesară, în măsura așa dar în care se integrează în desfășurarea efortului și năzuinței continue a spiritului omenesc.

Soarta atât de variată a *Principelui* derivă dintr'o înțelegere parțială a lui și dintr'o considerare a principiilor pe cari le cuprinde în afara timpului în care au fost enunțate. Am arătat că momentul politic al lui Machiavelli este acela al unor turburări cari amenințau nu numai independența Florenței, dar a statelor italiene înseși; o acțiune de apărare și apoi de întărire apărea deci acum mai mult decât oricând necesară. In ce privește însă înfăptuirea acestui stat unit și puternic, Machiavelli gândea în linia timpului său; și ridicarea acțiunii la rangul de valoare supremă, ca și arătarea acțiunii necesare ca deplin justificată erau puncte de vedere ce se înlănțuiau în linia acestei gândiri. Machiavelli duce la consecințele lui practice extreme conceptul superiorității acțiunii; și vorbind de acțiunea politică o justifică prin singurul criteriu al necesității ei interne care este, în cazul acesta, salvarea patriei lui. Ceea ce se impunea și se justifica așa dar în acel moment și în cadrul acelei gândiri, a fost socotit însă ca principiu de acțiune etern valabil; istoria soartei *Principelui* este ecoul acestei înțelegeri a lui.

Contemporanii chiar l-au judecat parțial. *Principele* a fost considerat numai drept un mijloc de a capta bunăvoința Medicilor, și condamnat ca atare de cei cari erau împotriva domniei acestora. Autoritatea reînnoită a Papilor odată cu mișcarea de Contra-Reformă, duce de asemenea la o aspră judecată a operei; ea devine obiectul de ură a Jezuiților cari îl numesc pe autor, pe care-l ard în efigie: „diabolicarum cogitationum faber optimus, cacodaemo is auxiliator" [61]). Introdus în Franța de Caterina de' Medici, devine lectura favorită a Curții ei, și întâmpină, cum era firesc, adversitatea îndârjită a cercurilor protestante: pentru acești oameni cari vedeau în credință esența vieții, religia nu putea fi, ca pentru Machiavelli, un simplu mijloc de guvernare; și, adversari ai Caterinei, ei distrugeau prin critica *Principelui*, principiile însăși cari conduceau acțiunea acestei regine. Pentru Cristina de Suedia, *Principele* este o carte interesantă; iar adnotările ei în marginea unei traduceri franceze a textului, apărută la Amsterdam în 1683, sunt, nu arareori, admirative; critica cea mai aspră a opusculului se înregistrează însă în epoca iluminismului: vestita *Réfutation du Prince de Machiavel*, scrisă de Fre-

61) Pasquale Villari, **Niccolò Machiavelli e i suoi tempi**, quarta edizione postuma, a cura di M. Scherillo, Milano, Hoepli, 1927, v. II, p. 175.

deric II în tinerețea sa și publicată în 1741 de Voltaire, cu titlul: *L'Antimachiavel* (à la Haye, Van Duren, 1741) și fără nume de autor, este cartea tipică pentru spiritul despotului luminat; și totuși, în cadrul iluminismului, întâlnim și un admirator al lui Machiavelli: Rousseau admiră *Principele* pentrucă găsește în paginile lui un elogiu al republicei și o recunoaștere a rolului poporului; căci în cap. IX se arată că un principe trebue să păstreze dragostea supușilor săi și pentru aceasta să-i ia sub ocrotirea sa pe cei mici apărându-i împotriva celor mari; în cap. XIX se spune că el va fi ferit de conjurații dacă va fi iubit de popor; iar în cap. XX formula este mai prețioasă: cea mai bună fortăreață care poate exista pentru un principe este, spune Machiavelli, aceea de a nu fi urît de popor.

In liniile acestei istorii a soartei lui Machiavelli, putem indica, fără să istovim nici decum materia, și câteva puncte ale unei istorii a soartei lui în cultura românească. Incercând să o considerăm paralel cu desvoltarea ei în cultura apuseană, putem lua ca punct de plecare o aplicare a principiilor machiavelice, asemănătoare aceleia pe care ne-o oferă acțiunea politică amintită a Caterinei de' Medici; și putem cita în acest sens uciderea domnitorului Mihai de către Basta. Micul studiu al lui Nicolae Iorga: *Basta și Mihai Viteazul* în care se relatează împrejurările morții domnitorului, îl arată pe Basta ca acționând conform principiilor lui Machiavelli, și afirmă că acest condottier ar fi cetit opera istoricului florentin [62]).

Intâlnim mai departe un comentar iluminist al *Principelui:* sunt adnotările cunoscute ale lui Nicolae Mavrocordat în marginea unei ediții italiene a operelor lui Machiavelli [63]).

---

62) Basta și Mihai Viteazul, București, Ig. Hertz, 1895, pp. 11—14; cf. tot de Iorga, **Cărți reprezentative în viața omenirii**, v. III, **Epoca modernă**, București, Casa Școalelor, 1929, cap. **Machiavelli și noua politică europeană**, pp. 124—131; nu găsim citat aci exemplul lui Basta.

63) Adnotările lui Mavrocordat au fost semnalate mai întâiu de Em. Grigoraș, într'un articol: **Machiavel și N. Mavrocordat**, în „Adevărul literar", 25 Martie 1923, p. 4; un articol mai cuprinzător le-a fost cosacrat de C. Radu, **Apostilele lui Mavrocordat**, în „Roma", VIII, 2; cf. și N. Georgescu-Tistu, **Bibliografia literară română**, București, Imprimeria Națională, 1932, planșa IV care reproduce foile 2 verso și 3 recto din exemplarul **Discoursurilor** adnotat de Mavrocordat.

Contemporan al marilor despoți luminați ai secolului, domnitorul fanariot desaprobă principiile și metodele de acțiune recomandate, în numele spiritului generos al epocii sale. Într'adevăr aceste adnotări sunt expresia interesantă a acestui spirit: Machiavelli este numit „scelerato (sic) Maestro della Politica", iar calificativul revine atunci când sunt caracterizate drept „scelerate" metodele recomandate unui principe nou îndemnat să distrugă pe toți coborîtorii principelui trecut, sau atunci când se observă că acțiunile lui Cezar Borgia pe care Machiavelli, rezumându-le, le laudă într'un capitol, vor fi imitate numai „de către sceleraţi". Mavrocordat se arată totuși într'un punct de acord cu Machiavelli, și este vorba tocmai de una din acele pagini cari l-au interesat și pe Rousseau și i-au câștigat admirația îndemnându-l să apere pe istoricul florentin: într'o pagină a Cărții I a *Discursurilor*, Machiavelli scrie: „Dar în ce privește prudența și statornicia, spun că poporul este mai prudent, mai statornic și judecă mai bine decât un principe: și nu fără motiv este asemănată vocea poporului aceleia a lui Dumnnezeu"; iar Mavrocordat notează în margine, aprobându-l pe autor: „Vox populi, vox Dei" [64]). Dacă așa dar în condamnarea metodelor „machiavelice", Nicolae Mavrocordat apărea alături de un Frederic II, în această ultimă apostilă îl găsim, în spiritul aceluiaș iluminism, alături de Rousseau, ca egal admirator al lui Machiavelli.

Urmând o indicație cuprinsă în *Istoria literaturii române* [65]), notăm în romanul lui Filimon o menționare interesantă a lui Machiavelli și o înțelegere mai largă a gândirii lui. Căci Dinu Păturică disprețuește studiul limbilor moarte, care i se pare inutil; lui îi trebue acele cărți în cari poate să găsească „mijlocul" de a se ridica „la mărire" [66]); preferă în consecință lui Sofocle, Homer și Pindar, pe Plutarh, pe Caesar și toate „Viețile marilor bărbați din veacurile trecute și acelea în care trăim..."; de asemenea operele lui Machiavelli, „pe cari le citi și le studiă cu mare băgare de seamă", urmărind și pe această cale scopul pe care și-l propusese: acela de a parveni; și îl va putea realiza numai devenind „perfect în arta ipo-

64) **Opere di** Niccolò Machiavelli, **cittadino e Secretario fiorentino**, parte terza, Nell'Haya, 1725, p. 154.

65) G. Călinescu, **Istoria literaturii române**, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1941, p. 312.

66) **Ciocoii vechi și noui**, București, Minerva, 1902, cap. V, p. 45.

crizei şi a perfidiei". Această prezenţă a lui Machiavelli în romanul lui Filimon este preţioasă: nu pentru că aprecierea gândirii lui ar fi deosebită de aceea indicată precedent la Mavrocordat, dar pentru că întâlnim aplicarea machiavelismului la viaţa unui individ şi la înfăptuirea ambiţiilor lui personale; denaturarea esenţei machiavelismului apare aşa dar dela început în această greşită folosire a principiilor lui: căci dacă înşelătoria, perfidia şi violenţa se justifică atunci când un Principe urmăreşte „binele comun", ele nu mai găsesc însă nici o justificare, în cuprinsul gândirii lui Machiavelli, atunci când este vorba de acţiunea egoistă a unui individ.

Curiozitatea largă a lui Heliade Rădulescu cuprinde în sfera intereselor ei şi opera lui Machiavelli: în catalogul pe care l-a întocmit după modelul catalogului lui Aimé Martin, găsim indicate şi operele lui Machiavelli [67]); prezenţa lor aci semnifică în primul rând interesul pentru aceste scrieri de circulaţie universală şi dorinţa de a le introduce în cultura românească. La aceeaşi epocă însă, găsim un ecou interesant în *Amintirea funebră* a lui Negruzzi [68]): despre Maiorul Ioan Bran, „cinstit şi drept într'atâta în cât era deajuns a-l pomeni pentru a arăta probitatea personificată", Negruzzi spune, întărind aprecierea de mai sus, că personagiul său „nici nu putea înţelege acele machiavelice răstălmăciri născocite de iscusiţii lumii care fac albul negru şi ziua noapte"..., iar cuvântul apare desigur în sensul lui cel mai răspândit şi care simplifică cel mai mult gândirea complexă a lui Machiavelli.

Prezenţa lui Machiavelli în unele texte ale scriitorilor ardeleni ai epocii este de asemenea interesantă. Urmărind scrierile lui Simion Bărnuţiu [69]), găsim aceeaşi condamnare a doctrinei istoricului florentin, cu o pătrundere totuşi mai adâncă a ei. Intâlnim într'adevăr, înţelegerea *Principelui* drept „imaginea cea mai tristă a societăţii şi a dereptului publicu în Europ'a in secolulu 16 unu abisu de coruptiune,

---

67) D. Popovici, **Ideologia literară a lui Heliade Rădulescu**, Bucureşti, „Cartea Românească", 1935, p. 183.

68) **Scrisoarea XI din Negru pe Alb**, în **Păcatele tinereţelor**, ed. comentată de V. Ghiaciolu, Craiova, „Scrisul Românesc", 1937, p. 445.

69) Cf. Alexandru Marcu, **Simion Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş la studii în Italia**, în Publicaţiile Academiei Române, Memoriile secţiei literare, s. III, tom. VII, mem. 6.

BIBLIOTECA ACADEMIEI

de disimulatiune şi de crimini" [70]); Machiavelli apare aşa dar drept denunţătorul acestei corupţiuni, deoarece descrierea ei trebuia să arate că este necesar „unu reformatoriu care se scia vorbi inaintea regiloru şi a poporaloru in limb'a adeverului şi a dereptăţii şi se puie terminu acestu flagelu morale". In acelaş volum găsim o altă menţionare a lui Machiavelli care dovedeşte pătrunderea preocupării centrale a gândirii lui, şi anume problema salvării Italiei. Căci, vorbind despre „Echilibrul european sau politic", Bărnuţiu observă [71]) că această idee s'a născut în Italia unde micile state au fost silite (la începutul secolului XVI) să se unească împotriva Franţei şi apoi a armatelor imperiale, dar totodată se luptau unele contra altora pentru a păstra între ele un echilibru; iar Machiavelli îi apare ca gânditorul care a avut drept scop „se apere şi se conserbe nedependenţi'a Italiei". Este aceasta o înţelegere a valorii lui Machiavelli ca promotor al idealului naţional al Italiei, prin care Bărnuţiu depăşeşte menţionarea obişnuită şi mărginită a istoricului în scrierile vremii. In *Pedagogie*, paragraful referitor la „Istorie ca mediu de a cultiva memoria, înţeleptul şi caracterele sau anima" vorbeşte despre acea scriere a istoriei care, prin felul în care prezintă trecutul, poate fi „profeţi'a venitoriului" [72]); ne amintim că Machiavelli înţelege în acelaş fel istoria, şi el apare într'adevăr citat, de către Bărnuţiu, alături de marii istorici ai omenirii, opera lui fiind o lectură recomandabilă celor tineri. Am putea spune aşa dar că la gânditorul ardelean găsim, singură la această epocă şi explicabilă prin varietatea preocupărilor lui, o imagine mai completă a sensului gândirii lui Machiavelli. Nu putem cere acelaş lucru lui Iosif Hodoş: în al cărui „Discursu despre istoria literaturei italiene" [73]) găsim o prezentare convenţională a istoricului florentin, despre care se spune că îl admira „pe sceleratulu Cesare Borgia că se inaltia prin omoruri şi inşelaţiuni".

Dar în *Convorbirile economice* ale lui Ghica, o menţionare a machiavelismului ne readuce în linia aprecierilor iluministe ale gândirii lui; unul din convorbitori afirmă că

70) S. Barnuţiu, **Dereptulu naturale publicu**, Iaşi, Tip. Tribunei Române, 1870, p. 226.

71) **Op. cit.**, Anesulu II, p. 262.

72) **Pedagogia**, Iaşi, Tip. Tribunei Române, 1870, p. 236.

73) In „Familia", 1866, p. 354, partea III-a a studiului.

„națiunile au totdeauna guvernele ce merită", și adaugă: *„tels sont les peuples, tels sont les gouvernements*, este un adagiu care datează încă dinainte de Machiavelli" [74]); răspunsul însă se ridică hotărît împotriva acestui punct de vedere al lui Machiavelli, și Ion Ghica scrie că nenumărate fapte din istorie dovedesc dimpotrivă că nu întotdeauna „guvernele (nu) erau ceea ce erau popoarele"; Ion Ghica nu putea gândi altfel pătruns cum era de spiritul epocii lui.

Ne oprim însfârșit pentru a menționa pe cei doi mari scriitori cari au tradus din opera lui Machiavelli: pe Eminescu, care traduce capitolele XVIII și XIX din *Il Principe*, în cursul anilor 1877—1883 probabil, așa dar în epoca activității sale ziaristice la „Timpul" [75]); pe Caragiale apoi, care traduce deasemenea din aceeași operă și se arată totodată cunoscător larg al lui Machiavelli inspirându-se în Kir Ianulea din novela lui *Belfagor arcidiavolo* [76]). Putem observa la Eminescu și la Caragiale un fapt comun: traducerea fragmentelor din *Principe* apare izvorîtă dintr'o preocupare politică a momentului, iar gândirea istoricului florentin apare aplicată faptelor vremii și locurilor noastre, și confruntată cu ele; Caragiale notează cât de bine se

---

74) **Convorbiri economice, partea VIII. Bucureștiul industrial și politic**, în Scrieri, v. II, ed. Petre V. Haneș, București, Minerva, 1914, p. 146.

75) Cf. G. Călinescu, **Eminescu și Italia**, în „Roma", XI, 3 și, de acelaș, **Eminescu și Machiavelli**, în „Roma", XII, 2, unde se discută articolul lui Eminescu „Clasele superioare" (**Timpul**, 8 Mai 1881) în care poetul vorbește despre Machiavelli ca susținător al oligarhiei.

76) Asupra lui Caragiale cunoscător al lui Machiavelli, cf.: Alexandru Marcu, **Machiavelli inspirator al lui Caragiale**, în **Literatorul Romanului**, 15 Decemvrie 1930, an. I, n. 9—11; Const. Antoniade, **Machiavelli**, București, Cultura Națională, v. I, 1933, p. XI; Anna Colombo, **Vita e opere di Ion Luca Caragiale**, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1934, pp. 118 și 125—126; C. Dihoiu, **Intre Caragiale și Machiavelli**, „Adevărul literar", 9 Aug. 1936; de acelaș: **Caragiale și Italia**, în „Transilvania", Iulie-Aug. 1942, pp. 603—621 cu o confruntare a traducerii lui Caragiale cu textul italian al **Principelui** și cu textul unei traduceri franceze a aceleiași opere, arătându-se prin aceasta că scriitorul a tradus având sub ochi textul italian dar urmărind totodată un text francez. D. D. Panaitescu, **Caragiale în Italia**, în „Vremea", 7 Iunie 1942, no. 651, p. 6.

potrivește o frază a lui Machiavelli cu „istoria a două bune cunoștințe ale noastre", referindu-se la Regele Țării și la Milan al Serbiei [77]), iar Eminescu găsea în gândirea istoricului florentin, după interpretarea lui G. Călinescu, argumente „în sprijinul tezei sale conservatoare", astfel că traducerea lui nu poate fi considerată drept „un simplu exercițiu de lectură politică".

Incompletă, această schiță a soartei lui Machiavelli în cultura românească a încercat să arate numai că linia generală a aprecierii gândirii istoricului florentin se regăsește în trăsăturile ei cele mai largi și în desvoltarea culturii noastre; dela acțiunea „machiavelică" a lui Basta împotriva Domnitorului român, până la indignarea unui Ion Ghica în numele ideilor dela 1848 și până la studiul erudit al operei lui [78]).

Gândirea lui Machiavelli cuprinde toate aceste variate interpretări, posibile din momentul în care este privită altfel decât socotim că a conceput-o autorul ei. Iar încercarea de a înțelege această gândire în cuprinsul concepțiilor filosofice ale Renașterii, arătând însă la baza ei preocuparea primă a salvării independenței și ființei însăși a statelor italiene, este numai o tentativă de a strânge ideile risipite în diferitele opere în jurul unui concept central — acela al acțiunii și valorii ei —, de a regăsi așa dar în ea o concepție politică ce se întemeiază pe o anumită înțelegere a faptelor lumii și a existenței omenești.

---

77) Caragiale, **Din „Principele" lui Machiavelli**, în **Opere**, III, **Reminiscențe și Notițe critice**, ed. îngrijită de Paul Zarifopol, București, Cultura Națională, 1932, p. 290.

78) Cf. Alexandru Ciorănescu, **Machiavelli et la Saint-Barthélémy**, în „Studii Italiene", IX, 1942, pp. 117—147.

BIBLIOGRAFIE

O bibliografie foarte vastă, critică și sistematică, a lui Machiavelli a alcătuit Achille Norsa: *Il principio della forza nel pensiero politico di Niccolò Machiavelli, seguito da un contributo bibliografico,* Milano, Hoepli, 1936. Bibliografia cuprinde pp. 5—225 și înregistrează 2113 opere; găsim următoarele diviziuni: 1) Izvoare privitoare la viața și la gândirea lui Machiavelli; la mss. operelor; 2) Machiavelli în istoria gândirii; 3) Mediul istoric: Machiavelli și Renașterea; 4) Scrieri generale asupra vieții, operei și gândirii lui N. Machiavelli; 5) Viața lui N. Machiavelli; 6) Gânditorul; 7) Literatul și poetul; 8) Soarta lui Machiavelli; Apendice: judecăți și referiri la Machiavelli în opere ale scriitorilor italieni și străini (francezi, englezi, germani, olandezi).

Notăm mai jos texte și traduceri din *Principe,* apoi studii mai importante asupra vieții și operei lui Machiavelli.

1. *Texte.*

G. Lisio, *Il Principe di* N. Machiavelli, testo critico con introduzione e note, Firenze, Sansoni, 1899.

Il Principe, by N. Machiavelli, edited by L. Arthur Burd with an Introduction by Lord Acton, Oxford, Clarendon Press, 1911.

Niccolò Machiavelli, *Il Principe,* Introduzione e note di Federico Chabod, Torino, U. T. E. T., (1924).

Niccolò Machiavelli, *Scritti politici scelti, Il Principe e scritti minori,* con introduzione, appendice bibliografica e commento di Vittorio Osimo, Milano, Vallardi, (1925).

Guido Mazzoni, e Mario Casella, *Tutte le opere storiche e letterarie di N. Machiavelli,* Firenze, Barbèra, 1929.

L. Russo, *Il Principe,* Firenze, Le Monnier, 1931.

Le opere maggiori di Niccolò Machiavelli *(Il Principe, Saggi dei Discorsi, Dell' Arte della guerra e Delle Istorie fiorentine), con commento di* Plinio Carli, terza edizione riveduta e corretta, Firenze, Sansoni, 1934.

N. Machiavelli, *Opere,* a cura di Antonio Panella; v. II, *Scritti politici: Il Principe, Discorsi, Dell' arte della guerra, Scritti politici minori, Lettere, Legazioni;* Milano-Roma, Rizzoli, (1939).

N. Machiavelli, *Il Principe,* introd. di Angelo Pernice, Firenze, Raccolta nazionale dei Classici della Società editrice Rinascimento del libro, 1939.

N. Machiavelli, *Il Principe e pagine di altre opere,* a cura di Armando Michieli, Padova, Cedam, 1940.

2) a. *Traduceri consultate.*

Machiavelli's *Buch vom Fürsten,* nach A. W. Rehbergs Uebersetzung, mit Einleitung und Erläuterung neu herausgegeben von Dr. Max Oberbreyer, Leipzig, Reclam, f. a. (prima ediție apărută la Hannover, 1810).

Le Prince de Nicolas Machiavel, nouvelle traduction par C. Ferrari, Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 1871, 5-e édition.

Nicolas Machiavel, *Le Prince;* traduction de Jacques Gohory (XVI-e siècle), corrigée et remaniée d'après le texte italien et précédée d'une introduction-par Yves Lévy; Paris, Editions de Cluny, (1938).

b. *Traduceri în românește.*

Eminescu, *Ideile lui Machiavelli* (trad. cap. XVIII și XIX din *Principe),* în Roma, XII, 2, 1932, pp.8—16.

Caragiale, *Din „Principele" lui Machiavelli,* în *Opere,* III, *Reminiscențe și notițe critice;* ed. îngrijită de Paul Zarifopol, București, Cultura Națională, 1932, pp. 288—291 (la *Addenda).*

N. Machiavelli, *Arta de a guverna și armatele naționale,* cu un comentariu de G. Ferrari; traducere de Gr. Handoca, Locotenent-Colonel în retragere, București, Alcalay, Biblioteca pentru toți, No. 958—959, f. a., pp. 185.

Nicolae Machiavelli, *Principele,* traducțiune din franțuzește după C. Ferrari de Locotenent-Colonel Grigore Handoca, Ploești, Tipografia „Democratul", 1910, pp. 167+V (cuprinde, ca și ediția precedentă apărută sub alt titlu, aceeași Prefață a traducătorului, o notă preliminară a editorilor textului francez, în fine *Machiavelli și opera sa* de C. Ferrari; iar într'o notă din prima pagină, la Epistola dedicatorie, se spune că această traducere franceză e făcută pe ediția italiană „de d. Monier", Florența, 1857).

Niccolò Machiavelli, *Prezentare la „Il Principe"*, traducere de Alexandru Marcu, în „Roma", VII, 2, 1927, pp. 50—53 (este traducerea scrisorii lui Machiavelli către Francesco Vettori, din 10 Decemvrie 1513).

3) *Studii.*

Mario Praz, *Machiavelli in Inghilterra,* Roma, Tumminelli, seconda edizione, 1943.

Francesco Ercole, *Da Carlo VIII a Carlo V; la crisi della libertà italiana,* Firenze, Vallecchi, 1932.

Giuseppe Prezzolini, *Vita di Niccolò Machiavelli Fiorentino,* seconda edizione, Milano, Mondadori, 1932.

F. Alderisio, *Machiavelli,* Torino, 1930.

Oreste Ferrara, *Machiavelli,* Milano, Treves, 1930.

Federico Chabod, *Sulla composizione de „Il Principe" di N. Machiavelli,* în *Archivum Romanicum,* Iulie—Sept. 1927, pp. 330—383.

Federico Chabod, *Del Principe di N. Machiavelli,* Milano, Albrighi e Segati, 1926.

Francesco Ercole, *La politica di Machiavelli,* Roma, A. R. E., 1926.

M. Kemmerich, *Machiavelli,* Wien und Leipzig, 1925.

B. Mussolini, *Preludio al Machiavelli,* în „Gerarchia", Aprilie 1925.

E. Grassi, *Il pensiero di N. Machiavelli e l'origine del concetto di Stato,* în Rassegna Nazionale, 1924.

Paul Janet, *Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale,* V-e édition, Paris Alcan, 1924, v. I, pp. 491—602.

R. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson,* Berlin, 1924.

G. Gentile, *Religione e virtù in Machiavelli. L'etica di Machiavelli, în Studi sul Rinascimento,* Firenze, Vallecchi, 1923.

G. Toffanin, *Machiavelli e il tacitismo*, Padova, Draghi, 1921.

Elkan, *Die Entdeckung Machiavellis in Deutschland zu Beginn des 19 Jahrhunderts*, în *Hist. Zeitschrift*, CXIX, 1919.

Heyer, *Der Machiavellismus*, 1918.

A. Gerber, *Niccolò Machiavelli. Die Handschriften, Ausgaben und Uebersetzungen seiner Werke im 16. und 17. Jahrhundert*, Gotha-München, 1912—1914.

E. W. Mayer, *Machiavelli's Geschichtsauffassung und sein Begriff „virtù"*, München, 1912.

Oreste Tommasini, *La vita e gli scritti di N. Machiavelli nella loro relazione col machiavellismo*, Torino-Roma, Loescher, 1883—1911, 2 voll.

Dyer, *Machiavelli and the modern State*, Boston, 1904.

M. Kemmerich, *Die Charakteristik bei Machiavelli*, Leipzig, Schmidt, 1902.

M. Romano, *La trattatistica politica nel secolo XV ed il „De Principe" di G. Pontano*, Potenza, 1901.

R. Fester, *Machiavelli*, Stutgart, 1900.

F. Falco, *N. Machiavelli, suo carattere e suoi principi*, Lucca, 1896.

Georg Ellinger, *Die antiken Quellen der Staatslehre Machiavelli's*, Tübingen, H. Laupp, 1888.

Pasquale Villari, *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi*, 1-a edizione, Firenze, Le Monnier, voll. 3, 1877—82.

Francesco Nitti, *Il Machiavelli studiato nella sua vita e nelle sue dottrine*, Napoli, Detken e Roscholl, v. I, 1877.

Carlo Gioda, *N. Machiavelli e le sue opere*, Firenze, Barbèra, 1874.

R. Deltuf, *Essai sur les oeuvres et la doctrine de Machiavelli avec la traduction littéraire du Prince et de quelques fragments historiques et littéraires*, Paris, 1861.

Th. Mundt, *N. Machiavelli und das System der modernen Politik*, Berlin, Janke, 1861.

R. von Mohl, *Die Machiavelli-Literatur*, în *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*, III, Erlangen, 1858.

A. Zambelli, *Considerazioni sul libro del „Principe" del Machiavelli*, Milano, 1851.

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Niccolò Machiavelli

către

Lorenzo de' Medici Magnificul (1).

Obișnuesc de cele mai multe ori, cei cari doresc să dobândească bunăvoința unui Principe, a i se înfățișa cu acele lucruri pe cari, între toate, acesta le socotește mai prețioase, sau cari se arată a-l bucura cel mai mult: astfel adeseori vedem că li se aduc în dar cai și arme, postavuri din fir de aur, giuvaeruri și alte asemenea podoabe demne de măreția lor. Dorind așa dar să mă înfățișez și eu înaintea Magnificenței Voastre cu o mărturie a prea supusei mele plecăciuni [2]), nu am aflat între toate lucrurile mele niciunul care să-mi fie mai prețios sau pe care să-l apreciez mai mult decât acea cunoaștere a faptelor oamenilor mari pe care am dobândit-o printr'o lungă experiență a împrejurărilor vieții moderne și printr'o învățătură pe care neîncetat am scos-o din cele antice; și pentru că aceste lucruri le-am cugetat și le-am observat îndelungat și cu multă hărnicie, le-am adunat într'un mic volum pe care îl trimit Magnificenței Voastre. Și deși socotesc această operă nedemnă de a vă fi înfățișată, sunt totuși încredințat că în bunătatea Voastră o veți primi, gândindu-vă că nu vi s'ar

---

1) Scrisoarea dedicatorie este adresată lui Lorenzo, fiul lui Piero de'Medici și nepotul lui Lorenzo Magnificul; născut la 1492, a dobândit conducerea Florenței la 1513 și a murit câțiva ani mai târziu, la 1519, urmând în scurta lui guvernare directivele lui Leon X, unchiul său.

2) Aceste cuvinte corespund dorinței lui Machiavelli de a redobândi o funcție în viața publică după retragerea sa la 1512, în urma disgrației care îl lovise.

putea aduce în dar nimic mai preţios de cât putinţa de a dobândi într'un timp foarte scurt înţelegerea a tot ceea ce eu nu am putut cunoaşte şi nu am putut pricepe decât în cursul multor ani şi cu nenumărate greutăţi şi în nenumărate primejdii pe cari le-am întâmpinat. Această operă nu am împodobit-o, şi nici nu i-am dat o cadenţă amplă a frazelor sau vorbe răsunătoare şi minunate sau vreun alt farmec sau vreo altă frumuseţe exterioară prin care mulţi obişnuiesc să-şi înfăţişeze şi să-şi împodobească ideile lor: deoarece am voit ca, dacă vreun lucru îi va aduce cinste, acesta să fie numai noutatea conţinutului şi gravitatea temei mele, ele singure făcând-o plăcută. De asemenea nu vreau să fie socotit drept îngâmfare faptul că un om din starea cea mai de jos şi mai neînsemnată îndrăzneşte să discute, să indice reguli şi să-i călăuzească pe principi în guvernarea lor; căci, după cum cei cari fac schiţa unor locuri, se aşează jos în câmpie spre a putea observa înfăţişarea munţilor şi a ţinuturilor înalte, iar pentru a privi înfăţişarea văilor se duc pe culmi înalte în vârful munţilor; tot astfel, spre a cunoaşte bine natura popoarelor trebue să fii principe, iar spre a o cunoaşte bine pe aceea a principilor trebue să aparţii poporului. Primiţi aşa dar, Măria Voastră, acest mic dar cu aceleaşi sentimente cu cari eu vi-l trimit; căci dacă îl veţi studia şi-l veţi ceti cu atenţie, veţi recunoaşte în el dorinţa mea cea mai mare, aceea ca Domnia Voastră să atingă măreţia pe care soarta şi însuşirile voastre vi le făgăduiesc[3]). Iar dacă Măria Voastră îşi va întoarce privirile din culmile înălţimii sale spre aceste locuri joase, va afla cât de nedrept îndur o mare şi neîncetată vitregie a soartei.

---

3) Lorenzo de'Medici nu a fost totuşi figura inspiratoare a Principelui: într'o scrisoare, Machiavelli îl caracterizează astfel: „Pare că fiecare începe a recunoaşte în el amintirea fericită a bunicului său (Lorenzo Magnificul). Se face iubit şi respectat în totul, mai curând decât temut. Căci Măria Sa este activ în lucru, larg şi binevoitor când ascultă pe cineva, cumpănit şi grav în răspuns"; el nu are aşa dar în totul însuşirile „Principelui".

CAPITOLUL I.

De câte feluri sunt Principatele şi în ce mod se dobândesc.

Toate statele, toate formele de stăpânire cari au avut şi au putere asupra oamenilor, au fost şi sunt fie Republici, fie Principate. Iar acestea din urmă sunt: sau Principate ereditare, acelea anume asupra cărora familia stăpânitorului lor domneşte de multă vreme, sau sunt Principate noui. Cele de acest fel sunt sau în întregime noui, cum a fost Milanul pentru Francesco Sforza [1]), sau apar ca părţi anexate statului ereditar al Principelui care le-a cucerit, cum este regatul Neapole [2]) pentru regele Spaniei. Posesiunile astfel dobândite sunt obişnuite fie a trăi sub conducerea unui Principe, fie a se bucura de libertate; şi ele pot fi obţinute sau cu armele altora, sau cu ale tale proprii, sau printr'o ocazie norocoasă sau prin propria-ţi energie [3]).

---

1) La moartea lui Filippo Maria Visconti, „signor" al Milanului, (1447), puterea trece în mâinile lui Francesco Sforza, condottier al armatelor lui.

2) Este vorba de Ferdinand Catolicul care anexează regatul Neapolului la 1500 prin îndepărtarea ultimului rege din familia de Aragon.

3) Traducem astfel cuvântul „virtù" care înseamnă, în textul lui Machiavelli, valoarea unei personalităţi mărturisită prin acţiunea ei. In traducerea lui C. Ferrari, cuvântul este redat uneori prin „vertu" (Le Prince, de Nicolas Machiavel, nouvelle traduction par C. Ferrari, Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 5-e édition 1871, p. 57), iar în textul german al lui A. W. Rehberg găsim de cele mai multe ori „Tapferkeit" (Machiavelli's Buch vom Fürsten, nach A. W. Rehbergs Uebersetzung, mit Einleitung und

Erläuterung neu herausgegeben von Dr. Max Oberbreyer, Leipzig, Reclam, f. a., p. 33); Yves Lévy (Nicolas Machiavel, **Le Prince**, traduction de Jacques Gohory (XVI-e s.), corrigée et remaniée d'après le texte italien et précédée d'une introduction par Yves Lévy, Paris, Editions de Cluny, (1938) observă că a tradus de foarte adeseori cuvântul prin „talent" (op. cit., p. 6, nota 2). Asupra înțelesului acestui cuvânt în opera lui Machiavelli, găsim lămuriri prețioase în studiul lui Francesco Ercole, **L'Etica di Machiavelli** în **La politica di Machiavelli**, Roma, A. R. E., 1926.

CAPITOLUL II.

Despre Principatele ereditare.

Voiu lăsa la o parte expunerea relativă la Republici, deorece am tratat în altă parte pe larg despre ele[1]). Mă voiu referi numai la Principate[2]) şi voiu desvolta punctele indicate mai sus, discutând în ce fel pot fi guvernate şi pot fi păstrate aceste Principate. Spun aşa dar că în statele ereditare şi obişnuite cu familia Principelui lor, greutăţile întâmpinate în păstrarea puterii sunt mult mai mici decât în statele noui; căci pentru aceasta, este suficient să nu te depărtezi de felul de guvernare al strămoşilor tăi şi apoi să nu te grăbeşti în rezolvarea faptelor neprevăzute[3]); astfel că dacă un asemenea Principe (ereditar) are numai însuşirile comune, el se va putea menţine în statul său, afară de cazul în care ar interveni o forţă cu totul neprevăzută şi deosebit de mare care l-ar deposeda; şi chiar dacă statul i-a fost răpit, el îl va redobândi de

---

1) Machiavelli vorbeşte despre Republici în **Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio**, în cartea I în deosebi.

2) Cuvântul italian este aci „Principato": Ferrari traduce „monarchies" (op. cit. pag. 58) iar Rehberg „Alleinherrschaft" (op. cit. p. 33); Lévy traduce fidel „Principautés" (op. cit., p. 7).

3. Textul italian: „dipoi temporeggiare con gli accidenti". Ferrari traduce: „s'accommoder ensuite aux temps" (op. cit., p. 58), iar Rehberg: „und bei allen Vorfällen in die Gelegenheit zu sehen" (op. cit., p. 33); Lévy traduce asemănător: „...et, pour le reste, de temporiser selon les cas qui surviendront"; Am tradus mai apropape de text, urmând interpretarea lui Michieli, Niccolò Machiavelli, **Il Principe e pagine di altre opere**, a cura di Armando Michieli, Padova, Cedam, 1940, p. 39, nota 5.

îndată ce acela care i-a uzurpat puterea va fi lovit de o nenorocire.

Noi avem în Italia, pe ducele de Ferrara, spre pildă, care a putut să reziste atacurilor Veneţienilor în 1484 şi acelora ale Papei Iuliu în 1510 numai pentru că stăpânea de mult acest stat[4]). Căci un Principe natural[5]) are mai puţine prilejuri de a-i nemulţumi pe supuşii săi şi mai puţină nevoie de a o face, astfel că este iubit mai mult; iar dacă nu are vicii neobişnuite care să-l facă a fi urît, este logic să se bucure de dragostea alor săi; de asemenea atunci când domneşti de multă vreme şi în mod continuu asupra unui stat, se şterge amintirea după cum se uită şi motivele înnoirilor pe cari le-ai adus; deoarece o schimbare cheamă după sine întotdeauna o schimbare nouă care o continuă pe cea dintâi în mod firesc.

---

4) Machiavelli se referă la familia ducilor de Este, de mult stăpâni ai Ferrarei. In războiul Ligei Sfinte, Alfonso I de Este s'a alăturat Francezilor împotrivă lui Iuliu II, pierzându-şi ducatul, dar redobândindu-l în curând în virtutea adevărului afirmat de Machiavelli.

5) Adică principe ereditar.

CAPITOLUL III.

Despre Principatele mixte.

Dar greutăţile apar cu adevărat într'un Principat nou. Mai întâi, dacă acesta nu este în întregime nou, ci constă din părţi ce s'au adăugat, putându-se chema la un loc un tot mixt, evenimentele cari îi produc schimbări se nasc în primul rând dintr'o anumită dificultate naturală care apare în toate Principatele noui; într'adevăr oamenii îşi schimbă bucuros stăpânii în credinţa că-şi îmbunătăţesc soarta; iar această credinţă îi face să ia armele împotriva stăpânitorilor lor: fapt în care se înşeală, deoarece propria lor experienţă le arată mai târziu că starea lor a devenit mai rea. La rândul său, acest lucru decurge cu necesitate dintr'o altă împrejurare şi ea naturală şi obişnuită, anume că eşti întotdeauna constrâns să faci rău acelora cărora le-ai devenit de curând Principe, atât prin trupele înarmate cât şi prin celelalte nenumărate acţiuni de asuprire pe care le atrage după sine o cucerire nouă; astfel că vei avea drept duşmani pe toţi aceia cărora le-ai făcut rău ocupând Principatul, şi nici nu vei putea păstra prietenia acelora cari te-au ajutat să-l obţii, deoarece nu-i poţi satisface în măsura în care au crezut că o vei face, şi nici nu poţi întrebuinţa faţă de ei mijloace violente întru cât le eşti îndatorat; căci oricât de puternic ar fi cineva prin armatele lui, el are totuşi întotdeauna nevoie de ajutorul locuitorilor acelui stat pentru a-l ocupa. Iată dece Ludovic XII, regele Franţei, a ocupat foarte repede Milanul şi l-a pierdut tot astfel; şi pentru a i-l relua au fost suficiente prima oară forţele singure ale lui Ludovic (Sforza), deoarece locuitorii cari îi deschiseseră porţile, văzându-se înşelaţi în credinţa lor şi în binele viitor pe care îl nădăjduiseră, nu

puteau să îndure greutățile pricinuite de noua domnie[1]). Este adevărat că, recucerind pentru a doua oară o țară care s'a răsculat împotriva ta, o pierzi apoi cu mai multă greutate; căci Principele, având experiența acelei răscoale, se ferește mai puțin de a-și asigura domnia pedepsind pe vinovați, descoperind pe cei suspecți și luând măsuri de întărire cu privire la punctele mai slabe ale guvernării lui. Astfel că, dacă prima oară a fost suficient ca un duce Lodovico să se agite sgomotos la hotare pentru ca Franța să piardă Milanul, a doua oară a fost însă necesar ca ea să aibă împotriva ei lumea întreagă și armatele să-i fie distruse sau izgonite din Italia; faptele s'au produs într'adevăr astfel din motivele arătate mai sus. Totuși, atât prima cât și a doua oară, Milanul a fost pierdut de Francezi[2]). Am expus până acum cauzele generale ale pierderii unui principat nou; ne rămâne a arăta a doua chestiune, și a vedea anume prin ce mijloace ar fi putut Regele Franței să împiedece pierderea cuceririi și ce mijloace ar putea să aibă cineva care s'ar afla în situația lui, pentru a-și păstra mai bine decât Franța posesiunea pe care a cucerit-o. Spun așa dar că posesiunile care, odată dobândite, sunt anexate statului de mult stăpânit de cuceritor, sau sunt o parte din acest stat chiar și au deci aceeași limbă cu el, sau nu sunt astfel. Când nouile cuceriri sunt de primul fel, este foarte ușor să le ții sub stăpânire, mai ales dacă până acum ele nu s'au bucurat de libertate; iar pentru a le stăpâni în siguranță, este suficient să faci să dispară neamul Principelui care domnea până acum asupra lor; iar în celelalte privințe, este de ajuns să păstrezi condițiile de viață precedente, iar moravurile să nu apară schimbate, pentru ca oamenii să continue a trăi în liniște unii cu alții; după cum am văzut că s'au desfășurat lucrurile în Burgundia, Bretagne, Gasconia și Normandia care s'au unit de multă vreme cu Franța; și cu toate că există între ele unele deosebiri de limbă, moravurile sunt totuși asemănătoare, astfel că ele pot să se înțeleagă ușor împreună; iar cel care dobândește un stat și vrea să-l păstreze, trebue să-și îndrepte acțiunea în două direcții: să reușească mai întâi ca familia vechiului Principe să se stingă cu totul,

1) Cucerit în Septemvrie 1499 de Ludovic XII, Milanul fusese reocupat de Lodovico Sforza (il Moro) în Februarie 1500.

2) A doua oară, Milanul a fost pierdut de Ludovic XII și recucerit de Massimiliano Sforza, fiul lui Ludovic Maurul.

iar al doilea, să nu schimbe legile și nici să nu mărească dările, astfel ca în scurtă vreme Principatul nou cucerit să formeze un tot cu Principatul cel vechiu.

Dar greutățile se arată atunci când cucerești ținuturi ale unei țări deosebite ca limbă, moravuri și organizație; aci este nevoie ca ocazia să-ți fie favorabilă și să ai destulă pricepere pentru a-ți păstra stăpânirea. Iar unul din mijloacele cele mai bune și cele mai eficace ar fi ca acela care le-a cucerit, să se ducă să locuiască personal acolo. Prin ceasta, stăpânirea ar deveni mai sigură și mai durabilă: așa cum s'a întâmplat pentru Turci în Grecia[3]); căci, cu toate mijloacele pe care le-au folosit pentru a ține în stăpânire aceste ținuturi, ei nu ar fi putut totuși să le păstreze dacă nu s'ar fi stabilit în acele locuri. Căci atunci când stai într'un loc vezi cum se produc desordinile și poți lua îndată măsuri împotriva lor; dacă nu te găsești însă acolo, nu le afli decât atunci când lucrurile au devenit grave și nu se mai poate face nimic împotriva lor. Afară de aceasta, țara nu va fi jefuită de guvernatori, iar supușii vor fi mulțumiți putând să recurgă la Principe care le este aproape; de unde urmează că, dacă acesta vrea să fie bun, vor avea toate motivele de a-l iubi dar vor avea și toate motivele de a se teme de el dacă va voi să fie rău. Cei din afară însă, care ar voi să atace statul, vor șovăi mai mult înainte de a o face; astfel, că, locuind acolo, Principele își va pierde mult mai greu stăpânirea. Celălalt mijloc, mai bun, este de a întemeia colonii în câteva locuri, ele constituind un fel de legătură a acelor ținuturi cu statul tău propriu[4]); este necesar într'adevăr să te folosești de acest mijloc sau, dacă nu, să așezi acolo armate de cavalerie și de infanterie suficiente. Coloniile nu cer multă cheltuială; Principele trimite coloniști și îi întreține acolo fără nici o cheltuială sau cu una prea mică, și nu face rău decât acelora cărora le ia ogoarele și casele spre a le da nouilor locuitori; numărul lor constitue însă numai o mică parte a locuitorilor acelui stat, astfel că acești oameni

3) Machiavelli se referă desigur la întreaga Peninsulă Balcanică, domeniu al Imperiului Bizantin.

4) In text gă-im: „compedes" și „compedi", latinism întrebuințat de Machiavelli cu înțelesul de „elemente de legătură" sau „continuare". Ferrari traduce „les clefs" (op. cit., p. 63), Rehberg de asemenea „die Schlüssel" (op. cit., p. 37), iar Yves Lévy tot „les clefs" (op. cit., p. 13).

cărora le-ai luat bunurile, nu vor putea să-ți fie niciodată dăunători, deoarece rămân risipiți unii de alții și săraci; pe când toți ceilalți pe de o parte nu au fost loviți de nimeni și deaceea vor trebui să se păstreze în această atitudine de supunere calmă, pe de altă parte se feresc să nu greșească poate într'o privință oarecare de teamă să nu li se întâmple și lor ca acelora cari au fost jefuiți de bunurile lor. Concluzia mea este așa dar că aceste colonii nu costă bani, că sunt credincioase și fac prea puțin rău cuiva; iar cei cărora le pricinuiesc vreun rău, nu pot deveni primejdioși deoarece sunt săraci și risipiți unii de alții, după cum am spus. De unde urmează constatarea că oamenii trebue să fie sau amăgiți, sau cu totul nimiciți; căci dacă le este chiar cu putință să se răzbune pentru un rău, ușor, nu o pot face însă pentru un lucru grav ce s'ar fi săvârșit împotriva lor: astfel că răul pe care îl faci unui om trebue să fie de așa fel încât să nu ai a te teme de răzbunare. Dar dacă în loc de colonii, îți așezi acolo trupe, vei fi nevoit să cheltuești cu mult mai mult deoarece alcătuirea unei armate de pază absoarbe toate veniturile unui stat, și astfel ceeace ai cucerit se pierde; și prin aceasta faci de asemenea mai mult rău oamenilor, întrucât dăunezi țării întregi prin care trebue să transporți trupele și să le dai mereu locuri noui unde să-și fixeze taberele; fiecare locuitor va simți apăsându-l aceste greutăți și fiecare va ajunge să privească cu dușmănie acțiunea ta: asemenea adversari pot fi însă primejdioși, deoarece, deși bătuți, au rămas toți pe la casele lor. Așadar, ori care ar fi punctul de vedere, această organizare de pază este tot atât de inutilă pe cât este de utilă organizarea coloniilor.

Cel care ocupă o provincie deosebită de statul său, în felul celor arătate mai sus, trebue de asemenea să devină conducătorul și apărătorul popoarelor vecine mai puțin puternice, și să caute cu multă pricepere să micșoreze autoritatea celor mai însemnate dintre ele, și să bage de seamă ca nu cumva printr'o întâmplare oarecare să pătrundă în statul lui un străin tot atât de puternic ca și el. Un astfel de om va fi introdus în țară întotdeauna de cei cari vor fi aci nemulțumiți, fie din cauza prea marei lor ambiții, fie din teamă; așa cum s'a văzut altădată că Etolienii au introdus pe Romani în Grecia[5]); și oricare ar fi ținutul în care

5) In timpul luptelor dintre Romani și Filip V, rege al Macedoniei, cei dintâi au format împreună cu Etolienii, Liga Etolică (212 î. Chr.), promițându-le ajutor armat și măriri de teritoriu.

pătrund asemenea oameni, ei sunt introduşi de locuitorii respectivi. Faptele se urmează în acest caz în aşa fel încât, îndată ce un străin puternic intră într'o provincie oarecare, toţi cei cari sunt aici mai puţin puternici i se alătură, împinşi fiind de invidia lor împotriva celui care s'a ridicat cu forţa lui deasupra lor; astfel că, în ce priveşte pe aceşti oameni mai puţin puternici, străinul adus în ţară nu are nevoie de niciun fel de străduinţă pentru a-i câştiga; într'adevăr ei vor forma îndată, toţi la un loc şi cu deplină voinţă, un singur bloc cu autoritatea pe care el a dobândit-o aci. Va trebui numai să bage de seamă ca ei să nu câştige o putere şi o însemnătate prea mare; îi este de altfel uşor, cu forţa de care dispune şi cu ajutorul pe care cei mici i-l dau, să micşoreze autoritatea celor care sunt puternici pentruca să rămână el singur şi în totul arbitrul acelei provincii. Cel care nu va mânui însă cu pricepere numărul acestor oameni puţin puternici, va pierde curând ceea ce va fi câştigat, şi, atâta timp cât va avea în stăpânirea lui această provincie cucerită, va întâmpina în ea greutăţi şi supărări nesfârşite.

Romanii au ţinut bine seamă de aceste lucruri în provinciile pe cari le-au cuprins; şi au trimis acolo colonişti ţinând sub supraveghere pe cei mai puţin puternici fără a le mări autoritarea, înjosind pe cei puternici şi nelăsându-i pe străinii de oarecare însemnătate să-şi câştige aci vreun renume oarecare. Şi pot spune că îmi este deajuns exemplul provinciei ce a fost Grecia. Aheii şi Etolienii au fost ţinuţi sub supraveghere de către Greci[6]); regatul Macedoniei a fost înjosit[7]); Antioh a fost izgonit[8]): nici valoarea Aheilor sau a Etolienilor nu le-a îngăduit acestora să-şi mărească statul; nici faptele prin cari Filip a căutat să-şi dovedească prietenia faţă de Romani nu i-a făcut vreodată pe aceştia să-i fie prieteni fără a-l înjosi în acelaş timp; şi nici puterea de care se bucura Antioh nu i-a convins să-i permită acestuia să aibă vreo autoritate oarecare în acea provincie a Greciei. Romanii au făcut într'adevăr, în toate aceste cazuri ceea ce trebue să facă orice

6) Cu referire la al doilea războiu al Romei contra Macedoniei, Machiavelli consideră aci pe Ahei şi Etolieni drept cei „mai puţin puternici".

7) In urma înfrângerii lui Filip V la Cinocefale (197 î. Chr.).

8) Antioh, regele Siriei, chemat de Etolieni în lupta lor contra Romanilor, fu învins de aceştia la Termopile (191 î. Chr).

Principe înțelept: el nu trebue să țină seama numai de turburările prezente, dar și de cele viitoare, și să le preîntâmpine cu toată priceperea: căci dacă prevedem evenimentele de departe ne este ușor să luăm măsuri împotriva lor; dacă însă așteptăm ca ele să se apropie, leacul nostru nu mai vine la timp și boala nu mai poate fi vindecată. Se întâmplă în acest caz ceea ce spun medicii despre febra ectică; la început, boala este ușor de îngrijit și greu de recunoscut, dar odată cu trecerea timpului, chiar dacă nu ai recunoscut-o și deci nu ai îngrijit-o dela început, ea ajunge să fie ușor de diagnosticat, totuși greu de vindecat. Acelaș lucru se întâmplă în treburile statului; dacă poți să prevezi evenimentele — însușire ce nu-i este dată decât unui om prudent —, poți să înlături cu ușurință greutățile cari se ivesc; dar dacă nu le-ai recunoscut dinainte, ele cresc mai departe în toată libertatea astfel că lumea întreagă ajunge să le observe prezența, dar un remediu împotriva lor nu mai există. Iată dece Romanii, care au prevăzut greutățile, au luat întotdeauna măsuri împotriva lor; și dacă nu au îngăduit niciodată acestor situații grele să devină actuale și reale, nu au făcut-o pentru a evita războaiele — întrucât știm că un război nu poate fi evitat, ci numai amânat spre avantajul celorlalți; iată dece Romanii au vrut să poarte războiul cu Filip și cu Antioh în Grecia, pentru ca să nu aibă de luptat cu ei în Italia; ar fi putut, în momentul acela să evite atât un război cât și celălalt, dar nu au voit s'o facă. Așa dar nu au vrut să asculte de acele cuvinte pe care le auzim mereu rostite de înțelepții vremurilor noastre, anume să profite de avantajul timpului; le a plăcut dimpotrivă să profite de acțiunea eficace a energiei și a prudenței lor. Căci timpul împinge înaintea lui orice, și poate să aducă cu sine binele și răul, răul ca și binele.

Dar să revenim la Franța, și să cercetăm dacă aci s'a făcut ceva din cele arătate mai sus; voiu vorbi despre Ludovic, iar nu despre Carol[9]), deoarece el este acela care a stăpânit Italia vreme mai îndelungată astfel că s'a putut constata mai limpede modul în care a procedat; veți vedea astfel că el a întrebuințat tocmai contrariul acelor mijloace cari sunt necesare unui Principe spre a-și păstra stăpânirea asupra unei țări deosebite de statul lui propriu.

---

9) Carol VIII a ocupat Neapolul între 1494 și 1495, pe când Ludovic XII a ocupat Milanul între 1499 și 1512.

Regele Ludovic a fost împins în Italia de ambiția Veneţienilor cari, prin această venire a lui, voiau să câştige jumătate din Lombardia[10]). Nu vreau să desaprob hotărîrea acestei alianţe încheiate de Rege; el voia să facă primul pas pentru ocuparea Italiei şi nu avea prieteni în această ţară, ba mai mult, toate porţile îi erau închise din cauza felului în care acţionase, înaintea lui, regele Carol; a fost aşa dar cu adevărat constrâns să primească prieteniile cari i se ofereau; iar hotărîrea pe care a luat-o s'ar fi dovedit bună, dacă el nu ar fi făcut nicio greşală în celelalte acţiuni politice pe cari le-a întreprins. Aşa dar, după ce Regele a câştigat Lombardia, a dobândit îndată autoritatea pe care o pierduse Carol; Genova cedă; Florentinii îi deveniră prieteni; marchizul de Mantova, ducele de Ferrara, Bentivoglio, Doamna dela Forlì, seniorul Faenzei ca şi Seniorii din Pesaro, Rimini, Camerino şi Piombino, locuitorii din Lucca, apoi Pisanii şi Sienezii, toţi îi veniră în întâmpinare pentru a-i fi prieteni[11]). Atunci au putut Veneţienii să-şi dea seama de îndrăzneala hotărîrii pe care o luaseră; căci pentru ca să ocupe două oraşe din Lombardia[12]), l-au făcut pe Rege stăpân asupra unei treimi din Italia[13]). Să ne gândim acum cât

10) Pentru cucerirea Milanului, Ludovic XII încheiase cu Veneţienii un tratat secret.

11) Marchizul de Mantova este Francesco Gonzaga; ducele Ferrarei este Ercole d'Este; Giovanni Bentivogli stăpâneşte Bologna; Doamna („Madonna") dela Forlì este Caterina Sforza Riario; senior al Faenzei este Antonio Ordelaffi; la Pesaro stăpâneşte Giovanni Sforza; la Rimini, Pandolfo Malatesta, la Camerino, Giulio Cesare Varano, iar la Piombino, Jacopo de Appiano.

12) Veneţia urmărea ocuparea ţinuturilor Cremona şi Ghiara d'Adda, de fapt mai mult decât două oraşe.

13) Textul ediţiei publicate de Angelo Pernice în **Raccolta Nazionale dei classici della Società editrice Rinascimento del Libro** (Firenze, MCMXXXIX—XVII) este „feciono signore el re del terzo di Italia" (p. 16), pe când în alte ediţii, a lui Chabod (Torino, U.T.E.T., 1924, p. 13), Francesco Costèro (**op. cit.**, p. 26) şi Plinio Carli (**op. cit.**, p. 17) găsim „due terzi". In traducere am adoptat lecţiunea lui Angelo Pernice, care, după cum observă comentatorul, este mai apropiată de adevărul istoric, întrucât Ludovic XII a ocupat, nu două treimi din Italia, ci doar acea parte a Lombardiei care se întinde spre vest de râul Adda. Comentatorii cari adoptă lecţiunea „două treimi", explică exagerarea voluntară a lui Machiavelli ca urmărind să pună în lumină, prin contrast, câştigul redus al Veneţienilor.

de uşor i-ar fi fost Regelui să-şi păstreze autoritatea dacă ar fi ţinut seama de regulele mai sus arătate, şi dacă i-ar fi ţinut în siguranţă şi i-ar fi apărat pe toţi acei prieteni ai lui cari, fiind numeroşi şi slabi, şi temându-se unii de Biserică [14]), alţii de Veneţieni [15]), erau nevoiţi să rămână alături de el; iar prin ei ar fi putut foarte uşor să se asigure împotriva duşmanilor celor mari oricare ar fi fost aceştia. Dar abia intrat în Milano, el făcu tocmai dimpotrivă, ajutându-l pe papa Alexandru să ocupe Romagna [16]). Şi nu-şi dădu seama că prin această hotărîre îşi micşora propria lui putere deoarece îşi îndepărta atât prietenii [17]), cât şi pe aceia cari i se aruncaseră în braţe, şi că totodată făcea să crească puterea Bisericii deoarece adăuga autorităţii ei spirituale, care îi asigură oricum un mare prestigiu, şi forţa temporală. Dar odată săvârşită această eroare, a fost silit să meargă mai departe pe acelaş drum; aşa încât, pentru a pune capăt ambiţiei lui Alexandru şi pentru a-l împiedeca să devină stăpân al Toscanei, a fost constrâns să revină în Italia. Dar nu-i fu de ajuns faptul de a fi crescut puterea Bisericii şi de a-şi fi îndepărtat prietenii; voind să stăpânească regatul Neapolului, îl împărţi cu regele Spaniei [18]); şi dacă până acum fusese el singur arbitrul Italiei, îşi luă de aci înainte un tovarăş pentru ca ambiţioşii Ţării ca şi cei nemulţumiţi de el să aibă la cine să recurgă; iar dacă altădată ar fi putut să lase regatul Neapolului unui rege care să-i fie lui tributar [19]), îl îndepărtă acum pe acesta, pentru a pune în locul lui pe unul [20]) care să-l poată izgoni el pe regele Franţei.

---

14. Machiavelli se referă la ajutorul pe care papa Alexandru VI l-a dat constant fiului său Cesare Borgia în acţiunea lui de cucerire a statelor italiene.

15) Intrucât expansiunea pe mare le era îngrădită, Veneţienii voiau să-şi întindă stăpânirea spre interiorul Italiei.

16) Se ştie că Ludovic XII voia să obţină de la Papă consimţământul pentru a divorţa de prima lui soţie, Jeanne — fiica lui Ludovic XI — spre a se căsători cu văduva lui Carol VIII, Anne de Bretagne; pentru acelaş motiv i-a dăruit lui Cezar Borgia ducatul de Valentinois.

17. Este vorba de Veneţieni, cari urmăreau de mult să ocupe provincia Romagna.

18. Prin convenţia dela Grenada, din 1500, Neapolul fu de la împărţit între Ludovic XII şi Ferdinand Catolicul, spre a reveni mai târziu, în întregime celui din urmă.

19. Frederic I de Aragona.

20. Ferdinand Catolicul.

Dorința de cucerire este într'adevăr foarte naturală și foarte obișnuită; iar dacă cei cari întreprind o cucerire, reușesc s'o înfăptuiască, sunt lăudați, iar nu dojeniți; eroarea lor iese totuși la lumină și desaprobarea se manifestă atunci când nu reușesc în încercarea lor și vor totuși s'o ducă la capăt oricum. Dacă Franța așa dar, putea să atace Neapolul cu forțele ei, trebuia s'o facă; dar dacă nu putea nu trebuia să-l împartă. Este adevărat că a împărțit Lombardia cu Veneții; dar faptul își are scuza lui, deoarece regele Ludovic a putut numai datorită acestui fapt, să pună piciorul în Italia; împărțirea de care este vorba merită însă a fi cu totul desaprobată întrucât ea n'a fost impusă de nici o necesitate de felul celei de mai sus. Ludovic săvârșise așa dar aceste cinci greșeli: nimicise puterea micilor Principi[21]), mărise puterea unui om care avea și până acum destulă putere în Italia[22]), introdusese aci pe un străin foarte puternic[23]), nu venise să locuiască în locurile cucerite și nu întemeiase colonii. Aceste greșeli ar fi putut să rămână fără urmări atâta timp cât ar fi trăit el, dacă nu ar fi săvârșit o a șasea greșală, anume aceea de a fi luat posesiunile Veneților[24]): căci, dacă nu ar fi mărit puterea Bisericii și nu i-ar fi adus pe Spanioli în Italia, ar fi fost logic și necesar să înjosească puterea Veneților; dar, întrucât procedase în felul arătat mai sus, nu trebuia să lucreze apoi la nimicirea lor; într'adevăr, dat fiind că Veneții erau puternici, ei ar fi putut întotdeauna să-i împiedice pe ceilalți dela vreo încercare de a cuprinde Lombardia, atât pentru că ei nu ar fi îngăduit o asemenea acțiune fără a se gândi să devină ei înșiși stăpânii acestei provincii, cât și pentru că ceilalți nu ar fi voit s'o ia Franței spre a le-o da lor, și nimeni nu ar fi avut curajul să pornească să-i atace și pe unii și pe alții[25]). Iar dacă cineva ar veni să spună că regele Ludovic i-a cedat Papei Alexandru Romagna, iar Spaniei regatul Neapolului, numai pentru a evita un război, i-aș răspunde cu

21. Este vorba de micii seniori din Romagna, supuși de Papă.

22. Papa Alexandru VI.

23. Ferdinand Catolicul.

24. Într'adevăr Ludovic XII, deși ocupase la început Milanul cu ajutorul Veneților, formă apoi împotriva lor Liga dela Cambrai (1508), în care întruni pe Ferdinand Catolicul, pe Maximilian împărat al Germaniei și pe papa Iuliu II.

25. Pe Francezi uniți cu Veneții.

argumentele arătate mai sus: că nu trebue niciodată să laşi să se producă dezordini spre a evita astfel un război; deoarece nu îl poţi evita şi nu faci decât să-l amâni în dauna ta. Dacă însă alţii ar invoca pactul prin care Regele se obligase faţă de Papă să întreprindă pentru el această acţiune, obţinând în schimb promisiunea desfacerii căsătoriei lui şi asigurarea demnităţii de cardinal pentru arhiepiscopul de Rouen [26]), i-aş răspunde prin cele scrise mai jos cu privire la cuvântul de onoare al Principelui şi la obligaţia lui de a respecta un angajament de acest fel [27]). Aşa dar regele Ludovic a pierdut Lombardia deoarece nu a ţinut seama de niciuna din regulele observate de alţi oameni care au cucerit ţări şi care au vrut să le păstreze. Nu este nicio minune în aceasta, ci faptul este foarte logic şi foarte obişnuit. Am discutat lucrul acesta cu cardinalul de Rouen chiar la Nantes [28]) în momentul când ducele de Valentinois (aşa i se spunea de obiceiu lui Cezar Borgia, fiul papei Alexandru) lua în stăpânire Romagna [29]); într'adevăr, cardinalul de Rouen mi-a spus că Italienii nu se pricep să poarte războiul, iar eu i-am răspuns că Francezii nu se pricep în politică; deoarece, dacă s'ar fi priceput, nu ar fi lăsat să crească atât de mult puterea Bisericii. S'a putut constata într'adevăr prin experienţă, că puterea pe care au dobândit-o în Italia atât Papa cât şi Spania îşi are rădăcina în acţiunea Franţei, iar aceasta la rândul ei şi-a pierdut propria ei putere din cauza lor. De unde putem scoate această regulă generală care nu greşeşte niciodată sau arareori; anume că acela care este cauza producătoare a puterii celuilalt, cade el însuşi; deoarece a produs puterea celuilalt, fie printr'o acţiune abilă, fie prin forţă, iar ambele aceste mijloace se vor dovedi primejdioase celui care a devenit puternic.

---

26. Cf nota 17. — Arhiepiscopul de Rouen, viitor cardinal, este Georges d'Amboise.

27. In capitolul XVIII: Cum trebue să-şi ţină cuvântul un Principe.

28. Este vorba de prima misiune a lui Machiavelli, ca ambasador în Franţa, la 1500.

29. Cezar Borgia obţine acest titlu dela Ludovic XII în 1498, în schimbul recunoaşterii de către Papă a desfacerii căsătoriei regelui Franţei şi în schimbul de asemenea al ridicării la rangul de cardinal a arhiepiscopului de Rouen.

CAPITOLUL IV.

Dece regatul lui Darius, care a fost ocupat de Alexandru, nu s'a răsculat după moartea acestuia împotriva urmaşilor lui.

Cel care consideră greutăţile pe cari le întâmpină stăpânirea unui stat de curând ocupat, ar putea fi mirat de faptul următor: Alexandru cel Mare a devenit stăpânitorul Asiei în câţiva ani, şi a murit îndată după aceasta, de unde se părea că ar fi fost logic ca întreg acest imperiu să se revolte; totuşi urmaşii lui Alexandru şi-au păstrat mai departe puterea şi nu au întâmpinat în guvernarea lor alte greutăţi decât cele provocate între ei de propria lor ambiţie. Răspund acestei constatări, afirmând că toate Principatele care au lăsat vreo amintire în istorie au fost guvernate în două feluri: fie de un Principe având alături numai slugi plecate, care în calitate de miniştrii şi prin favoarea şi îngăduinţa lui îl ajută la conducerea Statului; fie de un Principe împreună cu seniorii lui baroni cari au dobândit acest titlu, nu prin favoarea stăpânului lor, ci prin vechimea neamului căruia îi aparţin. Aceşti seniori îşi au propriile lor state şi supuşii lor proprii cari îi recunosc drept stăpâni şi se simt legaţi de ei printr'un sentiment firesc de afecţiune. In Statele cari sunt guvernate de un Principe şi de ceilalţi cari sunt slujitorii lui, autoritatea acestuia este mai mare, deoarece nu există în întreaga ţară nimeni care să recunoască drept superior lui pe altcineva decât pe acest Principe; iar dacă cineva ascultă de un altul decât de acesta, o face pentru că este vorba de un ministru sau de un funcţionar al Principelui, dar nu din vreun sentiment anumit faţă de el.

In vremurile noastre găsim ca exemple ale acestor două

tipuri de guvernare pe Sultan și pe Regele Franței. Întreaga monarhie a Sultanului este guvernată de un singur stăpân, iar ceilalți sunt slujitorii lui: și, împărțindu-și regatul în sandjacuri, trimite acolo diferiți guvernatori pe cari îi mută și îi schimbă după cum vrea el. Regele Franței însă, este înconjurat de un mare număr de seniori de veche nobleță, cari fiecare sunt recunoscuți și iubiți de supușii lor, avându-și propriile lor privilegii pe cari Regele nu le poate lua fără a se pune pe el însuși în primejdie. Cel care consideră așa dar aceste două tipuri de State își dă seama că este greu să cucerești țara Sultanului, dar că, odată ocupată, este ușor s'o ții sub stăpânire; iar în ceea ce privințe îți va fi mai ușor să cucerești Franța, dar vei întâmpina mai multe greutăți în a o ține în stăpânire. Cauzele pentru cari este greu să ocupi regatul Sultanului, stau în faptul că nu vei fi chemat să faci aceasta de către nobilii puternici ai țării, și nici nu poți nădăjdui să-ți ușurezi acțiunea prin răscoala acelora cari sunt în jurul Sultanului. Lucrul acesta decurge din cele spuse mai sus: într'adevăr, dacă toți îi sunt sclavi și sunt oamenii lui, înseamnă că nu pot fi corupți decât cu greutate; și chiar dacă au fost corupți, nu poți spera dela ei decât un ajutor prea mic, deoarece, pentru motivele arătate mai sus[1]), ei nu pot să provoace poporul la răscoală. Iată dece este necesar ca cel care îl atacă pe Sultan, să știe dinainte că va întâmpina un bloc unit, și să-și pună speranța mai mult în forțele lui proprii decât în lipsa de ordine pe care ar găsi-o la celălalt. Dar dacă Sultanul a fost învins, și a fost nimicit într'o serie de lupte în așa fel încât nu mai poate să-și refacă armatele, înseamnă că nu mai trebue să te temi decât de urmașii coborîtori din neamul Principelui; iar dacă acest neam se stinge, nu mai rămâne nimeni de care să trebue să-ți fie frică, deoarece între toți ceilalți, miniștrii și funcționari, nu este nimeni care să aibă încrederea poporului; și după cum înainte de victorie, învingătorul nu putea să-și pună nădejdea în ei, tot astfel, nu trebue să se teamă de ei după victorie.

In Statele guvernate în felul celui francez se produce

1. Cf. mai sus: „iar dacă cineva ascultă de un altul decât de acesta (de Principe), o face pentrucă este vorba de un ministru sau de un funcționar al Principelui, dar nu din vreun sentiment anumit față de el".

tocmai contrariul[2]); într'adevăr este ușor să pătrunzi în această țară câștigând de partea ta pe vreun mare feudal al regatului; se găsesc întotdeauna unii nemulțumiți, ca și alții cari vor mereu schimbări în țara lor. Pentru motivele arătate, ei îți vor deschide drumul liber spre țara lor și-ți vor ușura victoria; dar dacă vrei apoi să păstrezi ceea ce ai cucerit, vei întâmpina nenumărate greutăți, atât din partea acelora cari au fost alături de tine, cât și dela aceia pe cari i-ai asuprit; în plus, nu este suficient să stârpești neamul Principelui, deoarece rămân totuși seniorii cari se pun în fruntea mișcărilor noui de răscoale pe cari vor să le pregătească; și întru cât nu poți nici să-i mulțumești, nici să-i distrugi, ai să pierzi la prima ocazie tot ce-ai cucerit.

Dacă ne gândim acum cărui tip de guvernare aparține Statul lui Darius[3]), vom găsi că el era asemenea aceluia al Marelui Sultan; deaceea Alexandru a trebuit mai întâi să-l învingă într'o luptă în câmp deschis, și apoi să-i închidă orice drum de scăpare[4]); după această victorie și după moartea lui Darius, statul lui a putut să treacă în întregime în stăpânirea lui Alexandru, pentru motivele mai sus arătate. Iar urmașii lui, dacă ar fi ajuns la o bună înțelegere între ei, ar fi putut să-l stăpânească în voie, deoarece nu s'ar fi ivit în acest stat pe care l-au moștenit, alte turburări decât acelea pe cari ei înșiși le-au provocat. Dimpotrivă, un Stat organizat în felul Franței nu poate fi stăpânit nicidecum într'un mod atât de pașnic; într'adevăr, împotriva Romanilor s'au produs desele răscoale ale Spaniei, ale Galiei și ale Greciei care au avut drept cauză existența unui mare număr de Principate locale în țările

---

2. Machiavelli se referă la epoca anterioară domniei lui Ludovic IX.

3. Autorul se referă la Darius III Codomanul (337—330 î. Chr.), contemporan cu Alexandru cel Mare.

4. Textul italian este: „torli la campagna"; comentariul linguistic al lui Michieli interpretează: „a-l învinge în câmp deschis și a-l sili să se închidă în locuri fortificate pentru a-l asedia" (Michieli, op. cit., pl 56, nota 33); comentariul lui Plinio Carli este asemănător: „a-l constrânge să lase câmpul liber și să se retragă în locuri fortificate" (op. cit., p. 22, nota 12); al lui Angelo Pernice (op. cit., p. 164, nota 14), de asemenea. Traducerea lui Ferrari se depărtează însă de acest sens: „...l'empêcher de tenir la campagne" (op. cit., p. 74); a lui Yves Lévy se apropie de sensul indicat în Comentariile arătate: „aussi force fut que d'abord Alexandre le vînt rencontrer et qu'il le défît en campagne" (op. cit., p. 28).

respective; şi atâta timp cât s'a păstrat amintirea lor, Romanii nu au putut să fie siguri în niciun moment de drepturile lor de cuceritori; când s'a pierdut însă această amintire, datorită puterii şi continuităţii autorităţii romane, aceştia au devenit stăpâni absoluţi ai ţărilor pe cari le-am numit. Apoi, cu toate că se luptau între ei, au putut totuşi să câştige câte o parte din aceste ţări, fiecare punând stăpânire pe o regiune în raport cu autoritatea pe care şi-o câştigase acolo[5]); iar familiile vechilor Principi fiind stinse în toate aceste state, ele nu au mai recunoscut altă autoritate decât puterea Romanilor. Dacă aşa dar considerăm aceste lucruri, nu ne vom mira de uşurinţa cu care Alexandru a ţinut sub stăpânirea sa întregul Imperiu al Asiei, şi nici nu vom fi surprinşi de greutăţile pe cari le-au întâmpinat dimpotrivă ceilalţi pentru a păstra ceea ce reuşiseră să cucerească; aşa cum a fost spre pildă cazul lui Pyrrhus şi al multor altora. Intr'adevăr, faptul s'a întâmplat astfel nu din cauza puterii şi capacităţii mai mari sau mai mici a învingătorului, ci din cauza obiectului diferit al cuceririi.

---

5) Machiavelli se referă la războaiele civile, şi anume la luptele dintre Cezar şi Pompeiu; acesta din urmă a avut de partea lui Spania, Grecia şi Orientul.

CAPITOLUL V.

In ce fel trebue guvernate Cetăţile sau Principatele cari, înainte de a fi cucerite, se conduceau după legile lor proprii.

Dacă ţările pe cari le-am cucerit în felul arătat mai sus, sunt obişnuite să se conducă după legile lor proprii şi să trăiască în libertate, există, pentru a le ţine sub stăpânire, trei moduri de acţiune[1]): întâiul este să le nimicim; al doilea să mergem să locuim acolo personal; al treilea, să lăsăm ca aceste ţări cucerite să se conducă mai departe după legile lor proprii, cerându-le totuşi un tribut şi creând aci un sistem de guvernare având în frunte numai câţiva oameni care să menţină prietenia celor cuceriţi. Căci acest sistem de guvernare fiind creat de un Principe, cei care fac parte din grupul conducătorilor ştiu că nu se pot menţine dacă nu au de partea lor prietenia şi autoritatea lui; ei trebue aşadar să facă totul pentru a-l păstra. Iar dacă vrei să stăpâneşti o cetate cucerită şi care a fost obişnuită să trăiască în mod liber vei vedea că este mai uşor s'o domini guvernând-o prin proprii ei cetăţeni decât în orice alt fel.

---

1) Se pot aminti aci rândurile apropiate din **Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio**, în Niccolò Machiavelli, **Scritti politici**; Introduzione e note di A. R. Ferrarin, v. I, Milano, A. Barion, 1939, II, 4 (capitolul intitulat: **Republicele cunosc trei moduri de acţiune în ce priveşte guvernarea**), pp. 289—290: „cel care a cercetat istoria veche, a găsit că republicele au trei moduri de acţiune în ce priveşte guvernarea. Unul a fost cel pe care l-au urmat vechii Toscani, anume de a forma o ligă de mai multe republici împreună, în care să nu fie niciuna care să o întreacă pe cealaltă fie prin autoritate, fie prin rangul ei... Al doilea mod este de a-ţi face tovarăşi, totuşi în aşa fel încât să-ţi rămână ţie rolul de şef, la tine să fie sediul puteriii şi tu să ai iniţiativa acţiunilor, mod care a fost urmat de către Romani. Al treilea este de a-ţi face îndată supuşi, iar nu tovarăşi, cum au procedat Spartanii şi Atenienii".

Un exemplu în acest sens sunt Spartanii și Romanii. Spartanii au ocupat Atena și Teba, alcătuind aci un mod de guvernare care avea în frunte numai câțiva oameni, și totuși au pierdut aceste cetăți. Romanii însă, spre a ține sub stăpânire Capua, Cartagina și Numanția, le-au distrus și în felul acesta le-au păstrat. Dar Grecia au vrut s'o stăpânească aproape cu aceleași mijloace cu care au stăpânit-o Spartanii, dându-i libertate și lăsându-i legile proprii; aceasta nu le-a reușit, astfel că, pentru a păstra această cucerire, au fost siliți să distrugă multe dintre orașele ei. Într'adevăr, nu există alt mod de a stăpâni în siguranță o țară cucerită, decât de a o distruge. Iar cel care, devenind stăpân al unei cetăți obișnuite să trăiască în libertate, nu o distruge, trebue să se aștepte să fie el distrus de ea; răscoala care izbucnește într'o cetate de acest fel își găsete oricând justificarea în ideea libertății și în tradițiile ei de mult constituite, pe cari nici trecerea timpului îndelungat nici binele pe care l-ai făcut celor supuși, nu le poate șterge din amintire. Orice ai face și orice măsură ai lua, dacă nu vei produce desbinări și nu vei împrăștia departe unii de alții pe locuitori, ei nu vor uita niciodată nici libertatea nici instituțiile cetății lor, și vor recurge la ele în orice împrejurare, așa cum a făcut Pisa după ce, timp de o sută de ani, stătuse sub stăpânirea Florentinilor[2]). Dar când cetățile sau provinciile sunt obișnuite să trăiască sub un Principe, iar neamul acestuia s'a stins, locuitorii cari, pe de o parte s'au obișnuit să asculte, iar pe de altă parte nu mai pot să aibă un Principe de veche tradiție, nu reușesc să se înțeleagă între ei în alegerea unuia nou, dar nici nu știu să trăiască liberi; iată dece asemenea cetăți se hotărăsc mai greu să ia armele în mână, astfel că un Principe le poate cuceri cu mai multă ușurință și își poate asigura stăpânirea lor. Într'o Republică însă, patimile sunt mai vii, urile mai mari și voința de răzbunare de asemenea; iar amintirea vechilor libertăți nu îngădue oamenilor nici o clipă de repaos, și nici nu le-o poate îngădui; astfel că mijlocul cel mai sigur este tot acela de a distruge Republica sau de a te stabili acolo.

---

2) Florentinii au cumpărat Pisa în 1405 dela Gabriele Visconti, și au reușit s'o supună, cu greutate, numai în urma unui asediu îndelungat; ea și-a recăpătat libertatea în 1494, în cursul expediției lui Carol VIII, și a reintrat în posesiunea Florentinilor la 1509.

CAPITOLUL VI.

Despre Principatele noui pe cari le dobândești cu arme proprii și cu propria ta energie.

Să nu se mire nimeni dacă în expunerea pe care o voiu face asupra Principatelor în întregime noui, asupra Principelui și a Statului de acest fel, voiu aduce exemple strălucite; într'adevăr, oamenii urmează aproape întotdeauna drumurile pe cari le-au urmat alții și lucrează în toate faptele lor prin imitație; astfel că, deoarece nimeni nu poate să urmeze întocmai drumurile altuia și nici nu poate să egaleze valoarea celui pe care îl imită, trebue ca omul prudent să calce pe urmele oamenilor mari și să-i imite numai pe aceia cari au fost desăvârșiți; deci, dacă meritul lui nu se va putea ridica la aceeași înălțime, el va dovedi totuși că îi seamănă prin ceva; se va întâmpla în acest caz ceeace se întâmplă arcașilor pricepuți: ei știu că ținta asupra căreia vor să tragă este foarte depărtată și știu deasemenea până unde bate arcul lor; așa dar ochesc mai sus decât le este ținta adevărată, nu pentrucă ar voi să ajungă cu săgeata atât de departe, dar pentrucă, fixându-și un punct atât de înalt, vor putea să atingă pe acela pe care și l-au propus. Spun așa dar că în Principatele cu totul noui și în cari Principele este de asemenea nou, greutățile întâmpinate în menținerea statului sunt mai mari sau mai mici după cum este mai mare sau mai mică valoarea aceluia care le-a cucerit. Și întru cât faptul de a deveni din simplu particular, Principe, presupune, fie o valoare personală anumită, fie o ocazie, se pare că unul sau altul din acești doi factori trebue să ușureze în parte unele dintre aceste greutăți; totuși, cel care se bazează mai puțin pe ocazie, acela își păstrează mai mult puterea. Stăpânirea devine de asemenea mai ușoară într'un caz de felul acesta, prin faptul

că Principele, neavând alt Stat, este nevoit să vie în persoană să se stabilească în statul cucerit. Dar, pentru a vorbi acum despre cei cari au devenit Principi, nu printr'o ocazie norocoasă, ci prin propria lor valoare, pot spune că cei mai de seamă au fost Moise, Cirus, Romulus, Teseu și alții. Și, cu toate că nu ar trebui să vorbim despre Moise, întru cât el nu a fost de cât simplul înfăptuitor al celor ce i-au fost poruncite de Dumnezeu, trebue totuși să-l admirăm, cel puțin pentru harul coborît asupra lui și care-l făcea demn de a vorbi cu Dumnezeu. Să ne gândim însă la Cirus și la ceilalți oameni de seamă cari au întemeiat regate; vom găsi că toți sunt într'adevăr demni de admirație; iar dacă vom considera acțiunile și înfăptuirile lor particulare, ele nu ne vor apărea deosebite de ale lui Moise, care a avut totuși un maestru atât de mare. Dacă cercetăm apoi opera și viața lor vedem că ocazia nu le-a dat decât prilejul faptelor mari; ea le-a oferit așa dar materia căreia ei trebuiau să-i dea forma care le părea cea mai bună; iar fără această materie sau fără acest prilej, valoarea spiritului lor s'ar fi pierdut fără să fi dat roade, după cum și ocazia s'ar fi ivit zadarnic dacă nu ar fi existat omul de valoare care să o folosească. Trebuia așa dar ca Moise să găsească pe poporul lui Israel în Egipt, sclav și asuprit de Egipteni, pentru ca acesta, dornic de a ieși din captivitate, să fie gata să-l urmeze. Trebuia că Romulus să nu poată să rămână la Alba și să fi fost lăsat în voia soartei de îndată ce s'a născut pentru ca să vrea apoi să devină rege al Romei și întemeietor al acestei țări. Trebuia ca Cirus să-i găsească pe Perși nemulțumiți de stăpânirea Mezilor, iar pe Mezi moleșiți și slăbiți de o pace îndelungată. Teseu nu și-ar fi putut dovedi valoarea, dacă nu i-ar fi găsit pe Atenieni neuniți între ei. Acestea sunt așa dar ocaziile cari au determinat succesul acestor oameni, iar valoarea lor le-a îngăduit să recunoască prilejul atunci când li se oferea; și astfel patria lor s'a înălțat și a fost fericită.

Aceia însă cari devin principi prin meritul lor personal, asemenea celor precedenți, dobândesc cu greutate un Principat dar îl stăpânesc apoi cu ușurință; greutățile pe cari le întâmpină în cucerirea lor se nasc în parte din legiuirile și obiceiurile noui pe cari sunt nevoiți să le introducă pentru a da o temelie noului lor stat și pentru a-și asigura stăpânirea. Și trebue să ne gândim că nu există nimic mai greu de întreprins, mai îndoelnic ca reușită, și nici mai

primejdios de mânuit, de cât faptul de a se face promotorul unei orânduiri noui. Intr'adevăr, cel care ia asupră-şi aceasta, are drept duşmani pe toţi aceia care trăiau bine în vechile legiuiri, şi are ca apărători puţin energici numai pe aceia care ar putea să aibă foloase de pe urma nouilor orânduiri. Această slabă adeziune la reformele introduse derivă într'o măsură din teama adversarilor cari au de partea lor legile, şi derivă de asemenea din neîncrederea oamenilor; într'adevăr, aceştia au cu adevărat încredere în lucrurile noui, numai în momentul când văd că ele pot fi baza unor acţiuni care se dovedesc a fi sigure. De unde rezultă că oridecâte ori cei care sunt adversari ai reformelor, au prilejul să le atace, o fac cu toată patima unor partizani politici, pe când ceilalţi le apără cu puţină energie; astfel că te expui împreună cu aceştia. Aşa dar, dacă voim să lămurim bine această chestiune, trebue să examinăm dacă aceşti înnoitori ai legilor sunt prin ei înşişi puternici sau atârnă de alţii; să vedem aşa dar dacă, pentru a duce la capăt acţiunea întreprinsă, au nevoie să se roage de ceilalţi sau pot să-şi impună voinţa. In primul caz, le merge întotdeauna prost şi nu duc nimic la capăt; dacă însă atârnă numai de ei înşişi şi pot să se impună prin forţă, se va întâmpla numai rareori să nu reuşească. Iată dece toţi profeţii care s'au servit de arme au învins, pe când ceilalţi, cari au fost lipsiţi de arme, au fost nimiciţi. Căci trebue, afară de cele spuse până acum, să ştim de asemenea că firea popoarelor este schimbătoare, şi că este uşor să-i convingi de un lucru, dar este greu să le păstrezi această convingere; de aceea este bine ca totul să fie astfel orânduit încât, atunci când un popor nu mai crede în ceva, să-l poţi face să creadă cu forţa. Moise, Cirus, Teseu şi Romulus nu ar fi reuşit să impună atâta vreme ascultarea de legile lor, dacă nu ar fi avut la dispoziţie armate; cum s'a întâmplat în vremurile noastre cu fratele Gerolamo Savonarola, a cărui putere s'a prăbuşit, în timp ce pregătea o orânduire nouă a statului, de îndată ce mulţimea a început să nu mai creadă în el iar el însuşi nu a avut nici un mijloc de a-i face să creadă mai departe ceeace crezuseră până atunci, după cum nu a putut să-i facă să creadă nici pe cei care nu crezuseră niciodată în el[1]). Aşa dar reformatorii de acest fel întâm-

1) Machiavelli vorbeşte despre Savonarola şi în **Discorsi**, I, 11, (op. cit., p. 175), I, 45 (op. cit., pp. 240—241) şi I, 56 (op. cit., pp. 263—264).

pînă în acțiunea lor greutăți mari, și drumul pe care îl urmează este plin de primejdii pe care prin meritul și prin energia lor ei trebue să le învingă; dar odată ce le-au învins și au început să fie respectați pentru că i-au doborît pe cei care le invidiau situația de conducători, rămân puternici, sunt în siguranță, sunt onorați și fericiți. Acestor exemple măreție vreau să le adaug un exemplu mai puțin strălucit, care va putea fi pus totuși alături de celelalte, și care aș voi să-mi fie suficient spre a ilustra toate celelalte cazuri asemănătoare; este vorba de exemplul lui Hieron din Siracuza [2]). Din simplu particular, el a devenit principe al Siracuzei; iar soarta nu i-a oferit nimic altceva de cât ocazia; într'adevăr, Siracuzanii fiind asupriți [3]), îl aleseră pe el drept conducător, și astfel se văzu că merită să devină Principele lor. Era într'adevăr un om atât de capabil, în viața lui de simplu particular chiar, încât cel care i-a povestit viața spune despre el: *„quod nihil illi deerat ad regnandum praeter regnum"* [4]). A desființat vechea armată și a alcătuit una nouă; a renunțat la prieteniile lui de altădată și și-a făcut altele noui; având așadar prieteni și soldați cari erau ai lui și îi erau devotați, a putut pe o asemenea temelie să construiască orice edificiu; i-a trebuit așa dar multă osteneală spre a obține puterea, dar prea puțină spre a o păstra.

---

2) Hieron II a fost tiran al Siracuzei între 269 și 214 î. Chr.

3) De Mamertini.

4) Machiavelli citează din memorie, totuși păstrând înțelesul exact, afirmația lui M. Iunianus Iustinus, care a fost autorul unui rezumat al Istoriilor filipice ale lui Trogus Pompeius.

CAPITOLUL VII.

Despre Principatele noui cari se cuceresc prin armele și ocazia oferită de altul.

Cei cari din simplii particulari devin Principi numai printr'o ocazie norocoasă, reușesc cu puțină osteneală în acțiunea lor, dar se mențin cu greutate în situația dobândită; ei nu întâmpină în drum nicio dificultate, deoarece par că sboară spre putere; astfel că greutățile se ivesc toate de îndată ce s'au fixat pe locul urmărit. Aceasta este situația celor care reușesc să capete un stat fie prin bani, fie prin favoarea celui care li-l dăruiește; cum s'a întâmplat multora în Grecia, anume în cetățile din Ionia și Hellespont, cărora Darius le-a dat titlul de Principi pentru ca să păstreze țările acestea spre siguranța și spre gloria lui; și tot astfel s'a întâmplat în cazul acelor împărați cari își cumpărau soldații, ajungând astfel, din simplii particulari, la conducerea Imperiului. Asemenea Principi se bazează numai pe favoarea și pe soarta puterii acelora care i-au făcut mari, dar ambele acestea sunt lucruri schimbătoare și nestatornice; în plus, ei nu știu și nu pot să-și păstreze locul pe care l-au dobândit; nu știu aceasta deoarece, dacă nu sunt oameni inteligenți și capabili, este natural să nu știe să comande când au trăit până acum într'o situație de simplii particulari; de asemenea nu pot face acest lucru deoarece nu au de partea lor forțe care să le poată fi prietene și credincioase. In plus, statele care răsar repede, asemenea celorlalte lucruri ale naturii care se nasc și cresc repede, nu pot să-și aibă rădăcinile astfel fixate și nici celelalte părți în așa fel legate între ele încât să nu fie doborîte de cel dintâi vânt puternic; afară doar dacă cei care au devenit Principi atât de repede după

cum am spus, posedă energia necesară pentru a şti să-şi însuşească îndată şi să păstreze ceea ce soarta le-a pus în mână, ridicând acum acele temelii ale statului pe care ceilalţi le-au ridicat înainte de a deveni Principi.

Pentru ambele moduri în cari cineva poate deveni principe, prin valoarea lui proprie sau prin ocazia norocoasă ce i s'a oferit, vreau să aduc câte un exemplu din vremurile pe cari noi înşine le-am cunoscut: este vorba de Francesco Sforza şi de Cezar Borgia[1]). Francesco, făcând uz de mijloacele cele mai potrivite şi de marea lui energie, a reuşit să devină din simplu particular, duce al Milanului; şi ceea ce a obţinut prin nenumărate osteneli, a păstrat cu uşurinţă. Cezar Borgia, la rândul său, pe care poporul îl numea ducele Valentino, şi-a dobândit statul mulţumită situaţiei înalte a tatălui său şi l-a pierdut odată cu aceasta[2]), cu toate că a întrebuinţat toate mijloacele şi a întreprins toate acţiunile necesare atunci când un om prudent şi energic vrea să-şi asigure stăpânirea într'o ţară pe care i-au dăruit-o armele şi situaţia înaltă a altora[3]). Căci, după cum am spus mai sus, cel care nu reuşeşte să-şi asigure, dela început, stăpânirea, ar putea s'o facă, uzând de multă energie, şi după ce a obţinut puterea; dar în cazul acesta, s'ar ivi greutăţi pentru cel care clădeşte şi primejdie pentru clădire însăşi. Aşa dar, considerând acţiunile întreprinse de acest Duce, vom observa că el a ridicat temelii puternice puterii lui viitoare: şi cred că nu este de prisos să vă vorbesc de ele, deoarece nu ştiu ce învăţătură mai bună aş putea da unui Principe nou de cât exemplul faptelor acestui duce; iar dacă planurile lui de acţiune nu au reuşit în niciun fel, nu este vina lui, ci rezultatul unei severităţi neobişnuite şi extreme a soartei.

Voind să-l ridice pe Duce, fiul său, Alexandru VI a întâmpinat multe greutăţi prezente şi viitoare. Mai întâi, nu vedea posibilă nicio cale pentru a-l face stăpân al vreunui stat, decât aceea de a-i da un Stat aparţinând

---

1) Cel dintâi, condottier, în slujba Visconţilor, a dobândit titlul de duce al Milanului în 1450, la moartea lui Filippo Maria Visconti. Cezar Borgia obţinuse dela Ludovic XII titlul de duce de Valentinois şi stăpânirea asupra comitatului de Valence (1499).

2) Lui Alexandru VI Borgia, îi urmează Iuliu II, adversarul său. Cezar Borgia într'adevăr îşi pierde puterea curând după ridicarea acestuia pe tronul pontifical (1507).

3) A lui Ludovic XII şi a Papei Alexandru VI.

Bisericii. Dar știa de asemenea că, dacă și-ar fi afirmat drepturile asupra vreunei posesiuni de acest fel, ar fi întâmpinat opoziția ducelui Milanului și a Veneților, deoarece Faenza și Rimini erau de multă vreme sub protecția acestora din urmă[4]). Afară de aceasta el vedea că acele forțe ale Italiei[5]), de care s'ar fi putut servi în deosebi, erau în mâinile acelora cari trebuiau să se teamă de puterea Papei; așa dar nu putea să aibă încredere în niciuna dintre ele, deoarece toate aceste armate aparțineau familiilor Orsini și Colonna și partizanilor lor[6]). Trebuia așa dar ca această situație să fie turburată și să se provoace desordini în Statele acestor Principi pentru a putea lua în stăpânire o parte din ele. Lucrul a fost ușor; Papa i-a avut de partea lui pe Venețieni cari, pentru alte motive[7]), se apucaseră să-i readucă pe Francezi în Italia: fapt căruia Papa, nu numai nu i s'a opus, dar i-a ușurat realizarea desfăcând prima căsătorie a regelui Ludovic[8]). Așa dar Regele a trecut în Italia cu ajutorul Veneților și cu asentimentul lui Alexandru; și, deabia ajuns la Milano, Papa obținu dela el soldații necesari expediției lui din Romagna, în care Regele l-a ajutat pentru a face onoare prestigiului său[9]). Dar odată ocupată Romagna și învinsă puterea familiei Colonna, Ducele mai întâmpină, în planurile lui de stăpânire și în voința lui de cucerire, două lucruri cari trebuiau învinse: erau mai întâiu propriile lui armate, cari nu i se păreau a fi credincioase, și era apoi voința Francezilor; se temea așa dar ca armatele Orsinilor, de cari se folosise, să nu-l părăsească în mijlocul acțiunii și nu numai să-l împiedece dela cucerire, dar să-i ia chiar ceea ce cucerise; se temea deasemenea ca Regele să

4) Afară de Faenza și Rimini, aflate sub protecția Veneției, celelalte cetăți din Romagna, care, teoretic, făcea parte din Statul Papal, erau sub protecția ducelui de Milano: anume Imola și Forli, cari aparțineau Caterinei Sforza, și Pesaro, posesiunea lui Giovanni Sforza.

5) Machiavelli se referă acum la statele Italiei centrale.

6) Orsini și Colonna erau adversari ai Papei, având alături de ei familiile Baglioni din Perugia și Vitelli din Città di Castello.

7) Aceste motive se reduceau la dorința Veneților de a lua în stăpânire o parte din Lombardia.

8) Machiavelli a indicat acest punct și în cap. III

9) Cezar Borgia ocupă, cu ajutorul armatelor lui Ludovic XII, Principatele Italiei centrale: Imola, Forli, Pesaro, Rimini, Faenza, Urbino, Camerino, Sinigaglia, Città di Castello și Perugia.

nu-i facă şi el acelaşi lucru. In ce priveşte partidul Orsini, a avut un indiciu în acest sens în momentul în care, după cucerirea Faenzei, a asaltat Bologna [10]; a observat atunci că armatele atacau cu prea puţin avânt. In ce-l priveşte pe Rege, i-a putut cunoaşte intenţiile după ocuparea ducatului de Urbino [11], anume atunci când el însuşi a atacat Toscana: într'adevăr, Regele îl făcu atunci să renunţe la această expediţie. Iată deci Ducele hotărî în acest moment să nu mai atârne de armatele şi de favoarea altora. Şi cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost să micşoreze puterea partidelor Orsini şi Colonna la Roma; a câştigat de partea lui pe toţi partizanii acestora, cari erau nobili în serviciul lor, şi i-a luat în serviciul lui dându-le avantagii mari şi acordându-le, după merite, trupe de soldaţi şi posturi de guvernatori de provincii, astfel că, după câteva luni, ei îşi uitară vechile lor patimi de partid şi se devotară în întregime Ducelui. Acum, după ce înfrânsese partidul familiei Colonna, el aşteptă prilejul de a-i distruge pe Orsini; îl găsi potrivit şi îl folosi cu îndemânare. Intr'adevăr dându-şi prea târziu seama că puterea Ducelui şi a Bisericii însemna propria lui cădere, partidul Orsini convocă o dietă la Magione, în provincia Perugiei [12], din care se născu răscoala dela Urbino, turburările din Romagna şi primejdiile nenumărate pe cari Ducele avu să le înfrunte şi pe care le învinse în întregime cu ajutorul Francezilor. Redobândindu-şi astfel tot prestigiul, ne mai având nevoie să se încreadă nici în Franţa, nici în altă putere străină şi pentru a nu le mai pune pe niciuna la încercare, Ducele se folosi de aci înainte de vicleşuguri. Şi ştiu să-şi ascundă atât de bine intenţiile, încât Orsini înşişi se împăcară cu el, prin intermediul lui Paolo Orsini [13]; pentru a se asigura de acesta, Ducele nu neglijă niciuna din formele politeţei, dăruindu-i bani, vestminte şi cai; astfel că, naivi în credulitatea lor, i-au căzut

---

10) La 25 Aprilie 1501.

11) La 21 Iunie 1502.

12) Este vorba de întâlnirea, în Octomvrie 1502, a familiilor Orsini, Vitelli şi Baglioni alături de Oliverotto da Fermo şi Antonio da Venafio, acesta din urmă reprezentant al lui Pandolfo Petrucci, seniorul Sienei.

13) La 25 Octomvrie 1502, la Imola, Paolo Orsini încheie un act de împăcare cu Cezar Borgia.

ușor în mâini, la Sinigaglia[14]). Așa dar, după ce fruntașii partidului au fost înlăturați, iar partizanii lor au fost constrânși să-i devină prieteni, putem afirma că Ducele pusese într'adevăr prin aceasta bazele puterii lui, întrucât stăpânea întreaga Romagna cu ducatul de Urbino, și mai ales se părea că dobândise prietenia Romagnei și câștigase de partea lui toate aceste popoare prin aceea că le făcuse să cunoască o stare internă bună.

Și deoarecee aceste fapte sunt demne de a fi cunoscute și imitate de alții, nu vreau să le las la o parte. După ce Ducele a ocupat Romagna și a constatat că fusese condusă de stăpâni incapabili[15]), cari își jefuiseră supușii mai mult decât îi guvernaseră, dându-le astfel motiv de desbinare iar nu de unire, astfel încât provincia era plină de hoții, de tâlhării și de nelegiuiri de tot felul, a socotit că, spre a-i reda pacea și a o constrânge să se supună puterii lui suverane, este necesar să-i dea o bună guvernare. De-aceea puse la conducerea ei pe Messer Remirro de Orco, om crud și lipsit de scrupule[16]), și îi dădu puteri depline. In scurt timp, acesta pacifică întreaga provincie și îi refăcu unitatea spre marea lui glorie. Pe urmă, temân-

---

14) Este vorba de prinderea și uciderrea Orsinilor, a lui Vitelli și a lui Oliverotto da Fermo la Sinigaglia, la 31 Decemvrie 1502. O povestire a acestor evenimente sub pana lui Machiavelli se găsește deasemenea în **Descrizione del modo tenuto dal Duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il Signor Pagolo e il Duca di Gravina Orsini,** ca și în **Scrisoarea** din 1 Ianuarie 1503 cuprinsă în **Legazione al Valentino,** întru cât faptele s'au petrecut pe când Machiavelli se găsea ca ambasador la Cezar Borgia.

15. Cf. în acest sens și fragmentul din **Discorsi,** III, 29 (**op. cit.,** p. 452) referitor la Romagna: „Căci păcatele popoarelor vin dela Principi... Și cel care va cerceta popoarele cari în vremurile noastre au fost cufundate în hoții și alte păcate asemănătoare, va constata că acestea vin dela cei cari le conduceau și care erau oameni de felul acesta. Romagna, înainte ca Papa Alexandru VI să fi nimicit pe seniorii cari o guvernau, era un exemplu al vieții celei mai criminale, deoarece se vedeau, pentru motivele cele mai mici, omoruri și tâlhării nespus de mari. Și lucrul acesta provenea din răutatea Principilor iar nu din firea rea a oamenilor, cum spuneau ei. Căci acești Principi fiind săraci și voind să trăiască la fel cu cei bogați, erau nevoiți să recurgă la multe jafuri și să le săvârșească în feluri diverse".

16) Remigius de Lorqua, majordom în slujba lui Cezar Borgia, fu numit, în 1501, guvernator general al Romagnei.

du-se să nu provoace ura supușilor săi, Ducele socoti că această conducere atât de autoritară nu mai este necesară și astfel institui în mijlocul Provinciei, un tribunal civil având în frunte un Președinte foarte înțelept, fiecare oraș trebuind să-și aibă aci un apărător al cauzelor lui[17]). Și știind că severitatea trecută provocase împotriva lui oarecare ură, hotărî, spre a îndepărta această simțire dușmănoasă din sufletul supușilor săi și spre a-i câștiga cu totul de partea lui, să le arate că, dacă se săvârșiseră cruzimi, ele nu porniseră de la el însuși, ci fuseseră ordonate de firea aspră a ministrului său. Sub un pretext oarecare, porunci într'o bună zi ca acesta să fie spintecat în două, în mijlocul pieței din Cesena, și să-i se pună alături un butuc de lemn și un cuțit însângerat[18]). Sălbăticia acestui spectacol provocă satisfacția poporului și în același timp mirarea nespusă a tuturor.

Dar să revenim de unde am plecat. Așa dar, socotindu-se destul de puternic și asigurat în parte împotriva primejdiilor prezente, deoarece se întărise în felul său și distrusese în bună parte forțele acelor vecini cari i-ar fi putut fi dăunătoare, nu-i mai rămânea să țină seama, dacă voia să-și întindă cucerirea mai departe, decât de puterea Franței; știa într'adevăr că Regele, care își dăduse seama prea târziu de greșala lui, nu va îngădui acțiunea sa. Începu așadar să-și caute prietenii noui și să șovăie în atitudinea lui față de Franța, în momentul când Francezii înaintară spre Regatul Neapolului împotriva Spaniolilor cari asediau Gaeta[19]). Și intenția lui era de a se asigura împotriva lor, lucru care i-ar fi reușit curând dacă Alexandru ar fi trait[20]). Acestea au fost așa dar modurile lui de acțiune față de evenimentele prezente. În ce privește cele viitoare însă, trebuia mai întâi să se întrebe dacă noul Papă care luase conducerea Bisericii, îi va fi prieten, și trebuia apoi să știe că acesta va căuta să-i ia

17) Acest tribunal a fost creat în Octomvrie 1502, având ca Președinte pe Antonio dal Monte.

18) Remirro de Lorqua a fost ucis în modul arătat de Machiavelli, la 26 Decemvie 1502.

19) Machiavelli se referă la momentul luptei dintre Fanța și Spania pentru ocuparea Neapolului; Francezii, bătuți la Seminara și Cerignola, în Aprilie 1503, sunt asediați la Gaeta, iar Alexandru VI cu fiul său trec de partea Spaniei.

20) Papa Alexandru VI muri la 18 August 1503.

înapoi ceea ce îi dăduse Alexandru; deaceea se gândi să lucreze în patru moduri: să distrugă mai întâi familiile şi întregul neam al tuturor seniorilor cărora le luase averile, astfel încât Papa să nu poată face nimic în acest sens; al doilea, să câştige de partea lui întreaga nobilime a Romei pentru ca prin ea, după cum s'a spus, să-l poată avea pe Papă în mâinile lui; al treilea, să facă din Colegiul Cardinalilor cât mai mult un instrument al lui propriu; al patrulea să câştige atâta putere înainte ca Papa, tatăl său, să moară, încât să poată să reziste cu propriile lui puteri celui dintâi atac ce s'ar produce. La moartea lui Alexandru, împlinise trei din aceste proecte de acţiune; iar al patrulea era ca şi realizat: căci dintre seniorii jefuiţi de averile lor omorîse atâţia câţi putuse să prindă şi îi scăpaseră foarte puţini; pe nobilii romani îi câştigase, iar din Colegiul Cardinalilor avea de partea lui cea mai mare parte; cât priveşte apoi cuceririle noui, făcuse planul de cucerire a Toscanei şi stăpânea Perugia şi Piombino, având deasemenea protecţia asupra Pisei. Şi întrucât nu mai avea să se teamă de Franţa (într'adevăr nu mai era nici un motiv de teamă, deoarece Francezilor le fusese răpit Regatul Neapolului de către Spanioli, astfel că ambele părţi erau silite să-i cumpere prietenia), se aruncă asupra Pisei. După aceasta, Lucca şi Siena ar fi cedat curând, atât din ură faţă de Florentini cât şi din teamă; iar Florentinii nu puteau face nimic împotriva acestor lucruri: dacă totul i-ar fi reuşit (şi trebuia să-i reuşească în anul chiar în care a murit Papa Alexandru), ar fi dobândit atâta putere şi atâta glorie încât ar fi putut să se menţină mai departe prin el însuşi, şi nu ar mai fi trebuit să depindă de reuşita şi de forţele altuia, ci numai de puterea şi de energia lui. Dar Alexandru muri cinci ani după ce el începuse să scoată sabia din teacă; şi îi lăsă asigurată numai stăpânirea asupra provinciei Romagna, pe când celelalte posesiuni rămaseră în vânt, strânse între două armate duşmane foarte puternice, iar el însuşi bolnav pe moarte. Firea Ducelui era totuşi atât de aprigă, omul acesta avea atâta energie, şi ştia atât de bine cum trebue să-i câştigi sau să-i distrugi pe oameni, iar temeliile pe cari le ridicase într'un timp atât de scurt erau atât de puternice, încât dacă acele două armate nu ar fi fost gata să-i sară în spate sau dacă el ar fi fost sănătos, ar fi putut să învingă orice greutate. S'a văzut prea bine că temeliile lui erau sigure, deoarece Romagna l-a aştep-

tat mai mult de o lună[21]); a stat în siguranță la Roma, deși era pe moarte; și deși cei din familiile Baglioni, Vitelli și Osini veniseră la Roma, nu putură face nimic împotriva lui. Dacă n'a reușit să aleagă Papă pe cine voia el, a reușit cel puțin să facă astfel încât să nu fie ales cel pe care nu-l voia[22]). Dar dacă la moartea lui Alexandru ar fi fost sănătos, i-ar fi fost totul ușor. El însuși mi-a spus, în ziua în care a fost ales papă Iuliu II, că prevăzuse tot ceea ce avea să se întâmple la moartea tatălui său și că găsise câte un remediu pentru toate împrejurările ce trebuiau să se producă, dar că nu se gândise niciodată că în ziua aceea va fi el însuși pe patul de moarte[23]).

Acum, după ce am adunat la un loc toate acțiunile Ducelui și le-am analizat, nu mi se pare că-i pot aduce vreo învinuire; cred, dimpotrivă, că este necesar să-l dau ca exemplu, după cum am făcut, tuturor acelora cari au urcat treptele puterii datorită ocaziei și ajutorului armat al altora. Căci, având un spirit puternic și planuri măreție, nu putea să procedeze altfel, iar proectele lui au întâmpinat ca singure obstacole viața prea scurtă a lui Alexandru și propria lui boală. Așa dar cel care, într'un Principat nou, socotește necesar să se asigure împotriva dușmanilor, trebue să-și câștige prieteni; să învingă fie prin forță, fie prin înșelăciune; să se facă iubit și temut de popor, urmat și respectat de soldați; să știe să-i distrugă pe cei care ar putea sau ar trebui să-i facă rău, să înnoiască prin legiuiri noui vechile orânduiri, să fie sever și recunoscător, mărinimos și larg, să înlăture o armată necredincioasă, să creeze una nouă, să-și păstreze prietenia Regilor și a Principilor în așa fel încât aceștia să-i facă bucuros un bine și să-i facă răul cu teamă; pentru toate acestea, el nu ar putea găsi un exemplu mai viu decât acela al acțiunilor acestui om. Îi putem găsi o greșală numai în ce privește numirea lui Iuliu II ca Papă; într'adevăr alegerea lui nu a fost bună deoarece, neputând să numească Papă pe cine

---

21) Romagna s'a supus Statului Papal doar în momentul în care Cezar Borgia a anunțat că a cedat provincia.

22) Datorită acțiunii lui Cezar Borgia, a urmat pe tronul papal Pius III; la moartea acestuia, numai după câteva săptămâni, este ales Iuliu II, tot prin acțiunea lui Borgia.

23) Se știe că Machiavelli se afla la Roma între Octomvrie și Decemvrie 1503, ca ambasador cu misiunea de observator al conclavului adunat la moartea lui Pius III.

voia el, după cum am spus, putea totuşi să obţină ca cineva să nu devină Papă; şi nu ar fi trebuit să admită niciodată ridicarea la tronul pontifical a acelor cardinali faţă de care se purtase rău, sau a acelora cari, odată ajunşi la puterea papală, trebuiau să se teamă de el. Căci oamenii îşi fac rău unii altora fie din teamă fie din ură. Cei cărora le făcuse rău erau, între alţii, Cardinalul bisericii San Pietro ad Vincula[24]), Colonna, San Giorgio, Ascanio[25]); toţi ceilalţi, dacă ar fi devenit papi, ar fi trebuit să se teamă de el, afară de Cardinalul de Rouen şi de Spanioli, aceştia din urmă prin legăturile lor de rudenie şi prin obligaţie[26]), iar cel dintâi pentru că era puternic, întru cât avea de partea lui regatul Franţei. Lucrul cel mai bun era aşa dar ca Ducele să aleagă Papă un Spaniol; şi, dacă nu putea face aceasta, trebuia să consimtă la alegerea Cardinalului de Rouen iar nu a Cardinalului de San Pietro ad Vincula. Căci se înşală cel care crede că oamenii mari uită insultele din trecut dacă le acorzi o favoare în prezent[27]). Ducele s'a înşelat asa dar în această alegere, şi ea a fost astfel cauza ultimei lui nereuşite.

---

24) Este vorba de cardinalul Giulio della Rovere, viitorul papă Iuliu II.

25) Machiavelli se referă la cardinalii: Giovanni Colonna, Raffaello Riario din Savona (San Giorgio) şi Ascanio Sforza.

26) Se indică faptul că Borgia erau Spanioli.

27) Cf. Discorsi III, 4 (op. cit. p. 383): „In ce priveşte al doilea exemplu (este vorba de Servius Tullius care credea să-i câştige prin favoruri pe fiii lui Tarquinius Priscus), se poate aminti oricărui conducător, că insultele trecute nu au fost niciodată şterse de beneficiile noui; şi cu atât mai puţin, cu cât beneficiul nou este mai mic decât a fost insulta".

CAPITOLUL VIII.

Despre cei cari au devenit Principi prin fapte nelegiuite

Dar întru cât un simplu particular mai poate deveni Principe încă în două feluri și întucât această dobândire de putere nu poate fi atribuită cu totul nici ocaziei și nici energiei personale, socotesc că nu trebue să las la o parte aceste alte două moduri, cu toate că unul [1]) din ele ar putea să fie discutat mai pe larg într'o carte în care s'ar vorbi despre Republici [2]). Aceste două moduri apar sau atunci când cineva ajunge la demnitatea de Principe prin mijloace criminale și nelegiuite, sau atunci când un simplu particular devine Principe al țării lui prin favoarea concetățenilor săi. Oprindu-ne asupra celui dintâi

---

1) Ediția lui Angelo Pernice în **Raccolta Nazionale dei Classici della Società Editrice Rinascimento del libro**, Florența, 1939 cuprinde această lecțiune diversă: „...non mi pare da lasciarli indrieto ancora che dell 'uomo (subliniat de noi) și possa più diffusamente ragionare dove si trattassi delle republiche" (p. 42). Celelalte ediții consultate (Francesco Costèro, **op. cit.**, p. 37; Armando Michieli, **op. cit.**, p. 75, Il Principe, introduzione e note di Federico Chabod, Torino, U. T. E. T., 1924, p. 40; Plinio Carli, **op. cit.**, p. 40; **Il Principe**, în **Opere**, a cura di Antonio Panella, v. II, Milano-Roma, Rizzoli, 1939, p. 34), conțin însă „dell 'uno"; iar traducerile avute la dispoziție urmează această lecțiune; cf. traducerea lui Yves Lévy, op. cit., p. 54: „encore que de l'une..."; a lui C. Ferrari, **op. cit.**, p. 93: „De l'un de ces moyens on peut disserter..."; a lui A. W. Rehberg, **op. cit.**, p. 58: „Obgleich von dem einen ausführlicher da gehandelt wird...".

2) Cu privire la acest al doilea mod, găsim o altă expunere a lui în cap. IX al **Principelui** și deasemenea în **Discorsi** I, 52, capitol intitulat: **Spre a reprima îndrăzneala celui care se ridică într'o republică puternică, nu există un mijloc mai sigur și mai puțin producător de turburări, decât acela de a-i închide drumurile pe cari el vine la putere (op. cit., pp. 252—254).**

dintre aceste moduri, îl vom ilustra prin două exemple, unul antic și altul modern, fără a expune mai pe larg valoarea lui, deoarece cred că cel care ar avea nevoe de el, n'ar avea decât să imite aceste exemple.

Agatocle Sicilianul[3]), nu numai simplu particular, dar de origină foarte joasă și nedemnă, a devenit rege al Siracuzei. Fiu al unui olar, a dus întotdeuna o vieață nelegiuită; poseda însă o energie sufletească și trupească atât de mare încât, intrând a face parte din armată, a urcat treptele până la rangul de căpitan al Siracuzanilor. Ajuns aci și sigur de această situație, a hotărît să devină Principe și să stăpânească prin violență, guvernând fără vreo obligație față de alții această cetate care îi fusese acordată prin bună înțelegere; el avea, în privința acestui plan al său, și o convenție secretă cu Hamilcar Cartaginezul, aflat cu armatele lui în Sicilia; într'una așa dar într'o dimineață poporul și senatul Siracuzei, ca și cum ar fi voit să discute cu ei unele chestiuni de stat și, la un semn dinainte fixat, soldații lui uciseră pe toți senatorii și pe oamenii cei mai bogați din cetate; aceștia fiind desființați, ocupă și stăpâni cu forța statul fără a mai întâmpina vreo rezistență din partea cetățenilor. Și cu toate că a fost de două ori învins și însfârșit asediat de Cartaginezi, nu numai că și-a putut apăra cetatea dar, lăsând o parte din oameni să susțină mai departe asediul, cu cealaltă parte a atacat Africa, și în scurt timp a despresurat Siracuza, aducându-i pe Cartaginezi într'o situație foarte grea: astfel încât aceștia au fost constrânși să ajungă la o înțelegere cu el, să se mulțumească cu stăpânirea Africei și să-i cedeze lui Sicilia[4]).

Cel care va considera așa dar faptele și vieața acestui om, va constata că nimic sau prea puțin poate fi atribuit în acest caz ocaziei; într'adevăr, după cum s'a spus mai sus, el a ajuns a fi Principe nu prin favoarea cuiva, ci urcând treptele carierii militare prin acțiunile înfăptuite cu mii de greutăți și de primejdii, păstrându-și apoi Principatul prin nenumărate inițiative curajoase și primejdioase. Dar nu putem numi energie activă faptul de a-și ucide supușii și de a-și trăda prietenii, de a nu-și ține cuvântul, de a fi lipsit de milă și lipsit de religie, deoarece aceste

3) Tiran al Siracuzei în 317— 289 î. Chr.

4) Se observă că, în realitate, Agatocle a fost învins în Africa și a păstrat numai cetățile din Sicilia.

moduri de acțiune îți permit să dobândești puterea, dar nu gloria [5]). Dacă analizăm așa dar energia dovedită de Agatocle atât în înfruntarea primejdiilor cât și în înfrângerea lor, și apoi curajul cu care a îndurat și a învins obstacolele, nu vedem decât l-am socoti inferior oricărui alt conducător desăvârșit de armate; totuși cruzimea lui nestăpânită și lipsa lui de omenie alături de crimele lui nenumărate, nu ne îngăduie să-l preamărim între oamenii desăvârșiți. Nu putem atribui așa dar ocaziei și nici energiei ceea ce a dobândit atât fără una cât și fără cealaltă.

In timpurile noastre, sub domnia lui Alexandru VI, putem aminti pe Oliverotto da Fermo [6]); rămas orfan de mic copil, a fost crescut de un unchiu al său din partea mamei, cu numele Giovanni Fogliani, și încă foarte tânăr a fost trimis să învețe meșteșugul armelor dela Paolo Vitelli [7]); pentru ca, ajungând să cunoască desăvârșit această disciplină, să poată urca la un grad înalt în oștire. La moartea lui Paolo, a continuat să învețe arta militară sub Vitellozzo, fratele celui dintâi [8]); și, pentru că era inteligent, viguros ca înfățișare și cu inima plină de mândrie a ajuns să fie cel dintâi în armată. Dar părându-i-se că este un lucru de slugă să stea sub conducerea altuia, se gândi să ocupe Fermo, având în aceasta ajutorul unora dintre cetățenii acestui stat cărora le era mai dragă sclavia decât libertatea patriei lor; avea deasemenea ajutorul lui Vitelli. Ii scrise deci lui Giovanni Fogliani că, întru cât stătuse mulți ani departe de patrie, voia să vie să-l vadă, pe el și cetatea lui, și să-și dea seama, într'o măsură, de averea ce-i fusese lăsată moștenire; și, întru cât muncise până acum numai pentru a dobândi onoare, pentru ca cei din cetatea lui să vadă că nu și-a folosit timpul în zadar, voia

5) Cf. **Discorsi**, III, 40, **op. cit.**, pp. 476—77: „Voiu spune numai aceasta, că nu socotesc glorioasă acea înșelătorie prin care calci cuvântul dat și pactul încheiat; deoarece deși ea îți aduce uneori un stat și o domnie, după cum s'a arătat mai sus, nu-ți va aduce însă niciodată gloria. Mă refer însă la aceea înșelătorie pe care o folosești față de dușmanul care nu are încredere în tine, și care constă tocmai în conducerea pricepută a războiului...".

6) Este vorba de Oliverotto sau Euffreducci din Fermo, ucis împreună cu ceilalți partizani ai Orsinilor la întrunirea dela Magione.

7) Paolo Vitelli, condottier al Florenței, a fost executat sub acuzația de a fi voit să se facă stăpân asupra Republicii (1499).

8) Stăpân al Cetății Città di Castello, a fost și el ucis la Sinigaglia,

să vie înconjurat de oameni și însoțit de o sută de cavaleri, parte prieteni și parte slujitori; și îl ruga să fie atât de bun și să orânduiască astfel ca să i se facă o primire plină de cinste: lucru care ar fi însemnat o onoare nu numai pentru el însuși, dar și pentru unchiul său, întrucât el îl crescuse. Giovanni Fogliani nu a neglijat nimic din ceea ce se cuvenea să facă pentru nepotul său; și, după ce i-a orânduit o primire plină de onoruri, l-a instalat în casa lui; câteva zile mai târziu, în care timp pregătise în taină tot ceea ce îi era necesar pentru a-și săvârși crimele plănuite, Oliverotto dădu aici un ospăț solemn la care îl pofti pe Giovanni Fogliani împreună cu fruntașii orașului. După ce terminară de mâncat și fură sfârșite de asemenea acele distracții prin care se obișnuiește a se întovărăși asemenea ospețe, Oliverotto, cu multă pricepere, aduse discuția asupra unor chestiuni mai grave, vorbind despre gloria papei Alexandru și a lui Cezar, fiul său, și despre acțiunile pe cari le-au întreprins. Iar când Giovanni și ceilalți răspunseră la aceasta luând parte la discuție, el se sculă deodată spunând că asemenea chestiuni trebue vorbite într'un loc mai tainic; și se retrase într'o odaie unde îl urmară Giovanni și toți ceilalți cetățeni. Dar deabia se așezară, când, din ascunzișuri, ieșiră soldații cari îl omorîră pe Giovanni și pe toți ceilalți. După această crimă, Oliverotto încălecă, și, străbătând cetatea, asedie în palatul său pe magistratul suprem; astfel încât, de teamă, fură constrânși cu toții să-l asculte și să alcătuiască o guvernare în fruntea căreia îl ridicară pe el ca Principe. După ce fură uciși de asemenea toți aceia cari, fiind nemulțumiți, puteau să-i facă rău, el își întări stăpânirea prin legiuiri civile și militare noui, astfel încât, în mai puțin de un an, cât a fost Principe, nu numai că a ajuns să fie cu totul sigur de stăpânirea Cetății, dar toți vecinii se temeau de el. Iar răsturnarea lui dela putere ar fi fost tot atât de grea ca și în cazul lui Agatocle, dacă el nu s'ar fi lăsat înșelat de Cezar Borgia atunci când acesta a pus mâna pe toți cei din partidul Orsini și Vitelli, la Sinigaglia[9]), după cum v'am spus mai sus; și el a fost prins aci, astfel că, un an după ce săvârșise paricidul, a fost el însuși strangulat împreună cu Vitellozzo, cel care fusese maestrul faptelor lui de vitejie și al nelegiuirilor lui.

9) Este vorba de episodul narat mai sus, al acțiunii lui Borgia la Sinigaglia (Decemvrie 1502).

Unii oameni ar putea să se întrebe cum este oare posibil ca Agatocle, și alții asemenea lui, să fi putut, după atâtea trădări și cruzimi, să mai trăiască multă vreme și fără primejdie în țara lor și să se apere de dușmanii din afară, fără ca cei din propria lor cetate să conspire vreodată împotriva lor; când este știut că alții nu au putut, din cauza cruzimii lor, să-și păstreze statul nici chiar în timp de pace și cu atât mai puțin în vremurile tulburi de război. Cred că faptul acesta se explică prin modul mai bun sau mai rău în care e folosită cruzimea. Putem spune (dacă este permis a vorbi bine despre ceva rău), că un act de cruzime este bun dacă îl săvârșim o singură dată și constrânși de nevoia de a ne asigura puterea, dar nu continuăm apoi în acest fel ci facem astfel ca acel act să devină binefăcător pentru cât mai mulți dintre supușii noștri; cruzimile sunt însă rău întrebuințate atunci când, deși puține la început, cresc cu vremea cu mult mai mult de cât diminuiază. Cei care aleg prima cale pot, cu ajutorul lui Dumnezeu și al oamenilor, să aibă o speranță de refacere a stăpânirii lor, cum s'a întâmplat în cazul lui Agatocle; pentru ceilalți este însă cu neputință să-și păstreze puterea. De unde urmează că trebue să observăm acest fapt: că cel care ocupă un stat trebue să știe dinainte toate cruzimile pe cari trebue să le săvârșească, și trebue să le facă pe toate dintr'odată pentru ca să nu trebue să le ia mereu dela început și pentru ca, fără să le repete, să-și asigure încrederea supușilor săi și să-i câștige făcându-le bine. Cel care procedează altfel, fie din sfială, fie pentru că a luat hotărîri proaste, acela este obligat să țină mereu cuțitul în mână; și nu va putea să aibă niciodată încredere în supușii săi, deoarece nedreptățile mereu recente își continue care se fac împotriva lor nu pot crea încrederea necesară. Căci nedreptățile trebue săvârșite toate dintr'odată, pentru ca oamenii gustându-le mai puțin timp, să le găsească mai puțin grele; iar binefacerile trebue făcute încetul cu încetul pentru ca să le simțim savoarea vreme mai îndelungată. Principele trebue însă, mai mult decât orice, să trăiască în așa fel cu supușii săi încât nicio întâmplare, bună sau rea, să nu-l facă să-și schimbe atitudinea; căci, dacă timpurile grele te duc la restriște, nu mai ai timp să iei măsurile cele mai severe; iar binele pe care îl faci nu-ți ajută la nimic, deoarece se va socoti că ai fost constrâns să-l faci și nimeni nu-ți va fi recunoscător pentru el.

CAPITOLUL IX.

Despre Principatul civil.

Dar, trecând acum la analiza celui de al doilea mod pe care trebue să-l arătăm, anume când un simplu cetățean devine Principe al țării lui nu prin crime sau prin alte acțiuni violente, dar prin favoarea concetățenilor lui, stăpânire ce poate fi numită Principat civil (și pe care o poți dobândi fără să ai nevoie de o energie desăvârșită sau de o ocazie tot astfel, ci îți trebue mai curând o viclenie care să reușească), spun în această privință că un astfel de Principat se obține fie prin favoarea poporului, fie prin aceea a celor mari. Intr'adevăr, se întâlnesc în orice cetate aceste două direcții deosebite: ele apar din faptul că poporul nu dorește să fie comandat nici asuprit de cei mari, pe când cei mari doresc să comande poporului și să-l asuprească; aceste două voințe deosebite fac să se producă într'o cetate unul din cele trei efecte ale lor: Principatul, libertatea sau anarhia [1]).

Principatul este creat fie prin voința poporului, fie a celor mari, după cum una sau cealaltă din aceste părți găsesc prilejul de a o face. Căci, dacă cei mari își dau seama că nu pot rezista poporului, își îndreaptă întreaga lor favoare asupra unuia dintre ei și îl fac Principe pentru a putea să-și satisfacă toate poftele fiind acoperiți de el. Poporul de asemenea, văzând că nu poate să reziste celor mari, își concentrează întreaga favoare asupra unuia singur, alegându-l Principe spre a fi apărat de puterea

1) In text „licenzia"; traducerile franceze dau „licence" (Ferrari, op. cit., p. 99, Yves Lévy, op. cit., p. 62); Rehberg (op. cit., p. 63): „unbändige Gesetzlosigkeit".

lui. Cel care ajunge Principe cu ajutorul celor mari, se menține în această situație mai greu decât cel care dobândește mărirea cu ajutorul poporului; căci, deși Principe, el are în jurul lui mulți oameni cari se socotesc a fi egalii lui, astfel încât nu poate nici să-i guverneze, nici să le poruncească după voia lui. Dar cel care ajunge Principe prin favoarea poporului, se găsește singur în acest loc, și nu are în jurul lui pe nimeni sau foarte puțini cari să nu fie gata să-l asculte[2]). Afară de aceasta, pe cei mari nu poți să-i mulțumești în mod cinstit și fără a face rău celorlalți, dar poți mulțumi în felul acesta poporul; căci ceea ce vrea poporul este mai cinstit decât ceea ce vor cei mari, întrucât aceștia din urmă vor să asuprească, iar cei dintâi nu vor să fie asupriți. In plus, un Principe nu se poate considera niciodată în siguranță față de un popor care îi este dușman, deoarece acesta este prea numeros; dar el poate lua toate măsurile împotriva celor mari, deoarece sunt puțini. Lucrul cel mai grav la care un Principe se poate aștepta din partea unui popor ostil, este de a fi părăsit de el; dar dacă cei mari îi sunt dușmani, nu are să se teamă numai de a fi părăsit de ei, ci de a-i vedea ridicându-se împotriva lui; căci, având o vedere mai largă și fiind mai vicleni, ei știu întotdeauna să-și rezerve timpul necesar spre a se salva, și caută să-și pună în valoare meritele față de cel care, după speranța lor, va învinge. Se mai adaugă faptul că un Principe este întotdeauna constrâns să trăiască cu același popor; dar el poate să renunțe de a avea în conducere mereu pe aceiași demnitari în jurul lui, și poate să numească și să destitue în fiecare zi pe alții și să le împartă și să le ia onorurile după bunul lui plac.

Și pentru a lămuri mai bine această chestiune, voiu spune că cei mari pot[3]) să fie considerați în mod principal în două feluri: ei se comportă în așa fel încât prin ati-

---

2) Of. **Discorsi** I, 40, **op. cit.**, p. 236: „De unde rezultă că acei tirani cari au prieten poporul și dușmani pe cei mari, sunt mai siguri deoarece violența lor are drept suport forțe mai mari decât posedă aceia cari au drept dușman poporul și drept prietenă nobilimea".

3) In textul ediției pe care o urmăm, a lui Angelo Pernice, găsim „possono", după cum am tradus. Alte ediții, a lui Michieli, spre pildă (**op. cit.**, p. 82), a lui Chabod (**op. cit.**, p. 48), a lui Carli (**op. cit.**, p. 46), a lui Antonio Panella (**op. cit.**, p. 40) și a lui Francesco Costero (**op. cit.**, p. 41), adoptă lecțiunea „debbono" adică „trebue".

tudinea lor se leagă cu totul de soarta Principelui, sau nu se leagă deloc de ea. Cei cari ţi se pun astfel la dispoziţie şi nu sunt lacomi de averi, trebue onoraţi şi stimaţi; iar cei cari nu ţi se supun astfel, trebue consideraţi în două feluri: căci ei procedează astfel din laşitate şi lipsă naturală de putere sufletească, şi în cazul acesta trebue să te serveşti de ei, şi îndeosebi de aceia cari îţi pot da sfaturi înţelepte, aşa încât în împrejurările bune ei să-ţi fie o onoare iar în timp de nenorocire să nu mai ai a te teme de ei. Dar atunci când ei nu ţi se pun la dispoziţie, atât din calcul cât şi din ambiţie, înseamnă că se gândesc mai mult la ei înşişi decât la Principe, şi trebue să te fereşti şi să te temi de asemenea oameni ca de nişte duşmani făţişi, deoarece, oricare îţi va fi împrejurarea adversă, ei vor contribui la răsturnarea ta.

Aşa dar cel care devine Principe prin favoarea poporului, trebue să şi-l păstreze prieten; lucru care îi va fi uşor, deoarece poporul nu cere altceva decât să nu fie asuprit. Dar cel care ajunge Principe contrar voinţei poporului şi prin favoarea celor mari va trebui, înainte de toate, să caute să câştige de partea lui poporul; lucru care îi va fi uşor dacă îl va lua sub obladuirea lui. Şi deoarece firea omului este astfel încât, atunci când i se face un bine de către cel dela care credea că va primi numai rău, ajunge să fie mai devotat faţă de el decât faţă de un alt binefăcător, înseamnă că poporul va deveni dintr'odată favorabil acestui Principe mai mult decât i-ar fi devenit dacă acesta ar fi dobândit Principatul prin propria lui alegere. Principele va putea câştiga această iubire a poporului în mai multe feluri, cu privire la cari nu putem da o regulă anumită, deoarece ele variază după cazul particular al subiectului. Voiu lăsa aşa dar de o parte această chestiune. Voiu conclude numai, spunând că un Principe trebue să se bucure de prietenia poporului; altfel nu va avea niciun mijloc de scăpare în împrejurările adverse. Nabis, principe al Spartanilor[4]), a susţinut asaltul Greciei întregi şi a re-

4) Nabis a luat puterea la Sparta în 206, guvernând Cetatea până la 192 î. Chr. Il găsim în luptă contra Ligii Acheiene unite cu Romanii şi ucis în cursul unor tratative cu Etolienii, de către trimişii acestora. Cf. şi **Discorsi** I, 40, **op. cit.**, p. 236, unde Machiavelli menţionează cazul lui Nabis ca exemplu al tiranului având prieten poporul şi duşman pe cei mari, şi salvându-se cu ajutorul tocmai al celui dintâi (cf. nota 2, a acestui capitol). Despre uciderea lui Nabis, în **Discorsi**, III, 6, **op. cit.**, pp. 393—394.

zistat unei armate romane pretutindeni și deplin victorioase, apărându-și împotriva lor atât statul cât și situația; astfel, în momentul primejdiei i-a fost suficient să se asigure numai împotriva câtorva dușmani; dacă însă poporul întreg ar fi fost împotriva lui, nu i-ar fi fost de ajuns aceasta. Să nu mi se răspundă, contestând adevărul acestei păreri, prin proverbul prea cunoscut care afirmă că *cel care se bazează pe popor construiește pe noroi*: este adevărat că, atunci când un simplu particular se bazează pe favoarea poporului și se amăgește cu gândul că acesta îl va scăpa dacă va fi urmărit de dușmani sau de magistrați, el poate de multe ori să se înșele, așa cum li s'a întâmplat Gracchilor la Roma și lui Messer Giorgio Scali la Florența[5]). Dar dacă Principele care se bazează pe popor știe să conducă și este un om curajos, care nu se sperie în împrejurările grele și nu renunță la celelalte pregătiri ale lui, iar prin energia și ordinea lui își păstrează încrederea tuturor, poporul nu-l va înșela și el își va da seama că temeliile pe cari a construit sunt bune.

Aceste Principate civile trec printr'o situație grea în momentul în care urcă dela forma de guvernare civilă la cea absolută. Căci Principii de acest fel conduc fie prin ei înșiși, fie prin mijlocirea diferitelor magistraturi; în acest ultim caz, situația lor este mai slabă și mai primejdioasă, deoarece puterea lor atârnă în totul de voința acelor cetățeni cari ocupă magistraturile; iar aceștia pot să-i ia cu multă ușurință puterea, mai ales în împrejurări grele, fie împotrivindu-i-se, fie refuzându-i ascultarea. Într'o primejdie de acest fel, Principele nu are timpul necesar să ia în mână puterea absolută, deoarece cetățenii și locuitorii supuși cari ascultă în mod obișnuit de autoritatea magistraților, nu vor, în împrejurări grele, să asculte de autoritatea lui; astfel, în situațiile îndoelnice de acest fel, el va găsi numai puțini oameni în cari să poată avea încredere. Căci un Principe de acest fel nu poate să se conducă după cele ce constată în vremurile de pace, când cetățenii au nevoie de stat; fiecare aleargă, fiecare făgăduește și fiecare vrea să moară pentru stat, atunci când moartea este departe;

---

5) Giorgio Scali, om dintre cei mai bogați, a fost de partea poporului în acele mișcări populare ale Florenței (1378) cari s'au numit ale „Ciompi"-lor; la sfârșit a fost părăsit de popor și decapitat (1382)).

dar în timpurile de restriște, când statul are nevoie de cetățeni, găsești prea puțini oameni de acest fel. Și această experiență este cu atât mai primejdioasă, cu cât nu o poți face decât o singură dată. Așa dar un Principe înțelept trebue să reflecteze alegând acel mod de guvernare prin care supușii lui, oricând și în orice fel de împrejurări, să aibă nevoie de stat și de el; în acest caz, ei îi vor fi întotdeauna credincioși.

CAPITOLUL X.

In ce fel trebue măsurate forţele oricărui Principat.

Spre a putea analiza caracterele acestor Principate, trebue să considerăm de asemenea şi acest lucru: anume să vedem dacă un Principe are un stat atât de mare încât poate, la nevoie, să se apere singur; sau are întotdeauna nevoie să fie apărat de altul. Şi spre a lămuri mai bine această chestiune, spun că, după credinţa mea, se pot susţine singuri aceia cari, dispunând fie de oameni mulţi, fie de bani, reuşesc să-şi alcătuiască o armată bună şi să dea lupta în câmp deschis împotriva oricui ar veni să-i atace; şi tot astfel cred că au întotdeauna nevoie de un altul aceia cari nu pot să înceapă lupta deschisă împotriva duşmanului, ci sunt constrânşi să se ascundă înăuntrul zidurilor cetăţii şi pe acestea să le apere. De primul caz am vorbit în altă parte[1]) şi vom adăuga ceva mai departe[2]) celelalte elemente necesare. In ce priveşte al doilea caz, nu putem face altceva decât să-i sfătuim în mod stăruitor pe Principii de acest fel, să-şi întărească şi să-şi înarmeze cetatea lor şi să nu se îngrijească nici de cum de restul ţării. Iar cel care îşi va fi fortificat oraşul şi se va fi comportat faţă de celelalte state şi de cetăţenii lui în felul arătat mai sus[3]) şi în cel care va fi arătat mai departe[4]), acela nu va fi niciodată atacat decât cu multă teamă; deoarece oamenilor nu le place să întreprindă acţiuni în cari văd că au de întâmpinat dificultăţi, şi ştim că nu este nici de cum

1) In cap. VI.
2) In cap. XII—XIII.
3) In cap. IX.
4) In cap. XIX.

ușor să ataci pe cel care și-a întărit bine cetatea și nu este urît de popor.

Orașele din Germania[5]) sunt cu totul libere, au un teritoriu mic, ascultă de Împărat când vor și nu se tem nici de el nici de alți vecini oricât de puternici din jurul lor; căci sunt atât de bine întărite încât fiecare se gândește că trebue să fie de lungă durată și grea o asemenea cucerire. Într'adevăr, toate orașele sunt prevăzute cu șanțuri și ziduri potrivite; au artilerie suficientă; iar în magaziile publice păstrează întotdeauna cantități de băutură, de hrană și de combustibil suficiente pentru un an; afară de aceasta, pentru a putea hrăni massa cea mare a poporului fără pagubă pentru finanțele publice, aceste orașe orânduiesc dinainte totul în așa fel încât timp de un an ele pot întrebuința pe locuitori la acele meșteșuguri și ocupațiuni cari constitue nervul și viața însăși a unei cetăți, i din cari poporul de jos își scoate existența. Sunt aci de asemenea în mare cinste exercițiile militare și există o întreagă organizație pentru întreținerea lor.

Așa dar un Principe care are o cetate puternic întărită și nu s'a făcut urît de supuși, nu poate fi atacat; și chiar dacă s'ar găsi cineva care să-l atace, îndrăzneala lui s'ar încheia curând cu multă rușine; căci lucrurile sunt în lume atât de schimbătoare, încât nu este posibil ca cineva să stea un an întreg cu armatele lui la asediul unui oraș și să nu facă nimic altceva. Iar dacă cineva mi-ar răspunde că poporul, care își are moșiile în afara orașului și le vede devastate, nu va putea să îndure mult aceasta, iar asediul îndelungat și grija de averea lui proprie îl va face să uite de Principe: voiu răspunde la aceasta spunând că un Principe puternic și curajos va învinge întotdeauna toate aceste greutăți, fie dând oamenilor speranța că răul nu va fi de lungă durată, fie făcându-i să se teamă de cruzimea dușmanului sau asigurându-se cu toată priceperea lui de persoana acelora cari i se par prea îndrăzneți. In plus este logic ca dușmanul să ardă și să devasteze țara din primul moment în care a atacat, așa dar atunci când toți sunt încă plini de curaj și hotărîți să se apere; de asemenea, Principele trebue să se teamă cu atât mai puțin

5) Machiavelli a vizitat Germania în cursul ambasadei lui la împăratul Maximilian, în 1507—1508. O expunere a situației Germaniei se găsește în **Discorso sopra le cose d'Alemagna** și în **Ritratti delle cose d'Alemagna.**

cu cât, după câtva timp, când curajul tuturor a slăbit, se vede că pagubele s'au produs şi astfel răul este acceptat întrucât nu se mai poate face nimic împotriva lui; atunci însă oamenii se strâng cu atât mai mult în jurul Principelui, cu cât li se pare că el le datorează mult, deoarece pentru apărarea lui le-au fost arse casele şi le-au fost jefuite moşiile. Natura omului este într'adevăr astfel încât el se simte obligat faţă de celălalt atât prin binele pe care i-l face cât şi prin acela pe care îl primeşte dela el. Dacă vom considera aşa dar cu atenţie toate aceste lucruri, vom vedea că nu-i este greu unui Principe prudent să păstreze viu curajul supuşilor săi atât la începutul cât şi în cursul asediului, cu condiţia desigur să nu-i lipsească nici hrana nici mijloacele de apărare.

CAPITOLUL XI.

Despre Principatele eclesiastice.

Ne mai rămâne să discutăm acum numai despre Principatele eclesiastice: aci greutatea se arată înainte de a le obține, deoarece se dobândesc fie prin energie fie prin ocazie, și se păstrează atât fără una cât și fără cealaltă; ele se susțin într'adevăr pe baza orânduirilor foarte vechi ale religiei cari sunt atât de puternice și de așa natură încât îi mențin pe Principi la locul lor oricare le-ar fi modul de acțiune și felul de viață. Aceștia sunt așa dar singurii oameni cari au un stat și nu îl apără; au supuși și nu îi guvernează; iar țările lor cu toate că nu sunt apărate, nu le sunt totuși luate; supușii, cu toate că nu sunt guvernați, nu se arată preocupați de aceasta, și nu se gândesc să se sustragă autorității lor și nici n'ar putea s'o facă. Așa dar singure aceste Principate sunt sigure și fericite. Dar, întrucât sunt guvernate de o rațiune superioară la care mintea omenească nu ajunge, renunț de a mai vorbi despre ele; fiind într'adevăr create și păstrate de Dumnezeu, ar însemna să mă arăt prea încrezut și îndrăzneț dacă aș discuta asupra lor[1]). Totuși, cineva ar putea să mă întrebe cum se face că Biserica a dobândit ca putere temporală o autoritate atât de mare, știut fiind că, înaintea papei Alexandru, toți Principii de seamă ai Italiei și nu numai cei cari se chemau astfel, dar oricare baron și simplu senior, oricât de mic, îi dădeau prea puțină importanță în ce privește puterea temporală, pe când astăzi chiar un rege al Franței tremură din cauza ei, și ea este în stare să-l gonească din Italia[2]) și tot ea să-i distrugă pe Venețieni: aceste

1) Este clară ironia acestor rânduri.

2) Este vorba de Iuliu II, victorios față de Ludovic XII.

lucruri deci, deşi cunoscute, nu mi se par de prisos să fie amintite pe larg.

Inainte ca regele Carol VIII să fi coborît în Italia[3]), ţara aceasta se afla sub puterea Papei, a Veneţienilor a Regelui Neapolului, a Ducelui de Milano şi a Florentinilor. Aceste mari puteri trebuiau să aibă două preocupări principale: mai întâiu ca niciun străin să nu intre cu armatele în Italia; apoi ca niciunul dintre Principi să nu ocupe un teritoriu mai mare decât celălalt. Mai primejdioşi erau Papa şi Veneţienii. Pentru a putea rezista acestora din urmă, era necesară unirea tuturor celorlalţi, aşa cum ea s'a realizat la apărarea Ferrarei[4]); iar pentru a micşora puterea Papei, se serveau de marile familii romane cari, fiind împărţite în două partide, Orisini şi Colonna, aveau întotdeauna un motiv de discordie între ele; dar întru cât erau tot timpul cu armele în mână şi gata de luptă chiar sub ochii Papei, menţineau Statul Papal într'o stare de slăbiciune şi neputinţă. Şi cu toate că apărea uneori câte un Papă curajos, cum a fost Sixt IV[5]), nici norocul nici priceperea lor nu au putut să libereze vreodată Statul de aceste rele. Iar vieaţa scurtă a acestor Papi a fost cauza neputinţei lor; căci în cei zece ani cât guverna în medie un Papă, era mult dacă reuşea, cu greutate, să înjosească una dintre faţiuni; iar dacă, cu voia lui Dumnezeu, unul reuşea să nimicească aproape partidul Colonna, răsărea deodată un altul, duşman al Orsinilor, care îi făcea pe ceilalţi să se ridice din nou şi nu avea timpul suficient să-i distrugă pe Orsini. Urmarea era că forţele temporale ale Papei erau prea puţin preţuite în Italia. A apărut apoi Alexandru VI care, dintre toţi Pontificii cari au fost vreodată, a arătat marea autoritate pe care poate s'o dobândească un Papă

3) In 1494.

4) Ferrara a fost atacată în 1482 de Veneţieni. Au apărat-o laolaltă ducele Ferrarei, Ercole I de Este, papa Sixt IV, Alfonso de Neapole şi Lorenzo Magnificul.

5) A ocupat tronul pontifical în anii 1471—1484. Machiavelli îi închină o pagină din Istorie Florentine VII, 22, (în Opere, a cura di Antonio Panella, Milano-Roma, Rizzoli o. I, 1938, p. 435): „A fost acest Papă cel dintâiu care a început să arate cât de mult poate face un Pontifice şi cum multe lucruri cari înainte erau numite erori, puteau fi ascunse sub autoritatea pontificală... Acest mod ambiţios de a proceda a făcut să fie mai mult stimat de Principii Italiei şi fiecare caută să şi-l facă prieten".

atât prin bani cât și prin forță. Cu ajutorul ducelui Valentino și cu prilejul coborîrii Francezilor în Italia, el înfăptui toate acele lucruri despre cari am vorbit mai sus în relatarea acțiunilor Ducelui. Și cu toate că intenția lui nu era aceea de a înălța puterea Bisericii, dar puterea Ducelui, acțiunile lui au însemnat totuși prilej de mărire pentru aceasta; iar după moartea lui și a Ducelui, Biserica a moștenit rodul străduințelor lui. Urmă apoi Papa Iuliu II care găsi Biserica puternică întrucât stăpânea întrealga Romagna, iar familiile nobilimii romane erau distruse și partidele lor desființate prin persecuțiile lui Alexandru; el găsi deasemenea calea deschisă pentru a strânge bani printr'un mijloc încă neîntrebuințat până la Alexandru [6]). Iuliu II, nu numai că a continuat aceste procedee, dar le-a accentuat; și se gândi să cucerească Bologna [7]), să-i distrugă deasemenea pe Venețieni și să-i gonească pe Francezi din Italia; aceste lucruri i-au reușit toate, și faptul este cu atât mai mult spre lauda lui cu cât a făcut totul spre a crește puterea Bisericii iar nu spre a-și satisface interesul lui particular. A menținut apoi partidele Orsini și Colonna în situația în care le găsise, și cu toate că existau între ei motive de turburare, au fost totuși două lucruri cari i-au oprit în acțiunea lor: a fost, mai întâiu, marele prestigiu al Bisericii care îi speria; și apoi faptul că nu își aveau cardinalii lor, care provoacă deobiceiu neînțelegeri grave între ei; într'adevăr, aceste două partide nu vor putea să ajungă la o înțelegere între ele atâta vreme cât își vor avea cardinalii lor, deoarece ei sunt aceia cari, la Roma și în celelalte părți, întrețin discordiile vii dintre partide, pe când nobilimea laică din ambele părți este silită să-i apere; și astfel se nasc, din ambiția prelaților, discordiile și turburările între nobili. Sfinția Sa Papa Leon [8]) a găsit așa dar acest Stat pontifical foarte puternic; și oamenii speră că, dacă ceilalți l-au înălțat glorios prin puterea armelor, el, prin bunătatea și celelalte virtuți nenumărate pe cari le posedă, îl va face măreț și respectat.

---

6) Este vorbă de vinderea funcțiunilor eclesiastice.

7) Iuliu II a ocupat Bologna în 1506; cu acest prilej, Michelangelo a lucrat statuia monumentală distrusă la întoarcerea stăpânitorilor Bolognei, Bentivogli (1511).

8) Leon X de'Medici, ales papă în Februarie 1513, așa dar puțin înainte de începerea redactării **Principelui.**

CAPITOLUL XII.

De câte feluri sunt armatele și despre soldații mercenari.

După ce am discutat în mod particular despre toate caracterele Principatelor pe cari mi-am propus să le analizez la începutul acestor pagini, și după ce am considerat în parte cauzele bunei lor stări sau a decadenței lor, indicând de asemenea modul în care unii au încercat să le dobândească și să le păstreze, îmi rămâne să vorbesc acum în general despre războaiele și modurile de apărare cari pot să apară în fiecare dintre ele. Am spus mai sus [1]) că un Principe trebue să aibă temelii adânci în statul său, altfel el se prăbușește în mod necesar. Dar temelia cea mai însemnată a oricărui stat atât nou cât și vechiu sau mixt, este alcătuită din legi și armate bune. Și deoarece nu pot să existe legi bune acolo unde nu sunt armate bune, și este de asemenea necesar ca acolo unde sunt armate bune să existe și legi bune, voiu lăsa la o parte discuția referitoare la legi, și voiu vorbi despre armate. Spun așa așa dar că armatele cu cari un Principe își apără țara sunt sau ale lui proprii, sau mercenare, sau armate aliate sau în sfârșit formate din aceste elemente diverse, putând fi numite în acest caz mixte. Cele mercenare și aliate sunt inutile și primejdioase. Iar dacă un Principe își întemeiază puterea statului pe armatele mercenare, nu va avea niciodată o situație solidă și nici sigură; deoarece asemenea armate sunt lipsite de unitate între ele, sunt ambițioase, fără disciplină și necredincioase; ele sunt pline de vitejie între prieteni, dar sunt lașe în fața dușmanilor, nu se

1) In cap. VII.

tem de Dumnezeu și nici nu-și ține cuvântul față de oameni; cu atât mai mult îți amâni o înfrângere cu cât amâni mai mult atacul pe care l-ai da cu ajutorul lor; și după cum dușmanii te jefuiesc în timp de războiu, asemenea armate te jefuesc în timp de pace. Cauza acestor fapte este că armatele de acest fel nu luptă nici din iubire de țară, nici dintr'un alt motiv decât acela că primesc o mică leafă; iar aceasta nu este suficientă pentru a-i face să vrea să moară pentru tine[2]). Vor bucuros să fie soldații tăi atâta timp cât nu porți războiu; dar de îndată ce războiul începe, vor sau să fugă sau să se întoarcă la ei acasă. Nu mi-ar fi prea greu să dovedesc aceasta, deoarece ruina Italiei nu are astăzi altă cauză decât aceea de a se fi bazat multă vreme numai pe armate mercenare. Acestea au avut uneori unele victorii și, în ciocnirile care s'au produs între ele, păreau că au destulă vitejie[3]); dar îndată ce apărură armatele străine, văzură toți cât valorau în realitate celelalte. Astfel i-a fost ușor lui Carol, regele Franței, să cucerească Italia cu creta[4]): iar cei cari spuneau că păcatele noastre

---

2) Machiavelli vorbește despre armatele mercenare, și în Discorsi, I, 43, op. cit., pp. 238—39: „Din acest exemplu se pot cunoaște în parte cauzele inutilității soldaților mercenari, cari nu au alt motiv care să-i țină în funcția lor decât puțina leafă pe care le-o dai. Acest motiv nu este și nici nu poate fi suficient spre a-i face credincioși și spre a-i face să-ți fie atât de mult prieteni încât să vrea să moară pentru tine. Căci în armatele în care nu există niciun fel de dragoste față de acela pentru care lupți și care să facă din soldați aliații lui, nu va putea fi niciodată o energie suficientă spre a rezista unui dușman puțin energic".

3) Comentatorii notează că Machiavelli se referă probabil la cele două armate mercenare mai însemnate, ale partidului Sforza și ale partidului lui Andrea Braccio, în continuă luptă între ele.

4) Commynes (Mémoires, VII, 14) notează aceste cuvinte atribuindu-le papei Alexandru VI, care îl compară pe Carol VIII cu un „maréchal de logis", deoarece în cucerirea repede a Italiei, el n'a avut decât să însemne cu creta diferitele case unde voia să-și instaleze trupele în cantonament: „...et comme a dict le pape Alexandre qui règne, les Francois y sont venuz avec des esperons de boys et de la croye en la main des fourriers pour mercher leurs logis, sans aultre peine" (Mémoires de Philippe de Commynes, nouvelle édition revue sur un manuscrit ayant appartenu à Diane de Poitiers, par R. Chantelauze, Paris, Firmin-Didot, 1881, p. 554).

sunt cauza acestui lucru, spuneau adevărul [5]); numai că nu este vorba de păcatele la cari se gândeau ei, ci de acelea pe cari le-am indicat eu; şi întrucât erau păcatele Principilor, au îndurat şi ei urmările lor grele.

Vreau să arăt mai bine rezultatele nefericite ale acestui fel de armate. Căpitanii mercenari sunt sau soldaţi plini de valoare, sau nu sunt: dacă sunt astfel, nu poţi avea încredere în ei, deoarece vor aspira întotdeauna la propria lor mărire, fie doborîndu-te pe tine, care le eşti stăpân, fie doborîndu-i pe alţii fără voia ta; dar dacă un asemenea căpitan de armată nu este un om de valoare, atunci el te nenoroceşte deobiceiu. Dacă mi se obiectează însă că orice Căpitan de armate va face aceasta, deoarece are trupele în mâinile lui, fie că este mercenar sau nu, voiu răspunde arătând că armatele trebue să fie sub comanda sau a unui Principe sau a unei Republici: Principele trebue să meargă şi să îndeplinească el însuşi funcţia de căpitan; Republica să-şi trimeată pe proprii ei cetăţeni, iar când unul dintre aceştia nu se arată a fi om de valoare, trebue schimbat; dacă însă este astfel, trebue ţinut strict între marginile legilor pentru ca să nu le depăşească. Experienţa ne arată într'adevăr că singuri Principii şi Republicele cari posedă armatele lor proprii săvârşesc acţiuni de seamă, pe când armatele mercenare nu aduc decât neajunsuri; iar o Republică înarmată cu armele ei proprii se va supune mult mai greu decât Republica apărată de armate străine, unui tiran ieşit dintre cetăţenii ei.

Roma şi Sparta au fost multe secole înarmate şi libere. Elveţienii au armate desăvârşite şi sunt cu totul liberi. Intre armatele mercenare antice avem ca exemplu pe Cartaginezi cari, după ce sfârşiseră primul războiu cu Romanii, au fost pe punctul de a fi învinşi de soldaţii lor mercenari, cu toate că aveau drept comandanţi pe proprii lor cetăţeni [6]). După moartea lui Epaminonda, Thebanii l-au ales pe Filip al Macedoniei, comandant al armatelor lor, iar după ce le-a câştigat victoria, le-a luat lor înşişi libertatea [7]). Mi-

5) Machiavelli se referă la Savonarola, ale cărui predici profetizau expediţia lui Carol VIII.

6) O referire la războiul inexpiabil găsim şi în **Discorsi**, III, 32, op. cit., p. 460.

7) Este o inexactitate în relatarea lui Machiavelli. Filip II al Macedoniei a fost aliat cu Thebanii în primul Războiu sacru (355—53) şi deabia mai târziu, după victoria dela Cheronea (338), a ocupat Teba, aliată cu Athena.

lanezii, după moarte ducelui Filip, îl angajară pe Francesco Sforza pentru a lupta contra Veneţienilor; iar el, după ce îi învinse pe duşmani la Caravaggio, se uni cu ei pentru a-i supune pe Milanezi, patronii lui [8]). Sforza, tatăl său, pe când era în slujba reginei Ioana a Neapolului, o lăsă la un moment dat, pe neaşteptatee, fără nici un soldat, astfel că, spre a nu-şi pierde tronul, ea fu constrânsă să se pună la discreţia regelui Aragonului [9]). Iar dacă Veneţienii şi Florentinii şi-au întins în trecut cuceririle cu ajutorul acestui gen de armată, iar căpitanii lor nu s'au proclamat totuşi Principi, ci au apărat aceste State, răspund că în cazul acesta Florentinii au fost favorizaţi de noroc; într'adevăr, dintre căpitanii mercenari de valoare şi de cari s'ar fi putut teme, unii nu au avut victorii, alţii au întâmpinat rezistenţe, iar alţii şi-au îndreptat ambiţiile în altă parte. Cel care n'a avut victorii a fost Giovanni Acuto, a cărui fidelitate aşa dar nu a putut fi pusă la încercare, întrucât nu a fost niciodată victorios [10]); dar oricine va putea mărturisi că, dacă acesta ar fi învins vreodată, Florentinii ar fi rămas la discreţia lui. Sforza a avut întotdeauna împotriva lui pe soldaţii lui Braccio, astfel că s'au pândit continuu unii pe alţii [11]). Francesco şi-a îndreptat ambiţiile asupra Lombardiei, în timp ce Braccio şi le-a concentrat asupra Bisericii şi regatului de Neapole. Dar să vorbim, despre cele ce s'au întâmplat acum de curând. Florentinii aleseseră drept căpitan al lor pe Paolo Vitelli, om foarte înţelept şi care, din simplu particular, ajunsese să dobândească o mare

8) Este vorba de Filippo Maria Visconti, după moartea căruia (1447), Republica Ambroziană (Milanul) angajă trupele lui Sforza contra Veneţiei.

9) Muzio Attendolo Sforza o părăsi pe neaşteptate pe regina Ioana II, (1426), trecând de partea adversarului ei, Ludovic III de Anjou, pretendent la tronul Regatului. Pentru a se apăra contra acestuia, regina trebui să se alieze cu Alfonso de Aragon, căruia, neavând moştenitori, îi lăsă tronul.

10) Cu numele adevărat John Harkwood, condottier englez, venit în Italia în 1361 şi mort la 1393, după ce adunase o avere foarte mare din care clădi un spital pentru călătorii englezi la Roma. Un portret al lui, lucrat de Paolo Uccello, se găseşte la Santa Maria del Fiore, catedrala Florenţei.

11) Este vorba de rivalitatea între Muzio Attendolo Sforza şi Andrea Braccio di Montone, apoi de aceea între Francesco Sforza şi Niccolò Fortebraccio.

faimă [12]). Dacă acesta ar fi cucerit Pisa, cred că nimeni n'ar putea să nu spună că Florentinii ar fi trebuit în cazul acesta să i se supună; căci, dacă el ar fi voit să se pună în slujba dușmanilor lor, Florentinii nu ar fi putut să i se împotrivească în niciun fel; iar dacă îl păstrau între ei, trebuiau să i se supună. Cât privește pe Venețieni, dacă vom considera desvoltarea cuceririlor lor, vom vedea că acțiunile lor au fost eficace și glorioase atâta vreme cât au luptat cu armele lor proprii, ceeace s'a întâmplat înainte de îndreptarea cuceririlor lor asupra uscatului; într'adevăr pe mare au luptat cu o desăvârșită vitejie, cuprinzând în armatele lor atât pe nobili cât și pe oamenii plebei; dar de îndată ce au început să lupte pe uscat, au renunțat la vitejia lor și au urmat obiceiul războaielor Italiei. La începutul creșterii puterii lor pe uscat, faptul că nu aveau multe posesiuni și se bucurau de o mare faimă, i-a făcut să nu aibă dece să se teamă prea mult de Căpitanii lor; dar când stăpânirile lor s'au întins, ceea ce s'a produs în vremea lui Carmagnola [13]), și-au dat seama pentru prima oară de greșala lor. Într'adevăr, văzând vitejia lui deosebită atunci când, sub conducerea lui, l-au bătut pe ducele de Milano [14]), și observând, pe de altă parte, cât devenise apoi de calculat și rece în continuarea războiului, și-au dat seama că alături de el nu vor mai putea să aibă niciodată vreo victorie, deoarece el nu mai voia aceasta [15]);

---

12) Cf. cap. VIII.

13) Francesco Bussone, conte de Carmagnola, a fost mai întâi în slujba lui Filippo Maria Visconti, apoi a trecut la Venețieni. După câteva victorii mari, întâlni rezistență la Lodi și Cremona și pierdu luptele împotriva lui Francesco Sforza și Niccolò Piccinino. Fu acuzat de trădare și decapitat (1432).

14) La Maclodio, în 1427.

15) In textul ediției lui Francesco Costèro (op. cit., p. 48), găsim: „giudicarono non poter più vincere con lui, perchè non volevano nè potean licenziarlo..." Ferrari traduce după acest text (op. cit., p. 116)): „...ils jugèrent qu'ils ne devaient plus s'attendre à vaincre avec lui comme aussi qu'ils ne voulaient, ni ne pouvaient le licencier...". In ediția lui Angelo Pernice, pe care o urmăm, textul este însă următorul: „...iudicorono con lui non potere più vincere, perchè non voleva, nè poteva licenziarlo" (op. cit., p. 66); iar în celelalte ediții, a lui Armando Michieli (op. cit., p. 96), a lui Plinio Carli (op. cit., p. 57), Federico Chabod (op. cit., p. 64) și Antonio Panella (op. cit., v. II, p. 49) găsim textul

cum însă nu puteau să-l concedieze de teamă să nu piardă din nou ceea ce câștigaseră, au fost nevoiți să-l omoare spre a se asigura împotriva lui. Venețienii au mai avut apoi drept căpitani mercenari pe Bartolomeo de Bergamo, pe Ruberto de San Severino, pe contele Pitigliano și pe alții la fel[16]); dar în cazul acestora trebuiau să se teamă mai curând de pierderile pe cari puteau să le sufere din cauza lor, decât de victoriile pe cari le-ar fi câștigat: ceea ce s'a și întâmplat chiar mai târziu la Vailà, când au pierdut într'o singură zi tot ceea ce câștigaseră cu trudă în timp de opt sute de ani[17]). Căci armatele de felul acesta aduc numai cuceriri încete, târzii și slabe pe când pierderile sunt neașteptate și nespus de grave. Dar întru cât aceste exemple m'au adus să vorbesc despre Italia, care a fost mulți ani guvernată de armatele mercenare, vreau să expun aceste lucruri începând din timpurile cele mai vechi, pentru ca, odată cunoscute originea și desvoltarea lor, să le putem ameliora cu mai multă ușurință.

Trebue să aflați așa dar că, de îndată ce, în vremurile din urmă, Imperiul a început să fie alungat din Italia[18]), iar Papa a dobândit o putere temporală mai mare, Italia s'a împărțit în mai multe state; căci multe din marile cetăți luară armele împotriva nobilimii lor care, protejată odinioară de Impărat, le ținea sub asuprirea ei; Biserica a

---

care concordă ca înțeles cu lecțiunea adoptată de Angelo Pernice: „iudicorono non potere con lui più vincere, perchè non voleva, nè potere licenziarlo"... Traducerea franceză a lui Yves Lévy este și ea conformă acestor ultime texte: „...ils pensèrent qu'ils ne pourraient plus vaincre avec lui, parce qu'il ne le voulait pas et qu'ils ne pouvaient non plus le casser"... (op. cit., p. 82).

16) Machiavelli se referă la trei condottieri vestiți: Barlomeo Colleone, a cărui statue la Veneția este opera lui Verrocchio, Roberto de San-Severino care conduce armatele Veneției la asediul Ferrarei și este învins (1482); Niccolò Orsini, conte de Pitigliano, învins la Vailà (1509) de Liga dela Cambrai.

17) Machiavelli se referă la începuturile istoriei Veneției, în secolul VII.

18) Urmând o afirmație a lui Machiavelli în **Istorie fiorentine**, urmează că scăderea puterii imperiale asupra Italiei a început odată cu urcarea pe tron a lui Rudolf de Habsburg (1273): „Rudolf împăratul, în loc să vie în Italia pentru a reda Imperiului gloria stăpânirii ei, trimise aci pe un ambasador al său cu dreptul de a libera acele Cetăți cari ar vrea să se răscumpere, astfel că multe orașe se răscumpărară..." (**Istorie fiorentine**, ed. cit., p. 85).

susţinut aceste mişcări de răscoală a oraşelor pentru a câştiga putere în domeniul temporalului; iar în multe dintre ele, cetăţenii deveniră Principi. Astfel Italia ajunse a fi aproape în întregime în mâinile Bisericii şi ale câtorva Republici; dar, întrucât nici preoţii, nici burghezii oraşelor nu erau obişnuiţi să mânuiască armele, începură să angajeze în solda lor mercenari. Cel dintâi care a creat faima acestui gen de armate a fost Alberigo da Conio, din Romagna[19]). Din şcoala lui au coborît între alţii Braccio şi Sforza cari au fost, în vremea lor, adevăraţi arbitrii ai Italiei. După ei au venit toţi ceilalţi care au condus aceste armate până în vremurile noastre; iar rezultatul acţiunilor lor de vitejie este că Italia a fost cucerită ca într'o fugă de Carol, a fost prădată de Ludovic, supusă cu forţa de Ferrando[20]) şi batjocorită de Elveţieni[21]). Organizarea pe care au dat-o acestor armate a fost aceea de a lua orice putere infanteriei, pentru a-şi asigura lor înşişi gloria. Au procedat astfel deoarece, neposedând ei înşişi un stat al lor şi trăind din meşteşugul armelor, nu puteau să dobândească gloria cu un număr mic de infanterişti dar nici nu puteau să le dea de mâncare dacă erau mulţi; iată dece s'au mărginit la cavalerie, astfel că, având un număr de oameni potrivit de mare, puteau să dobândească şi hrană şi glorie. Lucrurile erau astfel încât într'o armată de douăzeci de mii de soldaţi, nu se găseau nici două mii de infanterişti. Afară de aceasta, se străduiseră să-şi evite, lor şi soldaţilor lor, atât oboseala cât şi frica, astfel că în lupte nu se omorau unii pe alţii ci se luau prizonieri fără obligaţia de a plăti vreun preţ de răscumpărare. Nu atacau cetăţile în timpul nopţii, iar cei asediaţi într'o cetate nu atacau nici ei taberele duşmane; nu construiau în jurul taberelor întăriturî şi nici nu săpau şanţuri; nu întreprindeau nicio acţiune militară în timpul iernii. Toate aceste lucruri erau îngăduite prin regulamentele lor militare, pe cari ei le inventaseră pentru a-şi evita, după cum am spus, atât oboseala cât şi primejdia: şi au procedat atât de departe în acest sens, încât Italia a ajuns aservită şi desonorată.

---

19) Alberigo din Barbiano, conte de Conio, a întemeiat prima Companie de mercenari la finele secolului XIV, numită „Compagnia di San Giorgio".

20) Este vorba de Ferdinand Catolicul.

21) Elveţienii mercenari sunt menţionaţi aci pentru trădarea lor faţă de Ludovic XII şi de Ludovic Maurul.

CAPITOLUL XIII.

Despre soldaţii auxiliari, amestecaţi şi proprii.

Armatele auxiliare, cari sunt celălalt fel de armate inutile, se formează atunci când faci apel la un conducător de stat puternic care vine să te ajute şi să te apere cu trupele lui: aşa cum a făcut în timpurile din urmă papa Iuliu care, văzând la atacul contra Ferrarei[1]), exemplul trist al acţiunii armatelor sale mercenare, recurse la armate aliate şi se înţelese cu Ferrando, regele Spaniei, ca acesta să vie să-l ajute cu oamenii şi cu armele lui. Armatele de felul acesta pot să fie folositoare şi bune în sine, dar ele sunt aproape întotdeauna păgubitoare pentru cel care le cheamă; căci dacă pierzi, rămâi învins; iar dacă învingi, rămâi prizonierul lor[2]). Şi cu toate că exemple de acest fel se găsesc foarte multe în istoria antică, nu vreau să nu menţionez exemplul recent al papei Iuliu II; a cărui hotărîre nu putea să fie mai puţin înţeleaptă: voind în-

---

1) Este vorba de atacul lui Iuliu II împotriva Ferrarei la 1510, când ducele Alfonso de Este se aliase cu Ludovic XII, refuzând să intre în Liga Sfântă organizată de Papă împotriva Franţei.

2) Cf. **Discorsi**, II, 20, **op. cit.**, pp. 338—339: „Spun aşa dar din nou că, dintre toate celelalte feluri de soldaţi, cei auxiliari sunt cei mai păgubitori. Căci faţă de ei, Principele sau Republica pe care o ajută, nu are nicio autoritate, deoarece are autoritate numai acela care îi trimite... Aşa dar un Principe sau o Republică trebue să ia orice altă măsură înainte de a recurge pentru apărarea sa la soldaţi auxiliari şi a-i introduce în statul lui, chiar dacă ar trebui să aibă încredere în ei, deoarece oirce pact, orice convenţie, oricât de grea, pe care ar avea-o cu duşmanul, îi va fi mai puţin păgubitoare de cât această cale de acţiune".

tr'adevăr să ocupe Ferrara, s'a aruncat în întegime în mâinile unui străin. Dar norocul lui a făcut să se producă o a treia împrejurare, pentru ca el să nu culeagă roadele hotărîrii lui greşite: căci soldaţii lui auxiliari fiind învinşi la Ravenna[3]), iar Elveţienii răsculându-se[4]) şi isgonindu-i pe învingători contrar oricărei aşteptări a lui şi a celorlalţi, nu mai rămase prizonierul duşmanilor săi întrucât aceştia fuseseră alungaţi, şi nici al soldaţilor lui auxiliari întrucât aceştia învinseseră cu alte arme decât cu ale lor proprii. Florentinii, fiind cu totul lipsiţi de armate, au dus zece mii de Francezi la Pisa[5]) spre a o cuceri; şi prin această acţiune s'au găsit într'o primejdie mai mare decât în orice alt moment al luptelor lor. Împăratul Constantinopolului[6]), pentru a se împotrivi vecinilor săi, aduse în Grecia zece mii de Turci; iar când războiul s'a sfârşit, aceştia n'au mai vrut să plece de aci, şi astfel a început robirea Greciei de către Păgâni. Aşa dar cel care vrea să nu poată învinge, să se folosească de asemenea armate, căci sunt mult mai primejdioase decât cele mercenare: la ele într'adevăr, înfrângerea este dela început gata să se producă; ele sunt unite între ele şi sunt toate la fel hotărîte să asculte de alţii, iar nu de tine; armatele mercenare însă după ce au învins, au nevoie de vreme mai îndelungată şi de un prilej mai bun ca să-ţi facă rău, deoarece nu formează o unitate şi sunt chemate şi plătite de tine; şi chiar dacă într'o armată de acest fel ai da puterea unui al treilea, el nu

---

3) Este vorba de victoria armatelor franceze conduse de Gaston de Foix la Ravenna (11 Aprilie 1512), împotriva Spaniolilor aliaţi cu Liga Sfântă.

4) Un corp de Elveţieni în serviciul Ligei Sfinte se răsculă în cursul aceleiaşi lupte, astfel că la sfârşit Francezii trebuiră să se retragă.

5) Machiavelli se referă la armatele trimise de Ludovic XII în ajutorul Florenţei în Iunie 1500, plătite în parte de el însuşi, în parte de Republică. Florenţa fu însă nevoită să trimeată aceste trupe înapoi, din cauza lipsei lor de disciplină, făcând pentru aceasta cheltueli mari.

6) Se ştie că împăratul Ioan Cantacuzino, în lupta lui contra familiei adversare a Paleologilor („vecinii lui") a cerut ajutorul unor trupe turceşti (1346). Angelo Pernice observă însă în comentariul său (op. cit., p. 172, nota 47) că se găsesc trupe turceşti în Imperiul bizantin şi anterior acestei date: la 1341, Ana de Savoia, văduva lui Andronic III, a chemat trupe de Turci otomani împotriva aceluiaşi Ion Cantacuzino care lupta pentru obţinerea tronului.

poate să dobândească într'un timp atât de scurt autoritatea necesară spre a-ţi face rău. In rezumat, armatele mercenare sunt primejdioase prin moleşeala lor, iar cele auxiliare sunt astfel prin vitejia lor.

Un Principe înţelept va evita aşa dar în totdeauna acest gen de armate şi se va baza numai pe armatele lui proprii; el va prefera să piardă o luptă cu trupele lui proprii decât să învingă cu acelea ale altora, judecând că nu este victorie deplină aceea pe care o obţii cu arme străine. Nu voiu şovăi niciodată de a da ca exemplu pe Cezar Borgia şi faptele sale. Acest duce a intrat în Romagna cu armate auxiliare, aducând aici numai soldaţi francezi; şi cu aceştia a cucerit Imola şi Forlì. Dar, părându-i-se apoi că aceste armate nu sunt sigure, a recurs la cele mercenare, socotindu-le mai puţin primejdioase; şi astfel angajă în slujba lui pe cei din partidele Orsini şi Vitelli. Dar pe urmă, începând să se servească de ele, i se păru că dau de bănuit, că nu sunt credincioase şi sunt primejdioase; le desfiinţă aşa dar şi rămase numai cu trupele lui proprii. Şi este uşor de observat diferenţa ce există între o armată şi cealaltă dacă ne gândim la marea deosebire între faima militară a Ducelui în momentul în care îi avea numai pe Francezi şi apoi pe Orsini şi Vitelli, şi gloria lui din momentul în care a rămas numai cu soldaţii lui şi s'a bazat numai pe el singur: şi vom constata că această glorie a mers crescând; iar el nu a fost niciodată atât de mult stimat ca atunci când fiecare a putut să vadă că era singur şi în întregime stăpân al armatelor lui. Nu voiam să renunţ la exemplele italiene şi recente; dar nu vreau să las la o parte nici pe Hieron Siracuzanul, deoarece este unul dintre cei pe cari i-am citat mai sus [7]). După cum am spus, el a fost ridicat în fruntea armatelor de Siracuzani înşişi, şi şi-a dat seama îndată că această armată mercenară nu este utilă, deoarece comandanţii ei erau asemenea celor ai noştri din Italia; şi, părându-i-se că nu putea nici să-i oprească, nici să le dea drumul, puse să-i omoare pe toţi, şi după aceea purtă războiu cu armatele lui proprii, iar nu cu cele străine. Vreau să amintesc de asemenea o figură alegorică a Vechiului Testament, potrivită în acest sens. Când David s'a oferit lui Saul ca să meargă să lupte împotriva lui Goliath, provocator din partea Filistenilor, Saul, pentru ca să-i dea curaj, l-a încins cu

7) In cap. VI.

propriile lui arme; dar David, după ce le-a avut asupra lui, le-a dat înapoi spunând că nu poate lupta destul de liber dacă le păstrează; voia aşa dar să-l întâmpine pe duşman numai cu praştia şi cu cuţitul lui[8]). In rezumat armatele altuia sau îţi cad în spate sau îţi sunt o povară, sau te strâng din toate părţile. Carol VII, tatăl regelui Ludovic XI, după ce prin marele lui noroc şi prin vitejia lui a eliberat Franţa de Englezi, şi-a dat seama că este o necesitate să te înarmezi cu armele tale proprii, şi a organizat în Regatul lui o armată de cavalerie şi una de arcaşi infanterişti. Mai târziu, regele Ludovic, fiul său, desfiinţă aceasta din urmă şi începu să ia în solda lui Elveţieni[9]); această greşeală, pe care ceilalţi regi au urmat-o, este, după cum se vede din cele ce se întâmplă astăzi, cauza nenorocirilor acestui regat[10]). Căci dând Elveţienilor prilejul de a se acoperi de glorie, şi-a înjosit propriile lui armate; căci a desfiinţat cu totul infanteria, iar cavaleria a pus-o aproape sub dependenţa armatelor altora; deoarece, fiind obişnuiţi să lupte alături de Elveţieni, soldaţii lui cred şi astăzi că nu pot învinge fără ei. Iată dece armatele franceze sunt insuficiente într'o luptă dusă contra Elveţienilor, şi dacă nu îi au pe aceştia alături, nici nu încearcă să se opună vreunui atac. Aşa dar, armatele Franţei sunt mixte, în parte mercenare şi în parte formate din oameni proprii; şi toate împreună, aceste armate sunt mult mai bune decât cele pur auxiliare sau cele pur mercenare, dar cu mult inferioare celor proprii. Este suficient în acest sens exemplul arătat; căci regatul Franţei ar fi de neînvins dacă organizaţia militară a lui Carol VII ar fi sporită sau

8) Cf. Cartea întâia a lui Samuel, XVII, 38—39: „Şi Saul îmbrăcă pe David cu veşmintele sale şi-i puse în cap coif de aramă şi-i dădu o platoşă. Apoi David se încinse cu sabia lui Saul peste veşminte şi se încercă să umble, căci nu era deprins cu ele. Şi a zis David către Saul: „Nu pot să umblu cu platoşa asta, căci nu sunt deprins cu ea". Deci David a lepădat-o de pe el". (Biblia, trad. de Vasile Radu şi Gala Galaţion, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1939, p. 303).

9) Ludovic XI s'a servit de Elveţieni în lupta contra lui Carol Temerarul, pe care aceştia l-au învins la Granson şi Morat (1476).

10) F. Chabod, **In Sulla composizione de „Il Principe" di Niccolò Machiavelli**, în **Archivum Romanicum**, XI, 1927, observă că Machiavelli se referă probabil la anul 1513 când Francezii au fost bătuţi de Elveţieni la Novara.

menținută. Dar cu puțina lor înțelepciune, oamenii se apucă să facă un lucru care, având în momentul acela aparența binelui, nu le îngăduie să-și dea seama de otrava care se ascunde în el; după cum am arătat mai sus, vorbind despre febra ectică [11]).

Așa dar cel care, într'un Principat, nu-și dă seama de primejdii în momentul în care se ivesc, nu este cu adevărat înțelept; dar sunt puțini aceia cari au acest dar. Și dacă am considera cauza primă a căderii Imperiului Roman, am găsi-o în faptul că Goții au început să fie angajați ca mercenari [12]); din momentul acela, forțele Imperiului Roman au început să scadă și toată puterea pe care o pierdea, revenea celorlalți. Conclud așa dar că, dacă un Principat nu posedă armate proprii, el nu va fi niciodată în siguranță; dimpotrivă, va fi întotdeauna pradă soartei, deoarece nu dispune de forța militară necesară spre a se apăra în împrejurările grele. Aceasta a fost de altfel în totdeauna părerea și maxima oamenilor înțelepți: *„quod nihil sit tam infirmum aut instabile quam fama potentiae non sua vi nixa"* [13]).

Iar armatele proprii sunt compuse fie din supușii propriei țări, fie din cetățeni, fie din oameni de-ai tăi cari îți sunt îndatorați; toate celelalte feluri de armată sunt sau mercenare sau auxiliare; iar modul în care poți să-ți organizezi armate proprii va fi ușor de găsit dacă vom examina metodele folosite de cei patru pe cari i-am menționat mai sus [14]), ca și procedeul prin care și-au alcătuit armate și și le-au organizat Filip, tatăl lui Alexandru cel Mare, apoi multe Republici și Principi; căci am toată încrederea în modul în care au lucrat aceștia.

---

11) In cap. III.

12) Se notează că sub Valens (364—78), Goții au fost lăsați să se așeze, pentru prima oară, într'o provincie a Imperiului, dar nu au fost luați ca mercenari.

13) Tacit, Annales XIII, 19; Machiavelli citează însă din memorie; textul exact este: „Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam fama potentiae non sua vi nixae".

14) Machiavelli se referă probabil la Cezar Borgia, la Hieron, David și Carol VII; dar, dat fiind că David nu poate fi socotit în rândul celorlalți organizatori de armate, este posibilă referirea la cei patru menționați în cap. VI: Moise, Cirus, Romulus și Teseu.

CAPITOLOL XIV.

Care este datoria unui Principe privitor la pregătirea războiului.

Aşadar un Principe nu trebue să aibă alt gând nici altă preocupare, şi să nu aibă deasemenea altă grijă, decât aceea a războiului şi a organizării şi disciplinei necesare lui; aceasta este singura chestiune care trebue să-l preocupe pe cel care comandă, şi însemnătatea ei este atât de mare încât nu numai că îi menţine puternici pe cei cari s'au născut Principi, dar de multe ori îi ridică pe unii oameni, dela situaţia de simpli particulari, la treapta aceasta cea mai înaltă; şi dimpotrivă, se observă că atunci când Principii s'au gândit mai mult la plăceri decât la armate, ei şi-au pierdut statul. Iar prima cauză pentru care poţi să-l pierzi, este tocmai aceea de a nu ţine seama de această artă a războiului, pe când mijlocul care îţi îngăduе să dobândeşti un stat este acela de a fi practicat mereu această artă. Având armate, Francesco Sforza a devenit din simplu particular, duce al Milanului; iar fiii lui, pentru că au fugit de greutăţile şi truda armelor, au ajuns din duci, simpli particulari [1]). Căci, între celelalte rele pe cari ţi le pricinueşte faptul de a fi lipsit de armate, este şi acela de a fi disprețuit; şi aceasta este una dintre ruşinile de care trebue să se ferească un Principe, după cum voiu arăta mai jos [2]); căci între un om care are armate şi unul care este lipsit de ele, nu

1) Galeazzo Sforza a murit ucis de curteni (1476); Ludovic Maurul a fost învins şi detronat de Ludovic XII în 1500, iar Massimiliano Sforza va pierde deasemenea Milanul în urma luptei dela Marignano contra lui Francisc I (1515).

2) In cap. XIX.

putem face niciun fel de comparaţie; aşa dar nu este logic ca cel care posedă armate să asculte de bună voie de cel care nu posedă soldaţi de niciun fel, iar acesta din urmă să se simtă în siguranţă între slujitorii săi armaţi; căci, unul fiind plin de dispreţ, iar celălalt mereu plin de bănuială, nu vor putea lucra niciodată bine împreună. Astfel un Principe care nu se pricepe în arta războiului, va suferi, nu numai neplăcerile pe cari le-am arătat, dar şi dispreţul soldaţilor lui, astfel că niciodată nu va putea să aibă încredere în ei.

Aşa dar Principele nu trebue să uite niciodată grija pregătirii războiului; în timp de pace trebue chiar să lucreze în acest sens mai mult decât în timp de război; lucrul acesta îl poate face în două moduri: mai întâi prin fapte, apoi prin gândire. In ce priveşte faptele, afară de ordinea şi disciplina continuă pe care trebue să le impună oamenilor săi, trebue de asemenea să practice mereu vânătoarea [3]), şi prin aceasta să-şi obişnuiască trupul cu greutăţi şi trudă; în acelaş timp poate să înveţe să cunoască natura locurilor, să ştie cum se înalţă munţii, cum se deschid văile, cum se întind câmpiile, şi să-şi dea seama care este natura fluviilor şi a mlaştinilor; să fie deasemenea atent în toate aceste observaţii. Căci aceste cunoştinţe sunt folositoare din două puncte de vedere: mai întâi înveţi să-ţi cunoşti propria ta ţară şi înţelegi astfel mai bine care trebue să fie modul ei de apărare; apoi, întru cât ai cunoscut şi ai fost de multe ori în toate aceste locuri, vei înţelege cu uşurinţă poziţia oricărui alt loc pe care va trebui să-l iei în cercetare; deoarece dealurile, văile şi câmpiile, fluviile şi mlaştinile din Toscana, spre exemplu, seamănă într'o anumită măsură cu cele din alte provincii; astfel că, dela cunoaşterea aspectelor unui ţinut oarecare, poţi trece cu uşurinţă la cunoaşterea acelora ale altor provincii. Principele care nu se pricepe în aceasta,

3) Cf. Discorsi, III, 39, op. cit., pp. 474—475: „Intre celelalte lucruri cari sunt necesare unui căpitan de armate, este cunoaşterea locurilor şi a ţărilor, deoarece fără această cunoaştere generală şi particulară un căpitan de armate nu poate săvârşi nimic bun. Şi deoarece toate ştiinţele cer o practică dacă vrei să le posezi în mod perfect, ştiinţa aceasta cere şi ea o practică foarte mare. Această practică sau cunoştinţă particulară se dobândeşte prin vânătoare mai mult decât prin orice alt exerciţiu... Aceasta se spune spre a se arăta că vânătoarea, după cum constată Xenofon, este o imagine a războiului".

este lipsit de cea dintâi însușire care se cere unui căpitan; căci aceste lucruri te învață să-l descoperi pe dușman, să-ți fixezi taberele, să-ți conduci armatele, să le rânduiești în lupte și să duci asediul spre folosul tău. Între alte laude pe cari scriitorii le aduc lui Filipomen, principele Acheilor [4]), este și faptul că în timp de pace el nu se gândea la altceva decât la modul în care să poarte războiul; și când se găsea pe un câmp cu prietenii lui, se oprea de multe ori și discuta cu ei: — Dacă dușmanii s'ar afla pe colina aceea, iar noi ne-am afla aci cu armata noastră, care din doi ar fi într'o poziție mai bună? Cum am putea să înaintăm împotriva lor, păstrând ordinea de bătaie? Dacă am voi să ne retragem, cum ar trebui să procedăm? iar dacă ei s'ar retrage, cum ar trebui să-i urmărim? — Și așa, mergând cu ei, le arăta toate situațiile cari s'ar putea ivi pentru o armată; ascufta părerile lor, și-o spunea pe a lui, aducea argumente în acest sens, astfel că, mulțumită acestei reflectări continue asupra războiului, nu i s'ar fi putut întâmpla niciodată, el fiind în fruntea armatelor, să se iveasică o primejdie pe care să nu știe s'o înlăture.

Cât privește pregătirea intelectuală în vederea purtării războiului, Principele trebue să citească istoria, și în aceasta să reflecteze asupra faptelor oamenilor de seamă spre a-și da seama cum au procedat în războaie, spre a examina cauzele victoriilor și înfrângerilor lor, spre a putea așa dar să le evite pe cele din urmă și să le imite pe cele dintâi; și, mai ales, trebue să urmeze exemplul câtorva oameni iluștri din trecut, cari năzuiau să imite pe câte un erou mult lăudat și glorios, dinaintea lor având mereu prezente vitejiile și faptele lui: așa cum se spune că Alexandru cel Mare îl imita pe Achille, Cezar pe Alexandru, Scipio pe Cirus. Și oricine va citi vieața lui Cirus scrisă de Xenofon [5]), va recunoaște apoi, când va urmări vieața lui Scipio [6]), că această imitație a fost spre gloria lui deplină, și-și va da seama cât de mult se apropia acesta de castitatea, de amabilitatea, de omenia și de dărnicia pe cari

---

4) Filipomen din Megalopoli (253—183 î. Chr.) a fost șeful Ligii Acheilor.

5) Machiavelli se referă la **Ciropedia**.

6) Este vorba de Scipio Africanul, ale cărui lecturi din Xenofon le menționează Cicero într'o scrisoare.

Xenofon le atribue în scrierea sa lui Cirus. Acestea trebue așa dar să fie modurile și atitudinile unui Principe înțelept; în timp de pace să nu stea niciodată inactiv, ci să adune cu pricepere și să-și facă un capital din aceste însușiri, pentru a se putea folosi de ele în împrejurările grele; astfel ca, atunci când soarta i se va schimba, să fie pregătit să-i înfrunte loviturile.

CAPITOLUL XV.

Despre acele lucruri pentru cari oamenii, şi mai ales Principii, merită să fie lăudaţi sau dojeniţi.

Ne rămâne să vedem acum care trebue să fie atitudinea şi procedarea unui Principe faţă de supuşi şi de prieteni, Principi ai altor state. Dar întru cât ştiu că s'a scris mult despre aceeaşi chestiune, mă tem că, scriind şi eu acum tot despre aceasta, să nu fiu considerat drept încrezut, mai ales pentru că mă voiu depărta foarte mult, în discuţia acestei probleme, de modul obişnuit de tratare al celor-lalţi. Intenţia mea fiind însă aceea de a scrie ceva folositor pentru cei care vor şti să mă înţeleagă, mi s'a părut că este mai potrivit să urmăresc adevărul faptelor înseşi decât simpla închipuire. Căci mulţi scriitori au imaginat Republici şi Principate pe cari nimeni nu le-a văzut vreodată şi nimeni nu le-a cunoscut ca existând în realitate; într'adevăr este atât de mare deosebirea între felul în care oamenii trăiesc şi felul în care ar trebui să trăiască, încât cel care lasă la o parte ceea ce facem pentru ceea ce ar trebui să facem, mai curând îşi pregăteşte propria lui pieire decât învaţă mijlocul de a se păstra mai departe; căci cel care pretinde să se manifeste pretutindeni ca om de o desăvârşită bunătate, va trebui să piară cu necesitate în mijlocul atâtor oameni cari nu sunt buni. Aşa dar Principele care vrea să-şi păstreze puterea, trebue să înveţe neapărat să poată fi uneori lipsit de bunătate şi să se poată folosi de această însuşire după cum este nevoie de ea.

Lăsând aşa dar la o parte toate acele lucruri cari au fost închipuite cu privire la un Principe, şi discutând numai despre acelea cari sunt adevărate, spun că toţi oamenii, şi mai ales Principii, întrucât sunt pe treapta cea

mai de sus, au drept trăsătură caracteristică una din însușirile următoare, cari le aduc fie dojană, fie laudă. Și anume, unii sunt considerați generoși, alții meschini (folosind aci un cuvânt toscan, „miseri", întru cât cuvântul „avar" arată în limba noastră și pe acela care vrea să dobândească ceva prin jaf; numim însă „meschin" pe acela care se oprește de a se bucura de ceea ce posedă); unii sunt considerați darnici, alții lacomi; unii cruzi, alții milоși; unii sperjuri, alții oameni de încredere; unii fără vlagă și lași, alții îndrăzneți și curajoși; unii plini de atenție, alții mândri; unii iubitori de plăceri, alții caști; unii cu un caracter integru, alții vicleni; unii încăpățânați, alții docili; unii serioși, alții ușuratici; unii credincioși, alții fără religie; și astfel mai departe. Știu că fiecare va mărturisi că ar fi cu totul demn de laudă să întâlnim la un Principe, dintre toate însușirile mai sus arătate, numai pe cele cari sunt considerate drept cele mai bune; dar, întrucât nu putem să le întâlnim pe toate laolaltă și nimeni nu ar putea să le manifeste pe toate, deoarece condițiile vieții noastre omenești nu o îngăduie, îi va fi necesar Principelui să fie numai atât de prudent încât să știe să ție departe de el josnicia acelor vicii cari l-ar putea face să-și piardă statul; apoi, atât cât îi este cu putință, să se ferească și de acelea cari nu ar putea fi cauză de pierdere a puterii; dacă însă lucrul acesta nu-i este posibil, poate să dea ascultare acestor vicii din urmă fără prea multă grijă. Și mai ales să nu-i pese dacă ajunge să merite faima rea a acelor păcate fără de cari i-ar fi greu să-și păstreze statul; căci dacă cercetăm lucrurile cu atenție, vom observa că unele scopuri cari apar ca virtuoase, ne-ar duce la pieire dacă le-am urmări, pe când altele, cari se par a fi rele, ne fac să dobândim, prin împlinirea lor, siguranța și buna stare.

CAPITOLUL XVI.

Despre dărnicie și economie.

Începând așa dar cu cele dintâi dintre însușirile mai sus arătate, spun că ar fi bine să poți fi considerat darnic; totuși dărnicia aplicată în așa fel încât să ajungi să fii socotit darnic, îți este dăunătoare; într'adevăr, dacă o aplici în mod potrivit și cum trebue aplicată, nu se va ști de ea și vei înlătura și reputația rușinoasă a contrariului ei. Și astfel, dacă vrei să-ți păstrezi între oameni renumele dărniciei, nu trebue să lași de o parte luxul de orice fel; astfel că un Principe de felul acesta își va cheltui toate bunurile cu asemenea lucruri, iar la sfârșit, dacă va voi să păstreze mai departe renumele dărniciei, va fi nevoit să apese nespus de greu asupra poporului, împovărându-l cu biruri, și să facă astfel tot ceea ce se poate face pentru a obține bani. Lucrul acesta va aduce însă cu sine ura tot mai mare a supușilor săi, și nimeni nu va mai avea stimă pentru el deoarece va fi ajuns sărac; și astfel, întru cât dărnicia lui a făcut rău multora și a adus un bine numai câtorva, el va simți îndată cea mai mică nemulțumire a poporului și situația lui se va clătina la cea dintâiu primejdie; dacă însă își dă seama de greșala lui și vrea să se lepede de ea, își va atrage îndată reputația de a fi meschin. Așa dar un Principe nu poate aplica această virtute a dărniciei în așa fel încât, manifestând-o, să nu-i aducă un rău; deci, dacă este prudent, nu trebue să-i pese de reputația de meschin; deoarece cu timpul va fi considerat tot mai darnic, întrucât se va constata că, făcând economie, îi ajung propriile lui venituri, că se poate apăra împotriva celui care pornește cu războiu contra lui și că poate să întreprindă lucruri mari fără să apese asupra poporului; așa încât va fi darnic față de toți aceia cărora nu le ia nimic, și cari sunt nesfârșit

de mulți, și va fi sgârcit față de toți aceia cărora nu le dă nimic, și cari sunt puțini. In vremurile noastre am văzut că au înfăptuit lucruri mari numai aceia cari au fost considerați drept meschini; iar ceilalți au fost nimiciți. Papa Iuliu II, după ce s'a folosit de faima dărniciei lui spre a ajunge la tronul papal, nu s'a mai gândit apoi nici o clipă să o mai păstreze, deoarece trebuia să poarte războaie. Regele de astăzi al Franței[1]) [2]) a purtat nenumărate războaie fără să pună vreo dare specială asupra supușilor lui, numai pentrucă economia lui îndelungată i-a îngăduit să aibă cheltueli suplimentare. Iar regele de azi al Spaniei[3]), dacă ar fi vrut să fie considerat drept darnic, nu ar fi întreprins atâtea războaie și nu ar fi câștigat atâtea victorii.

Așa dar unui Principe, care nu are nevoie să-și jefuiască supușii pentru a se putea apăra, care nu trebue să se teamă că va ajunge sărac și disprețuit și care nu este silit să devină lacom de averi, nu trebue să-i pese dacă își crează faima de meschin; căci acesta este unul dintre păcatele cari îi îngăduie să domnească. Iar dacă cineva îmi va obiecta spunând că Caesar a ajuns la putere prin dărnicie, și mulți alții deasemenea au urcat treptele cele mai înalte pentru că au fost în realitate și au fost crezuți darnici, îi voiu răspunde: sau ești Principe deplin sau ești pe cale de a dobândi Principatul. In primul caz, dărnicia este dăunătoare; în al doilea caz, este foarte necesar să fii considerat darnic. Iar Caesar era unul dintre aceia cari voiau să ajungă la Principatul Romei; dar dacă odată ajuns aci ar fi trăit mai departe și nu ar fi fost mai cumpătat în

---

1) Traducem după textul ediției lui Angelo Pernice (op. cit., p. 84) ca și a lui Michieli (op. cit., p. 111); în traducerile franceze și germane s'a urmat însă o altă lecțiune, unindu-se cele două fraze, după textul lui G. Lisio, Il Principe di Niccolò Machiavelli, testo critico con introduzione e note, Firenze, Sansoni, 1899 (cu privire la lecțiunea adoptată de Angelo Pernice în contrast cu a lui Lisio, cf. nota celui dintâi în ediția îngrijită de el, op. cit., p. 174, nota 55). Ferrari traduce așadar: „afin de pouvoir faire la guerre au roi de France..." (op. cit., p. 132); Yves Lévy de asemenea: „...pour avoir le moyen de faire la guerre au roy de France", (op. cit., p. 101), iar Rehberg urmează acelaș text: „...um sich vielmehr nur zum Kriege gegen Frankreich vorzubereiten" (op. cit., p. 86).

2) Regele la care se referă Machiavelli este Ludovic XII.

3) Ferdinand Catolicul.

cheltueli, şi-ar fi distrus singur Imperiul. Iar dacă altul îmi va obiecta din nou: au fost mulţi Principi cari cu armatele lor au săvârşit fapte măreţe şi care totodată au fost socotiţi foarte darnici, îi voiu răspunde: Principele acesta cheltueşte sau din averea lui şi din banii supuşilor săi, sau din aceia ai altora. In primul caz trebue să fie foarte econom; în al doilea, nu trebue să renunţe la niciun fel de dărnicie. Căci Principele care îşi poartă armatele pretutindeni, care se îmbogăţeşte din prăzi, din jafuri şi din biruri, care foloseşte aşa dar averea altuia, acela trebue să se arate darnic; altfel soldaţii nu l-ar mai urma. Intr'adevăr, poţi să dăruieşti cu generozitate din ceea ce nu este al tău nici al supuşilor tăi, aşa cum au făcut Cirus, Caesar şi Alexandru; deoarece faptul de a risipi averea altora nu-ţi micşorează faima de care te bucuri, ci îţi aduce dimpotrivă o faimă nouă; singurul lucru care îţi dăunează este acela de a cheltui din banii tăi. Căci nu există ceva care să se consume singur mai mult decât dărnicia: în timp ce te foloseşti de ea, pierzi totodată putinţa de a o mai folosi, şi ajungi sau sărac şi dispreţuit, sau, pentru a scăpa de sărăcie, devii lacom şi urît de ceilalţi. Intre toate lucrurile de cari un Principe trebue să se ferească este însă faptul de a fi dispreţuit şi urît, iar dărnicia te duce şi la una şi la cealaltă. Aşa dar este mai înţelept să-ţi păstrezi numele de meschin, care îţi creează o reputaţie proastă, dar lipsită de ură, decât să vrei să-ţi câştigi faima dărniciei şi prin aceasta s'o dobândeşti în mod necesar pe aceea de lacom, din care ţi se va forma o reputaţie proastă şi însoţită de ură.

CAPITOLUL XVII.

Despre cruzime şi milă, şi dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau mai curând să fii temut decât iubit.

Trecând mai departe la celelalte însuşiri mai sus arătate, spun că orice Principe trebue să dorească să fie socotit drept milos şi nu crud: cu toate acestea, trebue să bage de seamă să nu întrebuinţeze rău această milă. Cezar Borgia era socotit crud; totuşi această cruzime a lui restabilise ordinea în Romagna, îi dăduse unitatea şi pacea şi o făcuse să fie credincioasă Principelui. Dacă vom considera aşa dar cu atenţie lucrul acesta, ne vom da seama că acest om a dovedit că este mult mai milos decât poporul florentin care, pentru a nu fi acuzat de cruzime, a lăsat să fie distrusă Pistoia[1]). Aşa dar un Principe nu trebue să se preocupe dacă, pentru a-şi ţine supuşii strâns uniţi şi credincioşi lui, îşi creiază faima rea a cruzimii: într'adevăr câteva exemple îi vor fi suficiente ca să dovedească mai multă milă decât aceia cari, din milă prea mare, lasă să se desvolte liber desordinele producătoare de omor şi jaf; asemenea lucruri fac rău unei întregi colectivităţi, pe când

---

1) Despre această politică a Florenţei faţă de Pistoia — unde au fost întreţinute partidele adverse spre a se produce turburări şi omoruri continue —, Machiavelli vorbeşte şi în **Discorsi** II, 25, **op. cit.**, p. 356: „Oraşul Pistoia... nu a ajuns în stăpânirea Florenţei prin alt mijloc decât prin acesta: căci, ea fiind divizată între partide şi Florentinii favorizând când pe unii când pe alţii... împinseră cetatea până la capăt încât, istovită de existenţa ei agitată, se aruncă de la sine în braţele Florenţei". Cf. şi III, 27, **op. cit.**, p. 448, unde se arată folosirea de către Florentini a aceleiaşi metode de cucerire a Pistoiei.

execuţiile ordonate de un Principe ating numai pe un singur om. Iar între Principii de toate felurile, îi este cu neputinţă Principelui care de curând şi pentru prima oară a ajuns la această treaptă, să evite renumele cruzimii; aceasta deoarece un stat nou este plin de primejdii. Virgiliu spune într'adevăr prin gura Didonei:

> Res dura, et regni novitas me talia cogunt
> Moliri, et late fines custode tueri (2).

Cu toate acestea, el nu trebue să dea uşor crezare acuzaţiilor, nici să treacă prea repede la acţiune şi nici să-şi facă singur frică; să procedeze cu măsură, cu înţelepciune şi cu omenie, iar încrederea prea mare să nu-l lipsească de prudenţă, după cum prea marea neîncredere să nu-l facă lipsit de orice îngăduinţă.

Se pune astfel problema dacă este mai bine să fii iubit decât temut sau invers. Răspund că este necesar să fii şi una şi alta; dar întrucât este greu să împaci aceste două lucruri, spun că, atunci când una singură din aceste condiţii poate fi împlinită, este mai sigur să fii temut decât să fii iubit. Căci se poate spune despre oameni acest lucru în general: că sunt nerecunoscători, schimbători, prefăcuţi şi ascunşi, că fug din faţa primejdiei şi sunt lacomi de câştig; atâta timp cât le faci bine, sunt cu totul ai tăi; şi după cum am spus mai sus, ei îţi dau sângele lor, averea, viaţa şi copiii, atâta timp cât primejdia este departe; dar când ea se apropie, toţi se răscoală împotriva ta. Astfel Principele care s'a încrezut cu totul în vorbele lor, şi este deci lipsit de orice altă posibilitate de apărare, este împins spre pieire; căci prieteniile pe cari le obţii cu bani, iar nu prin generozitate şi distincţie sufletească, le cumperi [3]), dar nu le posezi în realitate şi nu le poţi folosi. Iar oamenii şovăie mai puţin să facă rău celui care se face iubit decât celui care se face temut; căci iubirea se păstrează prin legătura obligaţiei pe care orice prilej, în care este în joc propriul tău folos, o poate rupe, deoarece oamenii sunt răi; în schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-l părăseşte pe om niciodată. Cu toate

2) Eneida, I, vv. 563—64.

3) In text (ed. Angelo Pernice, p. 88): „si meritano", cu explicaţia Comentariului (p. 175, nota 59): „si comprano". Yves Lévy traduce totuşi (op. cit., p. 105): „on mérite bien d'en éprouver l'effet (des amitiés)..."

acestea, Principele trebue să se facă temut în aşa fel încât, dacă nu dobândeşte iubirea supuşilor, să evite însă ura lor; deoarece poate foarte bine să îndeplinească împreună cele două condiţii, să fie temut şi să nu fie urît; ceea ce se va întâmpla întotdeauna dacă se va abţine de a pune mâna pe averea cetăţenilor şi supuşilor săi ca şi pe femeile lor; şi chiar atunci când este constrâns să verse sângele cuiva, s'o facă numai dacă există într'adevăr o justificare adevărată şi o cauză evidentă; dar mai presus de toate trebue să se reţină de a atinge averea oamenilor, deoarece aceştia uită mai uşor moartea unui tată decât pierderea averii lor. Şi apoi, prilejurile de confiscare a bunurilor nu lipsesc niciodată; iar cel care începe să trăiască din jaf, găseşte întotdeauna motive suficiente ca să ia în stăpânire averea altuia; sunt însă dimpotrivă mai rare prilejurile de a vărsa sânge şi ele trec mai repede.

Dar când un Principe îşi conduce armatele şi are sub comanda lui un număr mare de soldaţi, atunci mai ales este necesar să nu se preocupe nici decum de faima cruzimii lui; deoarece fără această faimă, o armată nu poate fi niciodată unită şi nici gata de acţiune. Intre faptele demne de admiraţie ale lui Hanibal, se numără şi aceasta: deşi a avut o armată foarte mare, alcătuită din nenumărate neamuri amestecate şi pe care a purtat-o să lupte pe pământuri străine, nu s'a ivit niciodată vreo neînţelegere între elementele ei diferite, şi nimeni nu s'a ridicat vreodată împotriva Principelui, atât când soarta le-a fost nenorocită cât şi atunci când le-a fost favorabilă. Faptul acesta nu putea să aibă altă cauză decât cruzimea neomenească a lui Hanibal, cruzime care, alături de valoarea şi de energia lui nemăsurate, l-a făcut să apară întotdeauna soldaţilor demn de respect şi de teamă; şi dacă nu ar fi avut această însuşire, celelalte virtuţi nu i-ar fi fost suficiente spre a obţine acest rezultat. Scriitorii cu puţină inteligenţă admiră însă pe de o parte acţiunile lui, iar pe de altă parte condamnă acele fapte cari constitue singura lor cauză. Şi pentru a dovedi că celelalte însuşiri nu i-ar fi fost suficiente, să-l considerăm pe Scipio, om de o rară valoare nu numai în timpurile lui, dar faţă de tot ceea ce cunoaştem în timpurile trecute, şi ale cărui armate s'au răsculat împotriva lui în Spania[4]). Faptul acesta nu a avut altă cauză

4) Este vorba de răscoala din 206 î. Chr., produsă în momentul în care Scipio Africanul se îmbolnăvise.

decât bunătatea lui prea mare, care dăduse soldaților o libertate nestăvilită și cu mult mai mare decât s'ar fi potrivit disciplinei militare. Ceea ce i-a și fost spus ca o învinuire, în Senat, de către Fabius Maximus care l-a numit pentru aceasta corupător al armatei romane. Și este adevărat că locuitorii din Locri, cari fuseseră jefuiți și ruinați de un guvernator trimis de Scipio, n'au fost răzbunați niciodată de acesta, iar îndrăzneala acelui om n'a fost pedepsită; și toate acestea numai din cauza firii lui indulgente [5]); astfel că, cineva în Senat voind să-l scuze, a spus că există mulți oameni cari știu mai bine să nu greșească ei înșiși decât să pedepsească greșelile altora. Acest fel de a fi ar fi micșorat cu timpul faima și gloria lui Scipio, dacă el ar fi rămas mai departe la putere păstrând această conduită; dar întru cât a trecut apoi sub comanda Senatului, această însușire dăunătoare a lui nu numai că nu s'a mai arătat astfel, dar a apărut spre gloria lui.

Conclud așa dar, revenind la întrebarea dacă trebue să fii iubit sau temut, prin afirmarea că, întrucât oamenii iubesc după capriciul lor și se tem după voia Principelui, un Principe prudent trebue să se bazeze pe ceea ce atârnă de el, iar nu pe ceea ce atârnă de ceilalți; el trebue așa dar să caute numai să nu fie urît, după cum am spus.

---

5) Machiavelli se referă la Q. Phlaminius lăsat de Scipio la Locri pentru a apăra orașul împotriva Cartaginezilor.

CAPITOLUL XVIII.

Cum trebue să-şi ţină cuvântul un Principe.

Oricine înţelege că trebue să fie lăudat Principele care ştie să-şi ţină cuvântul şi să procedeze în mod cinstit, iar nu cu viclenie: totuşi experienţa vremurilor noastre ne arată că acei Principi au săvârşit fapte de seamă cari au ţinut prea puţin socoteală de cuvântul dat şi au ştiut cu viclenia lor să ameţească mintea oamenilor; iar la sfârşit au întrecut astfel pe cei cari au lucrat cu cinste.

Trebue să ştiţi aşa dar că există două feluri de a lupta: unul bazat pe legi, celălalt pe forţă: cel dintâiu este propriu oamenilor, al doilea aparţine animalelor; dar întru cât primul nu este de multe ori suficient, trebue să recurgem la al doilea. Aşa dar îi este necesar Principelui să ştie să se comporte tot atât de bine ca animal cât şi ca om. Scriitorii vechi au recomandat acest lucru Principilor într'un mod alegoric; ei ne povestesc că Achile şi mulţi alţi Principi din vremurile acelea, au fost daţi lui Chiron Centaurul pentru ca acesta să-i crească sub disciplina lui[1]). Iar faptul de a avea ca preceptor o fiinţă jumătate animal şi jumătate om nu înseamnă altceva decât că unui Principe îi este necesar să ştie să se poarte atât într'un fel cât şi în celălalt; căci nu poţi să te porţi mereu în felul singur al omului şi nici în acela al animalului. Aşa dar dacă un Principe trebue să ştie să se comporte bine în felul unui animal, trebue să aleagă între firea vulpii şi aceea a leului; deoarece leul nu se apără de cursele ce i se întind, iar vulpea de asemenea nu se apără de lupi. Trebue aşa dar să fii vulpe spre a recunoaşte cursele, şi leu spre a-i

1) Chiron Centaurul, fiul lui Saturn şi al ninfei Fallira, a fost după cei vechi, maestrul lui Teseu, Iason, Hercule şi Achile.

speria pe lupi. Cei care procedează numai în felul leului, nu sunt deloc pricepuți. Așa dar un stăpânitor puternic nu poate și nici nu trebue să-ți țină cuvântul atunci când aceasta se întoarce împotriva lui și când motivele cari l-au făcut să promită un anumit lucru au încetat de a mai exista. Dacă oamenii ar fi toți buni, preceptul meu nu ar avea valoare; dar întru cât sunt răi și nu-și țin cuvântul dat, nici tu nu trebue să-l ții față de ei. Unui Principe nu i-au lipsit de altfel niciodată motive legitime pentru a-și masca neținerea cuvântului dat. Și s'ar putea da în acest sens exemple moderne nenumărate, și s'ar putea arăta câte păci, câte făgăduieli au devenit fără valoare și zădărnicite prin faptul că Principii și-au călcat cuvântul: iar cel care a știut cel mai bine să facă pe vulpea, acela a reușit deplin. Trebue să știi însă să-ți maschezi bine această natură de vulpe și deci să știi să te prefaci și să te ascunzi; deoarece oamenii sunt atât de naivi și se supun atât de ușor nevoilor prezente încât cel care înșală va găsi întotdeauna pe unul care să se lase a fi înșelat.

Dintre exemplele recente nu aș vrea să nu menționez unul anumit. Alexandru VI nu a făcut niciodată altceva și nici nu s'a gândit la altceva decât să înșele pe oameni, și a găsit întotdeauna elementele potrivite spre a o face. N'a existat într'adevăr niciodată un om care să-ți spună un lucru cu mai multă siguranță și să ți-l confirme cu jurăminte mai multe dar care să-l observe mai puțin; cu toate acestea, înșelăciunile i-au reușit întotdeauna după dorință, deoarece cunoștea prea bine acest mijloc de acțiune față de oameni. Unui Principe nu-i este așa dar necesar să aibă toate însușirile bune arătate mai sus, dar îi este foarte necesar să pară că le are. Ba chiar voiu îndrăzni să spun aceasta: că dacă le are și le folosește întotdeauna, îi sunt dăunătoare; dacă însă pare că le are, îi vor fi utile; astfel faptul de a părea milos, credincios, uman, integru și religios este folositor; dar totodată va trebui să fii mereu gata ca, atunci când nu trebue să pari astfel, să poți și să știi să te comporți tocmai dimpotrivă. Și trebue să știm mai departe că un Principe, și mai ales un Principe nou, nu poate să respecte toate acele virtuți pentru care oamenii sunt socotiți în general ca buni, deoarece pentu a-și păstra statul, el este constrâns adeseori să lucreze împotriva cuvântului dat, împotriva milei, a omeniei, a religiei. Și de aceea spiritul lui trebue să fie întotdeauna gata să se îndrepte după cum îi poruncesc vânturile soartei și schim-

barea împrejurărilor şi, după cum am spus mai sus, să nu se depărteze de bine, dacă poate, dar să ştie la nevoie să facă răul.

Principele trebue aşa dar să bage bine de seamă să nu-i iasă vreodată din gură vreun cuvânt care să nu fie pătruns de cele cinci însuşiri pe care le-am arătat mai sus; şi dacă îl vezi sau îl auzi numai, să-ţi pară plin de milă, de fidelitate, cu un caracter integru, plin de omenie şi de credinţă în Dumnezeu. Dar nimic nu este mai necesar să pară că are, decât această ultimă însuşire. Căci oamenii judecă în general mai curând după ochi decât după mâini, întrucât fiecăruia îi este dat să vadă, însă puţini pot să pipăie cu mâinile lor. Oricine vede ceea ce pari, dar puţini simt ceea ce eşti în realitate; şi aceşti puţini nu îndrăznesc să se opună părerii celor mulţi cari au de partea lor autoritatea înaltă a statului care îi susţine apărându-i; aşa dar faptele tuturor oamenilor şi mai ales ale Principilor, pentru cari nu poţi să te adresezi nici unui judecător, trebue privite numai după rezultatul lor. Principele să facă aşa dar în aşa fel încât să învingă şi să-şi păstreze statul; mijloacele lui vor fi judecate întotdeauna onorabile şi fiecare le va lăuda; deoarece vulgul este atras numai de ceea ce pare şi de ceea ce se produce în mod real; în lume nu există însă decât vulg; iar cei puţini dobândesc un rol oarecare numai când cei mulţi găsesc în ei un sprijin. Un Principe din timpurile noastre, pe care nu este potrivit să-l numim [2]), nu face altceva decât să predice tot timpul pacea şi credinţa în Dumnezeu, şi este cel mai mare duşman al uneia şi al alteia; căci atât una cât şi cealaltă, dacă le-ar fi observat, l-ar fi făcut să-şi piardă de mult şi puterea şi statul.

---

2) Ferdinand Catolicul.

CAPITOLUL XIX.

Cum trebue să ne ferim de a fi urîți și disprețuiți.

Dar deoarece n'am vorbit decât despre însușirile cele mai însemnate dintre cele pe cari le-am numit mai sus[1]), vreau să tratez despre celelalte pe scurt, cuprinzându-le în această considerațiune generală: anume că Principele trebue, după cum am spus în parte mai adineaori, să se ferească de acele lucruri cari pot trezi ura și disprețul față de el; și ori de câte ori va fi reușit să facă aceasta, își va fi îndeplinit bine rolul și astfel celelalte greșeli pe cari le-ar săvârși nu-i vor mai fi primejdioase. Oamenii îl vor urî mai ales, după cum am spus, dacă se va arăta lacom și se va face stăpân pe averile și pe soțiile supușilor săi; de aceste fapte trebue să se ferească; deoarece atâta timp cât nu le iei oamenilor, în majoritatea lor, nici averea nici onoarea, ei trăiesc mulțumiți și nu ai de luptat decât împotriva ambiției câtorva, pe care o poți înfrânge în mai multe feluri și cu ușurință. Dar ajungi să fii disprețuit dacă te arăți schimbăcios, ușuratec, fără energie, meschin, nehotărît. Principele trebue să se ferească de aceasta ca de o stâncă în mijlocul mării, și să-și dea silință ca faptele lui să fie mărturia unui suflet mare, curajos, serios și puternic; iar în ce privește neînțelegerile particulare ale supușilor săi, să vrea ca hotărîrea lui să fie irevocabilă; și să mențină în jurul lui o faimă atât de mare încât nimeni să nu se gândească să-l înșele sau să-l inducă abil în eroare.

Principele care face să se nască în jurul său această stimă, își câștigă un mare renume; iar conspirațiile se fac

1) In cap. XV—XVI.

cu greu împotriva unui om prețuit; este deasemenea greu să fie atacat dacă se știe că este un om bun și respectat de ai lui. Căci un Principe trebue să se teamă de două lucruri: de situația dinăuntru, din cauza supușilor, și de situația din afară, din cauza vecinilor puternici. De aceștia din urmă te aperi cu armate bune și cu aliați buni, și dacă vei avea armate bune, vei avea întotdeauna și aliați buni; iar situația internă va fi întotdeauna solidă, atunci când vor fi tot astfel împrejurările din afară, aceasta, desigur, dacă ea n'a fost mai dinainte turburată de o conspirație; și chiar dacă s'ar turbura și situația din afară, dacă Principele a orânduit totul precum am spus și s'a comportat tot astfel, și dacă nu cedează, va rezista oricând oricărui atac, așa cum am spus că a făcut Nabis Spartanul. Dar în ce privește pe supuși, chiar când situația din afară nu se turbură, el trebue să se teamă de o conjurație urzită în taină: iar față de aceasta, Principele se pune foarte bine în siguranță dacă evită faptele pentru care ar putea să fie urît și disprețuit, și dacă își menține poporul mulțumit de guvernarea lui, lucru pe care îl obține cu necesitate, după cum am spus pe larg mai sus. Iar unul dintre miiloacele cele mai puternice pe cari le are un Principe împotriva conspirațiilor, este faptul de a nu fii urît de mulțime; deoarece acela care conspiră crede întotdeauna că va satisface poporul omorîndu-l pe Principe; dar atunci când i se pare că prin aceasta i-ar displace, nu mai are curajul să hotărască o acțiune de acest fel, deoarece conspiratorii întâmpină întotdeauna greutăți nenumărate. Iar experiența ne arată că s'au urzit multe conspirații, dar prea puține au reușit; deoarece acela care conspiră nu poate să lucreze singur, și nici nu poate să-și ia tovarăși decât dintre aceia pe care îi crede nemulțumiți; dar de îndată ce ți-ai desvăluit intențiile unui nemulțumit, i-ai și dat prilejul să fie mulțumit deoarece, dacă desvăluie totul, poate să spere tot binele posibil; astfel că, văzând câștigul sigur în direcția aceasta și văzându-l în cealaltă direcție îndoelnic și plin de primejdie, ar trebui, pentru ca să-ți rămână credincios, să-ți fie prieten cum rar există sau, să fie dușman îndârjit al Principelui. Spre a spune așa dar lucrurile pe scurt, afirm că cel care conspiră cunoaște numai teama, grija de a păstra secretul și frica pedepsei care îl îngrozește; dar cât privește Principele, el are de partea lui majestatea Principatului, legile, apărarea din partea prietenilor și din partea statului, care toate stau în jurul lui;

astfel că, dacă adăugăm tuturor acestor lucruri și simpatia poporului, este imposibil ca cineva să aibă atâta îndrăzneală încât să conspire. Căci dacă un conspirator trebue să se teamă de obiceiu înainte de a-și fi comis fapta, în cazul acesta însă, al simpatiei poporului, el trebue să se teamă mai mult după ce a săvârșit-o, deoarece va avea drept dușman poporul și nu va putea să spere dela el nici o scăpare.

S'ar putea da exemple nenumărate în acest sens, dar vreau să mă mulțumesc cu unul singur, care s'a întâmplat pe vremea părinților noștri. Messer Annibale Bentivogli, bunicul celui de azi care poartă acelaș nume, și care era Principe la Bologna, a fost omorît de unul din familia Canneschi[2]) ce conspiraseră împotriva lui; el nu a lăsat ca urmaș decât pe Messer Giovanni care era încă foarte mic[3]); dar îndată după săvârșirea crimei, întreg poporul s'a ridicat și i-a ucis pe toți cei din neamul lui Canneschi. Lucru care s'a produs prin aceea că familia lui Bentivoglio se bucura în vremea aceea de multă dragoste din partea poporului; și această dragoste era într'adevăr atât de mare încât, după moartea lui Annibale, nerămânând la Bologna nimeni din această familie care să poată conduce statul, și aflându-se că la Florența trăia un vlăstar din neamul acesta[4]), care până acum fusese socotit fiu de fierar, trimiseră Bolognezii să-l caute la Florența și îi încredințară cârmuirea orașului lor; și fu guvernat de el până ce Messer Giovanni ajunse la vârsta la care putea să ia în mână conducerea.

Spun așa dar în concluzie, că un Principe trebue să se preocupe prea puțin de conspirații dacă poporul îi este favorabil; dar dacă acesta îi este dușman și îl urăște, trebue să se teamă de orice lucru și de oricine. Statele bine organizate și Principii înțelepți s'au străduit întotdeauna și au hotărît să nu ia celor mari toate speranțele și să satisfacă poporul făcându-l să fie mereu mulțumit, deoarece aceasta este una dintre preocupările însemnate

2) Annibale Bentivaglio a fost asasinat de Battista Canneschi (24 Iunie 1445), cu acordul lui Filippo Maria Visconti; dar a fost ucis la rândul lui de poporul răsculat împotriva asasinului. Machiavelli povestește faptele și în **Istorie fiorentine**, VI, 9—10, op. cit., p. 353—355.

3) Avea șase ani.

4) Este vorba de Santi Bentivoglio, fiul nelegitim al lui Ercole Bentivoglio, care a guvernat Bologna în anii 1445—1462.

pe cari le are un Principe. Între regatele bine organizate şi bine cârmuite în timpurile noastre este regatul Franţei [5]). Se găsesc aci nenumărate instituţii bune, de cari atârnă libertatea şi siguranţa Regelui; dintre cari cea dintâi este Parlamentul şi autoritatea lui; căci cel care a organizat acest regat, a cunoscut ambiţia celor puternici şi obrăznicia lor; socotind deci că le este necesar un frâu care să-i potolească şi cunoscând apoi, pe de altă parte, ura poporului împotriva celor mari — ură întemeiată pe frică — şi voind să pună poporul în siguranţă, a făcut astfel, ca aceasta să nu intre în sarcina Regelui, pentru a-l scuti deci de greutăţile ce le-ar fi întâmpinat din partea celor mari favorizând poporul şi din partea acestuia favorizându-i pe cei mari; a constituit aşa dar un al treilea judecător care, fără a face să cadă asupra regelui nicio învinuire, să lovească în cei mari şi să-i favorizeze pe cei mici. Această organizare nu putea într'adevăr să fie nici mai bună, nici mai înţeleaptă, şi nici să asigure mai mult liniştea Regelui şi a regatului. De unde putem deduce o altă constatare demnă de a fi însemnată: anume că Principii trebue să facă astfel încât însărcinările grele să le dea spre îndeplinire altora şi să păstreze pentru ei numai pe cele cari le pot aduce favoarea poporului. Conclud aşa dar din nou spunând că un Principe trebue să-i preţuiască pe cei mari, dar să nu se facă urît de popor.

Poate că multora li se va părea, considerând viaţa şi moartea unora dintre împăraţii romani, că aceştia constitue exemple contrare părerii pe care o susţin aci; căci s'ar putea să se observe că unii dintre ei au avut întotdeauna o vieaţă nobilă şi au dovedit însuşiri şi energie mare, dar şi-au pierdut Imperiul sau au fost ucişi de proprii lor oameni cari au conspirat împotriva lor. Pentru ca să răspund acestei obiecţii, voiu examina însuşirile câtorva Împăraţi arătând prin aceasta cauzele căderii lor, cari nu sunt deosebite de cele ce au fost expuse de mine; astfel voiu îndrepta atenţia asupra acelor lucruri cari trebue să

5) Machiavelli vorbeşte despre buna stare a Franţei şi în **Discorsi**, I, 16: „Ca exemplu este regatul Franţei care trăeşte în siguranţă numai pentru că regii lui se supun unor legi numeroase cari cuprind securitatea întregului popor. Iar cel care a organizat acest stat, a voit ca regii să facă ce vrea cu armele şi cu banii, dar de orice alt lucru să nu poată dispune decât după cum spun legile" (op. cit., p. 188).

fie reținute de cel care citește istoria vremurilor trecute. Și vreau să-mi fie suficient exemplul tuturor acelor împărați cari s'au succedat pe tron dela Marcus Filosoful până la Maximian [6]; aceștia au fost Marcus, Commodus fiul său, Pertinax, Iulianus, Sever, Antonius Caracalla fiul său, Macrinus, Heliogabal, Alexandru și Maximian. Și trebue să observăm mai întâiu că, pe când în alte state, ai de luptat numai cu ambiția celor mari și cu îndrăzneala poporului, împărații romani întâmpinau o a treia dificultate: aceea anume că trebuiau să îndure cruzimea și lăcomia soldaților lor. Această situație era atât de grea încât ea a fost pentru mulți cauza căderii lor deoarece era greu să-i satisfaci și pe soldați și poporul; căci poporul iubea liniștea și deaceea iubea pe Principii pașnici, pe când soldații iubeau pe acei Principi cari aveau spirit războinic și care erau lipsiți de scrupule, cruzi și lacomi; și voiau ca aceștia să-și pună în aplicare aceste însușiri față de popor, pentru ca ei să poată avea o soldă îndoită și să-și satisfacă lăcomia și cruzimea. Astfel s'a întâmplat că acei Împărați cari, nici prin firea nici prin priceperea lor, nu se bucurau de o faimă prea mare așa încât să poată să-i țină în frâu și pe unii și pe alții [pe soldați și poporul], au mers tot mai mult spre cădere; și cei mai mulți dintre ei, aceia mai ales cari ajungeau să ocupe tronul ca oameni noui, când își dădeau seama cât este de greu să împaci aceste două categorii de oameni, se hotărau să-i mulțumească pe soldați, neluând în seamă faptul că prin aceasta făceau rău poporului. Această alegere era necesară; căci, Principii neputând să nu fie urîți de cineva, trebue să se silească să nu fie urîți de marea mulțime a oamenilor, iar când aceasta nu le reușește, trebue să se străduiască cu toată priceperea lor să evite ura acelor oameni cari sunt mai puternici. Deaceea împărații cari erau mai noui în această situație și aveau nevoie să se bucure de o favoare cu totul deosebită, erau mai mult de partea soldaților decât de partea poporului: lucru care se arată apoi mai mult

6) Adică dela 161 la 238 d. Chr. Comentatorii (cf. Angelo Pernice în op. cit., p. 176, nota 67) observă că această perioadă, care nu este cea mai însemnată în istoria Romanilor, a fost aleasă de Machiavelli poate pentrucă apare studiată și amănunțit expusă în „Istoria Imperiului dela moartea lui Marcus", opera istoricului grec Herodianus (s. III), pe care Poliziano a tradus-o în acei ani (1493) în latinește.

sau mai puțin folositor, după cum fiecare știe să-și păstreze această favoare. Motivele mai sus arătate au făcut ca Marcus, Pertinax și Alexandru, cari toți trei au avut o viață modestă, au iubit dreptatea, au fost dușmani ai cruzimii, au fost plini de omenie și blânzi, să aibă totuși un sfârșit trist, afară de Marcus [7]). El singur a trăit și a murit bucurându-se de toate onorurile, deoarece a urmat la tron prin drept de moștenire[8]), și astfel nu a avut nevoie să fie recunoscut nici de soldați, nici de popor; având în plus și multe însușiri cari îl făceau demn de respect, a reușit să-i domine, cât timp a trăit, și pe unii și pe alții, astfel că nu a fost niciodată nici urît, nici disprețuit. Dar Pertinax a devenit împărat contrar voinței soldaților; iar aceștia, obișnuiți să trăiască fără nici o lege în vremea lui Commodus, n'au vrut să primească viața cinstită la care noul împărat îi constrângea; au început așa dar să-l urască, iar la această ură s'a adăugat disprețul, deoarece Pertinax era bătrân; astfel că împăratul a pierit de îndată ce și-a început domnia. Într'adevăr, trebue să observăm aci că cineva ajunge să fie urît atât prin fapte bune cât și prin fapte rele; astfel, după cum am spus mai sus, dacă un Principe vrea să-și păstreze statul, este adeseori silit să nu fie bun: deoarece colectivitatea, poporul, soldații sau seniorii, de care crezi că ai nevoie pentru a te menține, poate fi coruptă, și în acest caz, fiind constrâns să-i urmezi capriciile pentru a o satisface, îți dai seama că faptele bune îți sunt dușmane într'aceasta. Dar să trecem la Alexandru, care a fost atât de bun încât, între alte laude cari i se aduc, este și aceasta: că în cei patrusprezece ani în cari a guvernat Imperiul, nu a fost nimeni ucis fără să fi fost judecat; totuși, fiind socotit că are o fire prea molatecă și că se lasă condus de mama lui, ceea ce îi atrăgea disprețul oamenilor, armata a conspirat împotriva lui și l-a omorît.

Vorbind acuma, dimpotrivă, despre calitățile lui Commodus, Sever, Antoninus Caracalla și Maximian, veți vedea că au fost foarte cruzi și lacomi; căci pentru a-i mulțumi pe soldați, nu s'au oprit dela niciun fel de nedreptate dintre cele ce se pot săvârși împotriva poporului; și toți, afară

7) Pertinax a fost ucis de pretorieni după trei luni de domnie (193); Alexandru Sever a fost deasemenea asasinat de soldați (235).

8) Marcus-Aurelius era fiul adoptiv al lui Antoninus Pius.

de Severus, au avut un sfârșit trist [9]). Sever a avut într'adevăr însușiri atât de mari încât, cu toate că poporul a fost asuprit de el, și-a păstrat prietenia soldaților și a putut astfel să domnească tot timpul fericit; căci însușirile lui îl făceau să apară soldaților și popoarelor lui demn de atâta admirație, încât aceștia din urmă rămâneau plini de mirare și ca încremeniți în fața lui, pe când cei dintâi se arătau plini de respect și satisfăcuți. Și pentru că faptele lui au fost mărețe pentru un Principe nou ce era, vreau să arăt pe scurt cât de bine a știut să adopte natura vulpei și a leului, animale pe cari am spus că un Principe trebue să le imite. Cunoscând lipsa de energie a lui Iulianus, care era împărat [10]), își convinse armata, al cărei comandant era el însuși în Sclavinia [11]), că ar fi bine să meargă la Roma să răzbune moartea lui Pertinax care fusese ucis de pretorieni; și sub această aparență, fără să arate că aspiră la Imperiu, își îndreptă armata împotriva Romei și ajunse în Italia înainte de a se fi știut de plecarea lui. Odată sosit la Roma, Senatul îl alese, de frică, împărat, iar Iulianus fu omorît. După acest început, îi rămâneau lui Severus două dificultăți de învins dacă voia să se facă stăpân pe statul întreg: una i se prezinta în Asia, unde Nigro [12]), comandant suprem al armatelor asiatice, se proclamase împărat; iar cealaltă era în apus, unde se găsea Albinus care aspira deasemenea la Imperiu [13]). Și deoarece socotea că este primejdios să se arate dușman ambilor, hotărî să-l atace pe Nigro și să-l înșele pe Albinus. Îi scrise așa dar acestuia că, fiind ales Împărat de către Senat, voia să împartă cu el această demnitate; și îi trimise titlul de Caesar și, printr'o hotărîre a Senatului, și-l alătură ca tovarăș la domnie; ceea ce Albinus primi ca lucru adevărat. Dar după ce Severus îl învinse și îl omorî

9) Commodus moare ucis la 192. Septimius Sever moare în Scoția în luptele contra Caledonilor (211); Caracalla este ucis de un centurion (217); Maximian, moare ucis de soldați (238), fără a fi intrat în Roma.

10) Este vorba de Didius Iulianus care și-a cumpărat tronul dela pretorieni.

11) Sclavinia sau țara Sclavilor, era vechea Illirie.

12) Caius Pescennius Nigro fusese proclamat împărat de legiunile din Antiohia.

13) Decius Claudius Septimius Albinus fusese proclamat împărat de legiunile din Galia și Britania.

pe Nigro, iar situația din Orient fu readusă la pace, se întoarse la Roma și se plânse în Senat că Albinus, puțin recunoscător față de binefacerile primite din partea lui, încercase prin viclesug să-l omoare, și că deaceea era silit să se ducă să pedepsească ingratitudinea lui. Plecă apoi să-l găsească tocmai în Franța, și îi luă atât puterea cât și viața.

Cel care va examina așa dar cu atenție acțiunile acestui om, va găsi că a fost un leu sălbatec și o vulpe vicleană, și-l va vedea temut și respectat de fiecare și nu urît de armate; nu se va mira așa dar că el, care era un om nou fiind de jos, a putut totuși să stăpânească un Imperiu atât de întins; faima lui foarte mare l-a apărat întotdeauna de ura pe care popoarele ar fi putut s'o aibă împotriva lui din cauza jafurilor pe cari le săvârșea. Dar Antoninus [14]), fiul lui, a fost și el un om cu însușiri deosebite, cari îl făceau admirat de popor și iubit de soldați; căci era om războinic și îndura ușor orice oboseală; disprețuia orice mâncare delicată și orice fel de plăcere moleșitoare, ceeace îl făcea iubit de toate armatele. Cu toate acestea, sălbăticia și cruzimea lui au fost atât de mari și de nemai auzite, încât, după ce ucisese o mare parte din populația Romei și întreaga populație a Alexandriei, afară de alte nenumărate crime individuale, ajunse să fie omul cel mai urît de întreaga lume; și începu să fie temut chiar de aceia pe cari îi avea în jurul lui; așa încât fu omorît de un centurion în mijlocul trupelor lui. Trebue să observăm aci că asemenea asasinate, cari sunt rezultatul unei deliberări îndelungate și izvorăsc dintr'o minte care nu se dă înlături dela nimic, nu pot fi evitate de Principi, deoarece orice om, căruia nu-i pasă de moarte, poate ucide pe un conducător de stat; acesta nu trebue să se teamă prea mult de asemenea oameni, deoarece sunt foarte rari. Trebue să se ferească numai de a comite ceva prea grav împotriva unuia dintre aceia de cari se servește, și pe cari îi are în jurul său în slujbe necesare Principatului: cum a făcut Antoninus care, după ce l-a ucis în mod josnic pe fratele unui centurion, îl amenința pe acesta în fiecare zi; îl păstra cu toate acestea în garda lui, ceeace era desigur un mod de acțiune îndrăzneț și care trebuia să-i aducă pieirea, după cum s'a și întâmplat.

Dar să trecem la Commodus, căruia îi era foarte ușor

14) Antoninus Bassianus, numit Caracalla, a ocupat tronul în 211,

să stăpânească Imperiul, deoarece îl avea prin drept de moștenire, fiind fiul lui Marc-Aureliu; îi era așa dar suficient să meargă mai departe pe căile urmate de tatăl său, și i-ar fi mulțumit astfel pe soldați și poporul; dar având un suflet crud și brutal și voind să-și satisfacă asupra poporului toate poftele lui lacome, începu să atragă de partea lui armatele dându-le toate libertățile, fără nici o măsură; pe de altă parte, nu-și ținu în niciun fel demnitatea, coborî adeseori în arenă ca să lupte cu gladiatorii, săvârși deasemenea alte lucruri cu totul josnice și puțin demne de majestatea imperială, astfel încât începu să fie disprețuit de soldați. Și fiind urît dintr'o parte și disprețuit din cealaltă, se făcu o conspirație împotriva lui și fu ucis. Ne rămâne să arătăm însușirile lui Maximian. Acesta a fost un om foarte războinic; armatele fiind așa dar plictisite de moliciunea lui Alexandru, despre care am vorbit mai sus, îl aleseră, la moartea lui, pe Maximian ca împărat. Acesta nu a ocupat multă vreme tronul, deoarece două lucruri l-au făcut să fie urît și disprețuit: mai întâi faptul că era de origină foarte joasă, întrucât pe vremuri păscuse oile în Tracia (lucru prea bine cunoscut tuturor și care-l făcea foarte mult disprețuit de oricine); al doilea, faptul că la începutul domniei amânase să se ducă la Roma și să ia în stăpânire tronul imperial, ceeace îi crease faima unei mari cruzimi, deoarece prin prefecții lui la Roma și în alte locuri ale Imperiului, ordonase săvârșirea multor crime. Astfel că, întreaga lume fiind pătrunsă de desgust față de obârșia lui nedemnă, și de ură ce izvora din teama cruzimilor lui, se produse împotrivă-i mai întâiu răscoala din Africa, apoi aceea a Senatului și a întreg poporului din Roma; și întreaga Italie conspiră contra lui. La aceasta se adăugă propria lui armată; ea asedie Acquileia și întâmpină greutăți în cucerirea cetății; apoi, desgustată de cruzimea Împăratului și temându-se prea puțin de el întrucât îl vedea înconjurat de atâția dușmani, îl ucise.

Nu vreau să vorbesc nici despre Heliogabal, nici despre Macrinus, nici despre Iulianus[15]) cari, fiind cu totul demni de dispreț, au fost repede nimiciți; voiu trece așa dar la concluzia acestui punct. Spun deci că Principii din vremea noastră întâmpină în guvernarea lor mai puțin

15) Iulianus Didius (193); Macrinus (217—18); Heliogabal (218—222), au murit uciși de soldați.

această greutate de a trebui să-și satisfacă soldații într'un mod atât de deosebit; căci, deși trebue să ai față de ei o atenție oarecare, reușești totuși ușor, deoarece niciunul dintre acești Principi de astăzi nu are armate tot atât de vechi ca guvernarea și administrația statului respectiv, cum erau armatele Imperiului roman. Așa dar, dacă în vremurile acelea era necesar să-i satisfaci pe soldați mai mult decât poporul, faptul se explică prin aceea că soldații aveau putere mai mare decât poporul; astăzi, tuturor Principilor, afară de Sultanul Turcilor și de acela al Egiptului, le este mai necesar să-și satisfacă mai mult poporul decât armatele, deoarece poporul poate mai mult decât armata. Face excepție Sultanul Turcilor, deoarece acesta are mereu în jurul lui douăsprezece mii de soldați de infanterie și cincisprezece mii de oameni formând cavaleria, de cari atârnă siguranța și forța statului; și lăsând la o parte orice altă preocupare, acest Principe trebue să-și păstreze cu orice preț prietenia acestor oameni. Sultanul Egiptului de asemenea, al cărui stat este în întregime în mâna soldaților, trebue și el să-și păstreze prietenia soldaților fără să se mai intereseze de popor. Și trebue să observați că acest stat al Sultanului se deosebește cu totul de toate celelalte Principate; căci este asemănător Statului Pontifical creștin, care nu poate fi numit nici Principat ereditar nici Principat nou; deoarece sunt moștenitori și rămân stăpâni, nu fiii vechiului Principe, ci acela care este ales la această demnitate de cei cari au autoritatea s'o facă. Această orânduire fiind foarte veche, nu se poate vorbi în cazul acesta de un Principat nou, întrucât nu se ivește aci niciuna din acele dificultăți proprii statelor noui; căci, cu toate că Principele este nou, organizarea acestui stat este veche, și este astfel încât oamenii își primesc Principele ca și cum ar fi stăpânitorul lor ereditar.

Dar să revenim la chestiunea noastră. Spun că oricine va considera expunerea de mai sus, va vedea că ura sau disprețul au fost cauza căderii Impăraților amintiți până acum; și va afla deasemenea cum s'a întâmplat că unii dintre ei procedând într'un fel, iar ceilalți procedând într'un fel contrariu, sfârșitul a fost pentru fiecare din aceste părți, la unii fericit, la ceilalți nefericit. Intr'adevăr lui Pertinax și lui Alexandru, cari au fost Principi noui, le-a fost inutil și dăunător să vrea să-l imite pe Marc-Aureliu care ocupase tronul cu drept ereditar; deasemenea pentru Caracalla, Commodus și Maximian a fost rău faptul că l-au imitat pe

Severus, deoarece nu aveau însușirile necesare și suficiente pentru a călca pe urmele lui. Așa dar un Principe nou într'un Principat nou nu poate să imite acțiunile lui Marc-Aureliu, și nici nu este necesar să urmeze exemplul lui Severus; el trebue să ia dela Severus acele moduri de acțiune cari îi sunt necesare pentru a-și întări statul, iar dela Marc-Aureliu modurile potrivite și aducătoare de glorie în păstrarea unui stat gata întemeiat și solid.

CAPITOLUL XX.

Dacă fortăreţele şi multe alte lucruri pe cari Principii le construiesc în fiecare zi, sunt de folos sau nu.

Unii Principi, pentru a-şi asigura stăpânirea statului, au luat toate armele supuşilor lor; alţii au întreţinut desbinările în ţinuturile cucerite; unii au nutrit duşmăniile împotriva lor înşişi, iar alţii s'au străduit să-i câştige pe aceia de cari nu erau siguri la începutul domniei; unii au ridicat fortăreţe, alţii le-au dărâmat şi le-au distrus. Şi cu toate că nu putem formula o concluzie anumită cu privire la toate aceste lucruri, fără a examina în mod amănunţit împrejurările în cari se găseau acele state atunci când s'au luat hotărîri de acest fel, voiu vorbi totuşi despre aceste lucruri în acel mod general pe care materia însăşi îl impune.

Aşa dar nu s'a întâmplat niciodată ca un Principe nou să-şi desarmeze supuşii; dimpotrivă atunci când i-a găsit desarmaţi, i-a înarmat întotdeauna; căci înarmându-i, acele arme devin ale tale; cei cari îţi erau suspecţi îţi devin credincioşi, iar cei cari erau credincioşi rămân astfel şi din supuşi ajung să-ţi fie partizani. Şi întru cât nu-i poţi înarma pe toţi supuşii, poţi guverna cu mai multă siguranţă pe unii, deoarece le-ai făcut o favoare celorlalţi pe cari i-ai înarmat: iar această atitudine deosebită pe care supuşii o constată la Principele lor, îi face pe toţi aceştia să i se simtă obligaţi; iar ceilalţi îi găsesc o scuză socotind că trebue să aibă mai mult merit cei care înfruntă primejdii şi au îndatoriri mai multe. Dar când îi desarmezi începi să-i nemulţumeşti, deoarece le arăţi că nu ai încredere în ei, pentru că îi consideri laşi sau puţin demni de încredere: şi atât una cât şi cealaltă din aceste păreri face să se nască ura împotriva ta. Dar cum tu nu poţi să stai neînarmat, trebue să recurgi la armata mercenară

a cărei valoare este aceea pe care am arătat-o mai sus; şi chiar dacă această armată ar fi bună, ea nu poate fi suficientă ca să te apere împotriva duşmanilor puternici şi a supuşilor suspecţi. Aşa dar după cum am spus, un Principe nou într'un Principat nou şi-a organizat întotdeauna armatele. Istoria este plină de exemple de acest fel. Dar când un Principe cucereşte un stat nou care se adaugă, ca un membru, statului său vechiu, atunci este necesar să-i desarmezi pe oamenii din această ţară, afară de aceia cari, în momentul cuceririi, au fost de partea ta; şi chiar aceştia, cu timpul şi când se iveşte prilejul, trebue să cauţi să-i moleşeşti şi să le iei orice energie; să orânduieşti astfel încât forţele întregului tău stat să fie în acei soldaţi cari sunt ai tăi proprii şi cari în vechiul tău stat trăiesc mereu în jurul tău.

Strămoşii noştri şi aceia cari erau consideraţi drept înţelepţi, obişnuiau să spună că Pistoia trebue stăpânită prin duşmănia partidelor, iar Pisa prin fortăreţe; ei întreţineau aşa dar discordiile în unele provincii care le erau supuse, pentru ca să le stăpânească mai uşor. Cred că în vremurile acelea, când Italia era împărţită în două părţi cari atârnau aproape egal în balanţă, procedeul era bun; astăzi însă el nu mai poate fi o regulă de urmat: deoarece nu cred că discordiile pot să ducă vreodată la un rezultat bun; dimpotrivă, când duşmanul se apropie de un oraş împărţit în faţiuni, este sigur că acesta va fi imediat pierdut; deoarece faţiunea cea mai slabă se va uni întotdeauna cu forţele externe ale duşmanului; iar celălalt partid nu va putea să mai reziste. Veneţienii, îndemnaţi cred de motivele mai sus arătate, favorizau existenţa partidelor guelfe şi ghibeline în cetăţile cari le erau supuse; şi deşi nu le lăsau să ajungă niciodată la încăierări sângeroase, întreţineau totuşi aceste neînţelegeri pentru ca, locuitorii fiind cu totul prinşi în aceste conflicte, să nu se unească în lupta împotriva lor. Lucrul acesta nu a fost totuşi, după cum s'a văzut mai târziu, spre binele lor; căci învinşi la Vailà, o parte din oraşele supuse prinse imediat curaj şi îi făcu să piardă tot ce stăpâneau[1]). Asemenea moduri de procedare arată aşa dar slăbiciunea Principelui; căci aceste diviziuni nu vor fi niciodată îngăduite într'un Principat puternic, deoarece ele aduc folos numai în timp de pace, în-

1) După lupta dela Vailà (1509), Veneţienii, învinşi de Liga dela Cambrai, pierd Brescia, Verona şi Vicenza.

tru cât poți, cu ajutorul lor, să-ți guvernezi supușii mai ușor; dar când vine un războiu, se vede cât a fost de înșelător acest mod de acțiune.

Fără îndoială că Principii devin mari când învinge dificultățile și opozițiile care li se fac; așa dar, când soarta vrea să înalțe gloria unui Principe, a unuia nou cu deosebire, deoarece acesta are mai multă nevoie să-și mărească renumele, iar nu un principe ereditar, ea ridică împotriva lui dușmani și îl face să întreprindă lupte contra lor pentru ca să aibă prilejul să-i învingă, și astfel să urce mai sus pe scara pe care i-au întins-o chiar dușmanii săi. Așa dar mulți cred că un Principe înțelept trebue, când are prilejul, să întrețină pe ascuns și cu viclenie o dușmănie oarecare împotriva lui, pentru ca apoi, înnăbușind-o, să se nască pentru el de aci o glorie mai mare. Principii, și mai ales cei noui, au întâlnit oameni mai credincioși și mai folositori între aceia cari au fost socotiți suspecți la începutul domniei lor, decât între aceia în cari aveau încredere în primele timpuri. Pandolfo Petrucci, principele Sienei [2]), guverna statul mai mult cu ajutorul celor cari îi fuseseră suspecți, decât cu ceilalți. Dar nu putem vorbi în general despre această chestiune, deoarece aspectele ei variază cu fiecare caz în parte. Voiu spune numai aceasta: că oamenii cari au fost la început dușmanii unui Principe, dar care au nevoie de un sprijin pentru a se menține, pot fi câștigați cu cea mai mare ușurință de partea Principelui; cu atât mai mult vor fi constrânși să-l slujească pe acesta cu credință, cu cât își vor da mai mult seama că le este necesar să șteargă prin faptele lor părerea rea pe care Principele o avea despre ei. Și în felul acesta Principele va avea dela ei în tot cazul mai mult folos decât dela aceia cari, servindu-l cu prea mare încredere în valoarea lor, nu se grăbesc totuși prea mult să rezolve chestiunile ce le-au fost încredințate. Și deoarece punctul tratat acum ne impune și o altă întrebare, nu vreau să nu amintesc Principilor cari au cucerit un stat nou prin ajutorul celor din acel stat chiar, că trebue să considere cu atenție motivele cari i-au îndemnat pe cei cari s'au declarat de partea lui, să procedeze astfel; și dacă nu este vorba de o afecțiune naturală față de el, ci numai de nemulțumirea lor față

2) La 1500, Pandolfo Petrucci îl ucise pe socrul său, Niccolò Borghese și rămase singur stăpân al orașului pe care l-a guvernat până în 1512.

de guvernarea anterioară, îi va păstra prieteni numai cu multă trudă şi cu mari greutăţi, deoarece îi va fi cu neputinţă să-i mulţumească. Dacă examinăm aşa dar cu atenţie exemplele pe cari ni le oferă evenimentele antice şi moderne şi cercetăm cauza acestui lucru, vom vedea că unui Principe îi este mult mai uşor să câştige prietenia acelor oameni cari erau mulţumiţi de guvernarea trecută şi cari îi erau prin urmare duşmani, decât a acelora cari i-au devenit prieteni şi l-au ajutat să ocupe Principatul numai pentru că nu erau mulţumiţi de acea guvernare.

A fost un obiceiu al Principilor ca, spre a stăpâni statul cu mai multă siguranţă, să ridice fortăreţe cari să ţie în frâu pe cei cari ar fi avut de gând să li se împotrivească, şi cari să le servească de asemenea ca adăpost sigur în cazul unei răscoale neaşteptate. Eu laud acest procedeu pentru că este din vechime întrebuinţat: cu toate acestea am văzut că în timpurile noastre, messer Niccolò Vitelli a distrus două cetăţui la Città di Castello pentru a putea să stăpânească ţara[3]). Guido Ubaldo, duce de Urbino, reîntors pe tron după ce fusese alungat de Cezar Borgia[4]), a dărâmat din temelii toate cetăţuile provinciei socotind că fără ele îi va fi mai greu să-şi piardă din nou statul. Cei din neamul lui Bentivoglio, odată reintorşi la Bologna, au procedat în acelaş fel[5]). Aşa dar fortăreţele sunt utile sau nu după timpuri; şi dacă îţi servesc într'o privinţă, îţi fac rău în alta. Iar acest lucru poate fi lămurit în felul următor: Principele care se teme mai mult de poporul lui decât de duşmanii străini, trebue să ridice fortăreţe; dar acela care se teme mai mult de străini decât de propriul lui popor, trebue să renunţe la ele. Familia Sforza a

3) Niccolò Vitelli a fost condottier în serviciul Medicilor şi cu ajutorul lor a reocupat Città di Castello (1482), de unde fusese izgonit cu opt ani înainte, de papa Sixt IV. Cetăţile menţionate de Machiavelli fuseseră zidite de acesta din urmă, iar Vitelli le dărâmă spre a arăta că guvernează prin favoarea poporului, iar nu prin forţă. Cf. şi Discorsi. II, 24, op. cit., p. 351 (Capitolul este intitulat: „Că fortăreţele sunt în general mai mult dăunătoare, decât folositoare").

4) Este vorba de Guido Ubaldo da Montefeltro, duce de Urbino, deposedat în 1502 de statul său de către Cezar Borgia; a reocupat tronul la moartea papei Alexandru VI.

5) Giovanni Bentivoglio a fost detronat de papa Iuliu II, care ocupă Bologna în 1506. Urmaşul său reocupă oraşul în 1511 şi distruse fortăreaţa clădită de Papă.

avut mai mult de suferit de pe urma Castelului din Milano, zidit de Francesco Sforza, decât de pe urma oricărei tulburări vreodată produse în statul ei [6]). Așa dar fortăreața cea mai bună ce poate să existe este să nu fii urît de popor; căci chiar dacă ai fortărețe dar ești urît de popor, ele nu te vor salva niciodată; deoarece, atunci când poporul ridică armele împotriva ta, este sigur că nu vor lipsi niciodată străinii cari să-i vină în ajutor. In vremea noastră putem constata că ele nu au folosit niciunui Principe afară doar Contesei de Forli [7]), căci, după ce soțul ei, Contele Girolamo, a murit, ea a putut, datorită Cetățuii întărite, să se sustragă furiei poporului și să aștepte ajutor dela Milano, redobândindu-și apoi statul; dar timpurile erau pe atunci astfel încât un străin nu putea să vină să dea ajutor poporului; pe urmă însă, cetățuile i-au folosit prea puțin în momentul când a fost atacată de Cezar Borgia, căci poporul, care îi era dușman, s'a aliat cu străinul din afară. Așadar, atât acum cât și la început, ar fi fost mai bine pentru ea să nu fie urîtă de popor, decât să aibă fortărețe. Considerând așa dar toate aceste lucruri, voiu lăuda atât pe cei cari ridică fortărețe cât și pe cei cari nu ridică, și voiu dojeni pe toți aceia cari, punându-și toată încrederea în fortărețe, prețuesc prea puțin faptul că sunt urîți de popor.

---

6) Cf. de asemenea **Discorsi**, II, 24, **op. cit.**, p. 350: „Și deși contele Francesco Sforza, devenit duce al Milanului, este socotit ca om înțelept, nu este mai puțin adevărat că și-a construit la Milano o fortăreață, și spun că în cazul acesta nu s'a arătat înțelept; iar urmările au dovedit că această fortăreață a fost spre răul iar nu spre siguranța urmașilor săi".

7) Este vorba de Caterina Sforza, soția lui Girolamo Riario, care stăpânea Forli și Imola; soțul ei fiind asasinat, ea rezistă conjurațiilor până ce Ludovic Maurul, unchiul ei, îi trimise ajutoare (1488). Faptele se găsesc povestite pe larg de Machiavelli în **Discorsi** III, 6, **op. cit.**, pp. 401—402.

CAPITOLUL XXI.

Cum trebue să se poarte un Principe spre a fi stimat

Prin nimic nu poate un Principe să dobândească mai multă stimă, decât prin faptele măreţe pe cari le săvârşeşte şi prin exemplele rare pe cari le lasă urmaşilor. Cunoaştem în timpurile noastre pe Ferdinand de Aragon, actualul rege al Spaniei. Il putem socoti un Principe nou deoarece prin faima şi gloria pe cari şi le-a câştigat a devenit dintr'un rege mic şi slab, regele cel mai de seamă al Creştinătăţii; şi dacă veţi considera faptele lui, veţi găsi că toate au fost măreţe, iar unele extraordinare. La începutul domniei, a atacat Grenada; iar această acţiune a însemnat temelia statului său. Intâiu a purtat războiul fără nicio grabă, şi fără teamă de a întâmpina vreo opoziţie din partea cuiva; astfel le-a dat feudalilor lui din Castilia o preocupare, căci, gândindu-se la războiu, ei nu mai puteau să se gândească la nicio schimbare; iar el câştiga pe această cale autoritate şi putere asupra lor, fără ca ei să bage de seamă. Cu banii Bisericii şi ai poporului, a putut să hrănească trupele, şi prin acest războiu de lungă durată a pus bazele armatei care i-a făcut cinste de aci înainte. In plus, spre a putea întreprinde acţiuni mai mari servindu-se tot de religie, începu să arate o cruzime plină de cucernicie, alungând pe Marani şi golindu-şi astfel Regatul; desigur că nu am putea găsi un exemplu mai nenorocit şi mai rar. Sub acelaş pretext atacă Africa; întreprinse expediţia din Italia, şi în sfârşit se luptă împotriva Franţei; şi astfel a săvârşit şi a plănuit mereu acţiuni măreţe cari au păstrat mereu vie aşteptarea şi admiraţia în sufletul supuşilor lui cari erau continuu preocupaţi de rezultatul acestor acţiuni. Iar războaiele lui se năşteau unul din altul în aşa fel încât între unul şi altul nu le lăsa oamenilor timp ca să poată între-

prinde în tihnă vreo luptă împotriva lui. Este deasemenea foarte util pentru un Principe să dea pilde rare în ce privește guvernarea internă, asemenea acelora cari se povestesc despre Messer Bernabò din Milano [1]); iar când se întâmplă ca cineva să săvârșească în viața civilă a statului, ceva cu totul deosebit fie în bine, fie în rău, Principele trebue să găsească un mod de a-l răsplăti sau de a-l pedepsi, despre care să se vorbească mult după aceea. Și mai ales, un Principe trebue să caute să-și creeze prin orice acțiune, faima de om mare și desăvârșit.

Un Principe este deasemenea stimat când este prieten adevărat și dușman adevărat; adică atunci când, fără să șovăie, se declară de partea unuia și împotriva celuilalt. Această atitudine este întotdeauna mai utilă decât aceea de a sta neutru; căci, dacă doi dintre vecinii tăi încep să se lupte, sau sunt de așa fel încât victoria unuia te poate face să te temi de cel care învinge, sau nu sunt. In oricare din aceste cazuri, îți va fi totdeauna mai de folos să-ți arăți pe față atitudinea și să lupți cu toate forțele; căci în primul caz, dacă nu ți-ai declarat poziția, vei fi întotdeauna prada celui care va învinge, și aceasta spre bucuria și satisfacția aceluia care a fost învins; și nu vei avea niciun motiv și nicio scuză pentru care cineva să te apere sau să-ți ofere un refugiu. Căci cel care învinge nu vrea să aibă prieteni suspecți și cari să nu-l ajute la nevoie; iar cel care pierde nu te primește pentrucă nu ai vrut să riști, cu armele în mână, să ai aceeași soartă ca și el. Antioh trecuse în Grecia, chemat aci de către Etolieni, pentru a-i goni pe Romani [2]). Trimise ambasadori la Achei, cari erau prieteni ai Romanilor, pentru a-i îndemna să rămână neutri; iar pe de altă parte, Romanii îi sfătuiau să ia armele în mână pentru ei. Chestiunea trecu spre a fi discutată în Consiliul Acheilor, unde solul trimis de Antioh îi îndemnă energic să rămână neutri: la aceasta, ambasadorul roman [3]) răspunse: *„Quod autem isti dicunt non interponendi vos bello, nihil magis alienum rebus vestris est; sine gratia,*

1) Bernabè Visconti a fost stăpân al Milanului în anii 1354—1385; este vestit pentru cruzimea și viciile lui.

2) Este Antioh, regele Siriei, menționat în cap. III.

3) Ambasadorul Romanilor era Titus Quintius Flamininus, învingătorul lui Filip V, la Cinocefale (197 în. Chr.).

sine dignitate, praemium victoris eritis"[4]). Şi se va întâmplă întotdeauna că acela care nu îţi este prieten să-ţi ceară să rămâi neutru, iar cel care îţi este prieten să-ţi ceară să-ţi arăţi pe faţă atitudinea, luptând. Principii nehotărîţi, pentru a evita primejdiile prezente, urmează de cele mai multe ori această cale a neutralităţii şi astfel se prăbuşesc de cele mai multe ori. Dar când un Principe se declară curajos în favoarea unei părţi anumite, dacă învinge acela cu care s'a aliat, chiar dacă acesta e puternic iar el este la discreţia lui, îi va rămâne totuşi îndatorat întrucât s'au legat prin prietenie; iar oamenii nu sunt niciodată atât de necinstiţi încât să te doboare în felul acesta care ar fi un exemplu prea grav de ingratitudine. In plus, victoriile nu sunt niciodată atât de complete încât învingătorul să nu trebue să ţină seama de anumite lucruri şi mai ales de dreptate. Dar dacă pierde acela cu care ai luptat alături, vei găsi un refugiu la el; şi te va ajuta cât îi va fi cu putinţă, fiind astfel tovarăşul unei soarte care poate să redevină cea de altă dată. In al doilea caz, atunci când cei cari se luptă între ei sunt astfel încât nu ai să te temi de cel care învinge, va fi cu atât mai mare prudenţa de a te declară de partea unuia din ei; deoarece contribui la înfrângerea unuia cu ajutorul celuilalt care ar trebui să-l salveze dacă ar fi înţelept; şi dacă acesta învinge, rămâne el la discreţia ta; şi este imposibil să nu învingă cu ajutorul tău.

Se impune să notăm aci că un Principe trebue să bage de seamă să nu se alieze niciodată cu unul mai puternic decât el, pentru a-i lovi pe ceilalţi, decât dacă nevoia îl constrânge la aceasta, aşa cum am arătat mai sus; căci, dacă învinge, rămâi prizonierul lui: şi Principii trebue să se ferească atât cât pot de a fi la discreţia altora. Veneţienii s'au aliat cu Franţa împotriva ducelui de Milano; şi ar fi putut să evite această tovărăşie din care n'a urmat altceva decât ruina lor. Dar atunci când nu o poţi evita, cum li s'a întâmplat Florentinilor când Papa şi Spania au pornit cu armatele să atace Lombardia[5]), Principele trebue să

4) Citat din memorie din Titus Livius (XXXV, 48); „Nam, quod optimum esse dicant, non interponi vos bello, nihil tam vanum, imo tam alienum rebus vestris est; quippe sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis".

5) Machiavelli se referă la războaiele Ligei Sfinte, din care făceau parte papa Iuliu II şi Spaniolii împotriva Francezilor; în 1512, Florentinii trecură şi ei de partea Ligei, după ce fuseseră aliaţii Franţei, siliţi fiind în parte de intrarea trupelor spaniole în Toscana.

se declare de partea unuia, și aceasta pentru motivele mai sus arătate. Și niciun stat să nu creadă că va putea să ia vreodată o hotărîre care să fie lipsită de primejdie; să știe dimpotrivă că trebue să le ia pe toate îndoelnice; căci lucrurile sunt astfel orânduite încât dacă încerci să fugi de o situație grea, vei cădea neapărat în alta; totuși prudența constă întotdeauna în a ști să cunoști natura situațiilor grele și s'o alegi pe cea mai puțin rea, drept cea bună.

Principele trebue de asemenea să arate că iubește virtuțile și să-i onoreze pe cei cari strălucesc prin talentele lor într'o artă oarecare. Apoi trebue să-i susțină pe cetățenii lui ca să-și exercite în liniște ocupațiile lor, atât în negustorie cât și în agricultură și în orice meserie; oamenii să nu-și lase ogorul necultivat gândindu-se cu teamă că le va fi luat, sau să șovăie înainte de a începe un comerț nou de frica dărilor; dimpotrivă, să se pregătească o răsplată pentru cei cari fac toate aceste lucruri și cari se gândesc, ori în ce fel, să-și îmbogățească orașul sau statul. Afară de aceasta, Principele trebue, în anumite epoci ale anului, să organizeze pentru popor serbări și spectacole. Și cum fiecare oraș este împărțit în bresle sau în cartiere, Principele trebue să țină seama de aceste grupări ale lor, să ia parte la adunările în cari se întrunesc, să dea el însuși un exemplu de omenie și generozitate, păstrând totuși întotdeauna majestatea rangului pe care-l are, deoarece această demnitate nu trebue să-i lipsească în nici o împrejurare.

CAPITOLUL XXII.

Despre secretarii pe cari Principii îi au pe lângă ei

Nu este de mică însemnătate pentru un Principe, alegerea miniștrilor lui: aceștia sunt buni sau nu, după cum Principele îi alege sau nu cu înțelepciune. Și cea dintâi părere pe care ne-o formăm despre inteligența unui conducător de stat se bazează pe considerarea oamenilor pe cari îi are în jurul lui; când sunt suficient de capabili și credincioși, îl putem socoti înțelept, deoarece a știut să le recunoască măsura capacității și să-i păstreze credincioși. Dar când sunt altfel, putem întotdeauna să-l judecăm aspru; deoarece prima eroare pe care un Principe o poate săvârși, o săvârșește în această alegere. Oricine îl cunoștea pe Messer Antonio de Venafro [1]), ministru al lui Pandolfo Petrucci, Principele Sienei, își dădea seama îndată că Pandolfo este un om de o valoare deosebită, deoarece îl are pe acesta ca ministru. Există trei feluri de minți omenești: unele cari înțeleg singure, altele cari pricep ceea ce alții înțeleg și le explică, iar ultimele cari nu înțeleg nici singure nici prin alții; cele dintâi sunt desăvârșite, cele de al doilea fel sunt foarte bune, iar a treia categorie este inutilă; trebuia așa dar cu necesitate ca Pandolfo, dacă nu făcea parte din primul fel, să aparțină celui de al doilea; căci dacă cineva posedă o minte capabilă să recunoască binele sau răul pe care celălalt îl face și îl spune, chiar dacă el însuși nu poate să creeze nimic, își dă seama totuși de acțiunile rele și bune ale ministrului, le laudă pe

1) Antonio Giordani din Venafro (1459—1530) a fost profesor de drept la Universitatea din Siena și consilier al lui Pandolfo Petrucci. Machiavelli l-a cunoscut și ca diplomat, în cursul unei misiuni la Siena (1505).

acestea din urmă iar pe celelalte le îndreaptă; iar ministrul nu poate spera să-l înşele şi se menţine credincios.

Dar pentru ca un Principe să poată să-şi cunoască ministrul, există acest mijloc care nu dă niciodată greş. Când vezi că ministrul se gândeşte mai mult la el decât la tine, şi că în orice acţiune caută folosul lui propriu, înseamnă că un om de felul acesta nu va fi niciodată un bun ministru şi că nu vei putea avea niciodată încredere în el; căci acela care ţine în mâinile lui întregul stat al unui Principe, nu trebue să se gândească niciodată la el ci totdeauna la Principe, şi să nu-i vorbească despre altceva decât despre ceea ce îl priveşte pe el. Şi pe de altă parte Principele, spre a păstra bunele însuşiri ale ministrului, trebue să se gândească la el, onorându-l, făcându-l bogat, îndatorându-l faţă de el, dându-i onoruri şi funcţii pentru ca să-şi dea seama că nu ar putea să existe fără el şi pentru ca onorurile numeroase să-l facă să nu mai dorească altele, bogăţiile mari pe cari le-a primit să-l facă să nu mai vrea altele, iar funcţiile numeroase să-l facă să se teamă de schimbări. Aşa dar, când miniştrii sunt astfel, iar Principii se poartă tot astfel faţă de miniştri, pot să aibă încredere unii în alţii; dar când sunt altfel, sfârşitul va fi întotdeauna rău fie pentru unul, fie pentru altul.

BIBLIOTECA *ACADEMIEI* ROMÂNE

CAPITOLUL XXIII.

Cum trebue să fugi de linguşitori

Nu vreau să las deoparte o chestiune importantă şi totodată o eroare de care Principii nu se apără uşor, dacă nu sunt foarte prudenţi şi dacă nu ştiu să-şi aleagă bine oamenii. Este vorba de linguşitori, de cari sunt pline curţile; căci oamenii se complac atât de mult în lucrurile lor proprii şi se amăgesc în aşa fel, încât se feresc cu greu de pacostea aceasta; iar dacă vor să se ferească de ea, riscă să fie disprețuiți. Intr'adevăr nu există alt mijloc de a te apăra faţă de linguşiri, decât să-i faci pe cei din jurul tău să priceapă că nu-ţi fac o neplăcere spunându-ţi adevărul; dar dacă oricine va putea să-ţi spună adevărul, va scădea şi respectul faţă de tine. Aşa dar un Principe prudent trebue să urmeze o a treia cale alegându-şi în stat sfetnici înteleoti şi dându-le numai acestora dreptul de a-i spune adevărul, şi aceasta numai privitor la acele lucruri despre cari el îi întreabă, iar nu privitor la altele; dar trebue să le vorbească de toate chestiunile şi să asculte părerile lor; pe urmă trebue să hotărască singur, după cum socoteşte el; şi atât în ce priveşte aceste consfătuiri cât şi faţă de fiecare dintre sfetnici, să se comporte în aşa fel încât fiecare să-şi dea seama că, cu cât va vorbi mai liber, cu atât va fi mai bine văzut: afară de aceştia însă, să nu asculţi vorbele nimănui, dar să duci la capăt ceea ce ai hotărît şi să fi perseverent în hotărîri. Cel care lucrează altfel, sau îşi pierde puterea din cauza linguşitorilor, sau îşi schimbă des atitudinea din cauza părerilor schimbătoare pe cari le ascultă: şi astfel ajunge să fie prea puţin stimat. Vreau să menţionez în legătură cu aceasta, un exemplu modern.

Părintele Luca [1]), omul de încredere trimis de Maximilian, actualul împărat, spunea, vorbind de Majestatea Sa, că nu se sfătuește cu nimeni și că totuși nu face nimic numai după cum crede el; fapt care decurge din aceea că procedează contrar modului arătat mai sus [2]). Căci Împăratul este un om foarte închis, nu-și împărtășește planurile nimănui, nu se sfătuește cu nimeni; dar atunci când vrea să-și aducă hotărîrile la îndeplinire, acestea încep să fie cunoscute și desvăluite, astfel că încep să întâlnească opoziție din partea celor cari sunt în jurul lui; iar el, fiind un om slab, renunță la ele. Se întâmplă astfel că lucrurile pe cari le face azi, le desface mâine, și deaceea nu înțelegi niciodată ce vrea sau ceea ce are de gând să facă, nici nu te poți baza pe hotărîrile lui.

Un Principe trebue așa dar să se sfătuiască întotdeauna cu cei din jurul lui, dar atunci când vrea el, iar nu când vor alții; și mai mult, dacă cineva vrea să-i dea un sfat fără ca el însuși să-l fi cerut, să-l facă să renunțe repede la aceasta. In schimb să ceară mereu părerea celorlalți și apoi să asculte cu toată răbdarea adevărul cu privire la ceea ce a întrebat; iar atunci când își dă seama că cineva din respect nu-i spune tot adevărul, să se supere. Dar întru cât sunt unii oameni cari cred că un Principe oarecare, renumit pentru înțelepciunea lui, este astfel nu prin propriul lui caracter, dar mulțumită sfetnicilor buni pe cari îi are împrejur, pot spune că cei cari afirmă aceasta se înșeală. Căci există această regulă generală, care nu dă greș niciodată: anume că un Principe care nu este înțelept el însuși, nu poate să fie sfătuit cu folos, afară dacă printr'o întâmplare fericită nu a avut norocul să-și pună toată încrederea într'un singur om care să-l conducă în totul și

1) Prete Luca Rinaldi din Pordenone fusese episcop de Trieste, devenind apoi secretar al Impăratului Maximilian. Machiavelli l-a cunoscut în timpul misiunii lui în Germania, în 1507—1508.

2) Cf. Rapporto delle cose della Magna: „Impăratul nu cere sfat nimănui și este sfătuit de fiecare, vrea să facă orice lucru singur și nu face nimic după cum vrea el; căci, deși nu-și desvăluie niciodată secretele nimănui în mod spontan, când hotărîrile ies totuși la lumină dela sine, se lasă condus de cei pe cari îi are în jurul lui și renunță la ceea ce hotărîse la început" (**Rapporto delle cose della Magna fatto questo dì 17 giugno 1508**, în **Il Principe, Dell'arte della guerra ed altri scritti politici di** Niccolò Machiavelli, con prefazione di Francesco Costèro, Milano, Sonzogno, 1909, p. 244).

să fie el însuşi un om de o înţelepciune desăvârşită. In cazul acesta, lucrurile ar putea să meargă bine, dar totul ar dura prea puţin, deoarece un ministru de felul acesta i-ar lua curând puterea; dacă se sfătueşte însă cu mai mulţi, şi nu este el însuşi un Principe înţelept, negăsind părerile lor unite nu va putea să le pună el însuşi de acord; astfel fiecare dintre sfetnici se va gândi la interesul lui propriu, iar el nu va şti nici să-i îndrepte, nici să le cunoască intenţiile. Dar nici nu se găsesc altfel de sfetnici; căci oamenii se vor dovedi întotdeauna răi dacă o nevoie oarecare nu-i constrânge să fie buni. Aşa dar ajungem la concluzia că sfaturile bune, ori dela cine ar veni, rezultă din înţelepciunea Principelui, iar nu înţelepciunea Principelui din sfaturile bune ale supuşilor lui.

CAPITOLUL XXIV.

Dece Principii Italiei şi-au pierdut statele lor

Dacă cele arătate mai sus vor fi ţinute în seamă în mod înţelept, atunci un Principe nou va putea să pară că este Principe vechiu şi va putea astfel să devină mai sigur şi mai stabil în statul lui decât dacă ar fi fost Principe cu drepturi vechi aci. Căci un Principe nou este cu mult mai mult supraveghiat în acţiunile lui decât un Principe ereditar; iar dacă acţiunile lui sunt cunoscute ca pline de virtute, ele atrag mai mult pe oameni şi îi leagă mai strâns de el decât dacă ar fi vorba de un Principe de neam vechiu. Intr'adevăr, oamenii sunt încântaţi mai mult de lucrurile prezente decât de cele trecute; şi când găsesc în cele prezente ceva bun, se bucură de aceasta şi nu mai caută altceva; îl vor apăra pe un astfel de Principe în orice ocazie, dacă în celelalte lucruri el nu desminte aşteptările lor. Şi astfel el se va bucura de o îndoită glorie: aceea de a fi creat un Principat nou şi aceea de a-l fi înzestrat şi întărit prin legi bune, prin armate de valoare şi prin pilde bune; după cum va fi acoperit de o îndoită ruşine acela care, născut Principe, îşi va pierde statul din cauza puţinei lui înţelepciuni.

Iar dacă îi considerăm pe acei seniori din Italia, cari în timpurile noastre şi-au pierdut statul, cum sunt regele Neapolului, ducele Milanului[1]) şi alţii, vom găsi la ei, mai întâi, o greşală comună tuturor în ce priveşte armatele, şi aceasta pentru motivele discutate pe larg mai sus[2]); vom vedea apoi că unii dintre ei, sau au avut poporul ca duşman,

---

1) Machiavelli se referă la Frederic III de Aragon şi la Ludovic Maurul.

2) In cap. XIII—XIV.

sau, dacă acesta le-a fost prieten, n'au ştiut să se asigure împotriva celor mari; căci, dacă nu se săvârşesc aceste greşeli, nu se pierd state care au o putere atât de reală încât pot să trimeată o armată în campanie de luptă. Filip al Macedoniei, nu tatăl lui Alexandru, ci acela care a fost învins de Titus Quintus[3]), nu avea un stat mare în comparaţie cu puterea Romanilor şi a Grecilor cari l-au atacat: cu toate acestea, fiind un adevărat războinic şi ştiind să-şi păstreze bunăvoinţa poporului şi să se asigure împotriva celor mari, a susţinut mai mulţi ani un război contra duşmanilor; şi dacă la sfârşit a pierdut stăpânirea câtorva cetăţi, i-a rămas totuşi regatul.

Aşa dar, aceşti Principi ai noştri, cari erau de multă vreme stăpâni în statele lor, şi care le-au pierdut astăzi, nu trebue să acuze pentru aceasta soarta, ci numai propria lor moliciune: deoarece în timpurile de pace nu s'au gândit niciodată că împrejurările acestea s'ar putea schimba (ceea ce este o greşală comună oamenilor cari nu se gândesc la furtună atâta timp cât vremea e frumoasă), astfel că, în momentul în care au început greutăţile, ei s'au gândit să fugă, iar nu să se apere; şi au sperat că popoarele lor, plictisite de îndrăzneala învingătorilor, îi vor rechema. O asemenea hotărîre este bună atunci când îţi lipsesc altele; dar este foarte greşit să renunţi la alte mijloace de scăpare pentru acesta; căci nu e niciodată bine să te laşi să cazi, în credinţa că vei găsi pe cineva care să te ridice. Lucrul acesta sau nu se întâmplă niciodată, sau, dacă se întâmplă, nu este spre siguranţa ta întru cât acest mod de apărare este josnic şi nu atârnă de tine. Dar numai acele mijloace de apărare sunt bune, sunt sigure şi sunt de durată cari atârnă de tine însuţi şi de propria ta energie.

---

3) Filip V, învins la Cinocefale.

CAPITOLUL XXV.

Cât de mult poate soarta asupra lucrurilor omenești și în ce fel poți să-i reziști

Știu desigur că mulți oameni au avut și au încă această părere, că întâmplările lumii sunt în așa fel cârmuite de soartă și de Dumnezeu, încât, cu toată înțelepciunea lor, oamenii nu pot să le modifice și nu au niciun mijloc de acțiune împotrivă-le; s'ar putea crede așa dar că nu trebue să te trudești atât de mult în lume, ci să te lași dus de soartă. Această părere a găsit mai multă credință în vremurile noastre, din cauza marilor răsturnări cari s'au văzut și se văd încă în fiecare zi, și cari depășesc orice prevedere. Gândindu-mă așa dar și eu uneori la aceste lucruri, am înclinat deasemenea spre părerea lor. Cu toate acestea pentru a nu anula cu totul liberul nostru arbitru, socotesc că poate fi adevărat că soarta este arbitră peste jumătate din acțiunile noastre, dar că ne îngădue să cârmuim noi singuri cealaltă jumătate, sau aproape. Și asemăn această situație unuia din acele fluvii distrugătoare care, când se înfurie, inundă câmpiile, distruge copacii și casele, subțiază într'o parte terenul pentru a-l înălța în altă parte: fiecare fuge dinaintea lui, fiecare cedează violenței lui, fără a-i putea opune însă undeva o rezistență. Și cu toate că aceste fluvii sunt astfel făcute, nu înseamnă că mai târziu, când vremea este iar liniștită, oamenii nu pot să ia măsuri de apărare, și prin zăgazuri și diguri să facă astfel încât, dacă apele vor crește din nou, ele sau să se scurgă într'un canal, sau furia lor să nu fie cu totul nestăvilită și dăunătoare. Același lucru se întâmplă cu soarta; ea își arată puterea acolo unde nu există nicio forță bine organizată care să-i reziste; și deaceea își îndreaptă atacul acolo unde știe că nu s'au făcut nici diguri, nici zăgazuri pentru

a' o stăpâni. Dacă veți considera acum Italia, care este câmpul acestor schimbări și este cea care le-a dat naștere, veți vedea că ea este o câmpie fără stavile și fără apărare de niciun fel; căci dacă ar fi fost apărată de forțe potrivite, așa cum sunt Germania, Spania și Franța, atunci sau revărsarea nu ar fi provocat schimbări atât de mari, sau această revărsare însăși nu s'ar fi produs. Și vreau să fie deajuns aceste lucruri pe cari le-am spus în general cu privire la lupta pe care trebue s'o ducem împotriva soartei. Tratând însă lucrurile mai în amănunt, spun că astăzi vedem pe un Principe într'o situație fericită, iar mâine îl vedem căzut, fără să fi constatat la el vreo schimbare de natură sau de însușire: cred că faptul acesta decurge mai întâi din motivele pe cari le-am expus pe larg până aci, anume că un Principe care se sprijină numai pe soartă, se prăbușește îndată ce ea se schimbă. Cred de asemenea că este fericit acela care își conformează acțiunile împrejurărilor timpului, și deasemenea că este nefericit acela care prin modul lui de acțiune este în desacord cu timpul. Într'adevăr constatăm că oamenii procedează în moduri variate spre a atinge scopul pe care fiecare și l-a propus, și care este gloria și bogăția: unii înaintează cu grijă, alții năvalnic; unii cu violență, alții cu vicleană pricepere; unii cu răbdare, alții cu contrariul ei; și fiecare poate să-și atingă ținta urmând aceste moduri diverse. Dar putem vedea de asemenea că dintre doi oameni cari înaintează cu grijă, unul ajunge la ținta propusă, iar celălalt nu, după cum vedem pe de altă parte că doi oameni pot să reușească în același fel, deși au înaintat într'un mod deosebit, unul cu multă grijă iar celălalt năvalnic: ceea ce nu rezultă din altceva decât din felul timpurilor, cari sunt sau nu în concordanță cu modul lor de a proceda. De aci decurge de asemenea ceea ce am spus, anume că doi oameni, cu toate că lucrează diferit, obțin totuși același rezultat; dacă însă observăm pe alții cari lucrează în același fel, vedem că unul își ajunge ținta, iar celălalt nu. De aceasta atârnă de asemenea variațiile binelui; căci dacă cineva se conduce cu băgare de seamă și cu răbdare, iar timpurile și împrejurările se desfășoară în așa fel încât procedarea lui este bună, ajunge la o situație fericită; dar când timpurile și împrejurările se schimbă, el se prăbușește dacă nu-și schimbă modul de acțiune. Nu există totuși niciun om, oricât de înțelept ar fi, care să știe să se conformeze acestor lucruri: atât pentru că nimeni nu poate să se depărteze

de conduita pe care firea lui i-o impune, cât şi pentru că cel care a avut întotdeauna succese urmând o cale anumită, nu poate să se hotărască să renunţe la ea. Aşa dar omul prudent, când e momentul să procedeze cu violenţă, nu ştie cum să înceapă şi din cauza aceasta se prăbuşeşte; dar dacă şi-ar schimba firea odată cu timpurile şi odată cu evenimentele, soarta nu i s'ar schimba. Papa Iuliu II a lucrat în toate faptele lui cu violenţă; dar a întâlnit timpuri şi împrejurări atât de conforme modului lui de acţiune, încât rezultatul a fost întotdeauna fericit[1]). Gândiţi-vă la prima acţiune pe care a întreprins-o împotriva Bolognei, pe când trăia încă Giovanni Bentivogli[2]). Veneţienii nu erau mulţumiţi de aceasta; regele Spaniei de asemenea; cu Franţa avea o înţelegere în această privinţă; şi cu toate acestea, împins de orgoliu şi de violenţă a pornit el în persoană în această expediţie. Faptul acesta i-a făcut să şovăie şi să stea pe loc, atât pe Spanioli cât şi pe Veneţieni, aceştia din urmă de frică, ceilalţi din dorinţa de a ocupa întregul regat al Neapolului[3]); în plus, fu atras de partea lui şi regele Franţei; căci văzându-l pornit în acţiunea lui şi voind să-l aibă prieten pentru a-i înjosi pe Veneţieni, socoti că l-ar insulta în mod prea evident dacă ar refuza să-i dea armată. Aşa dar Iuliu II, a reuşit să facă prin acţiunea lui violentă ceea ce n'ar fi reuşit niciodată vreun alt Pontifice chiar dacă ar fi avut toată prudenţa omenească; într'adevăr dacă ar fi aşteptat, pentru a pleca dela Roma, ca toate hotărîrile să fie bine stabilite şi toate chestiunile în ordine — cum ar fi aşteptat oricare alt Papă —, n'ar fi reuşit niciodată în acţiunea lui; regele Franţei ar fi găsit mii de scuze iar ceilalţi i-ar fi arătat mii de piedici de temut. Nu vreau să vorbesc şi de celelalte acţiuni ale lui cari au fost toate asemenea acesteia şi i-au reuşit toate;

1) Cf. Discorsi, III, 9, op. cit., p. 411: „Papa Iuliu II a procedat în tot timpul pontificatului lui cu violenţă şi furie; şi deoarece timpurile i-au fost favorabile, toate acţiunile întreprinse i-au reuşit. Dar dacă ar fi venit alte timpuri care ar fi necesitat alte iniţiative, s'ar fi prăbuşit cu siguranţă; deoarece nu şi-ar fi schimbat nici modul nici ordinea acţiunii".

2) Cf. şi cap. XI şi XIX; în plus Discorsi, III, 44, op. cit., p. 483.

3) Veneţia îl ajutase pe Ferdinand de Aragon în lupta contra lui Carol VIII, şi pentru aceasta regele Neapolului cedase Republicei o parte din coasta răsăriteană a statului; Spaniolii ar fi urmărit acum reocuparea acestei regiuni.

este adevărat că timpul scurt cât a trăit[4]) nu i-a îngăduit să cunoască și contrariul; căci, dacă ar fi venit alte timpuri în care să fie nevoit să procedeze cu precauție, ar fi urmat pentru el prăbușirea; deoarece nu s'ar fi depărtat niciodată de acele moduri de acțiune spre cari îl îndemna firea lui. Conclud așa dar că, dacă soarta se schimbă, iar oamenii rămân neschimbați în atitudinile lor, sunt fericiți atâta timp cât sunt în acord cu ea, dar sunt nefericiți de îndată ce se ivește o nepotrivire. Mă gândesc și la aceasta: anume că este mai bine să fii violent decât precaut, deoarece soarta este ca și femeia; și dacă vrei s'o stăpânești, este necesar s'o bați și s'o lovești. Se și vede că ea se lasă învinsă mai mult de cei cari procedează astfel, decât de cei cari procedează în mod cumpătat. Și tot pentru că este femeie, e întotdeauna prietenă a celor tineri, deoarece aceștia sunt mai puțin precauți, mai violenți și i se impun cu mai multă îndrăzneală.

---

4) Iuliu II a fost Papă între 1503 și 1513.

CAPITOLUL XXVI.

Îndemn spre a cuprinde Italia și a o libera din mâinile barbarilor.

Considerând așa dar toate acele lucruri pe cari le-am discutat mai sus, și reflectând în mine însumi dacă timpurile sunt astăzi în Italia de așa fel încât un Principe nou să poată fi onorat, și dacă împrejurările de asemenea sunt astfel încât un om înțelept și energic să le poată da o organizare care să fie spre gloria lui și spre binele tuturor celor cari trăiesc în Italia, cred că se arată în mod evident atâtea lucruri favorabile unui Principe nou, încât n'aș putea spune că a existat vreodată un moment mai potrivit pentru aceasta. Și dacă, după cum am spus [1]), era necesar ca poporul lui Israel să fie sclav în Egipt pentru ca astfel să se arate virtutea lui Moise, sau, pentru a cunoaște spiritul măreț al lui Cirus, era necesar ca Perșii să fie asupriți de Mezi, iar Atenienii trebuiau să fie împărțiți pentru ca valoarea lui Teseu să se arate; tot astfel acum, pentru că voim să cunoaștem energia unui spirit italian, trebuia ca Italia să fie în situația extremă în care se află astăzi; trebuia ca ea să fie mai sclavă decât Evreii, mai subjugată decât Perșii, mai împărțită decât Atenienii; să fie fără conducător, fără ordine, învinsă, jefuită, sfâșiată, cotropită și să fi îndurat nenorociri de tot felul. Și cu toate că până astăzi s'a arătat într'adevăr cineva [2]), care părea că poartă lumina destinată celui ce a fost ales de Dumnezeu spre a salva Italia, s'a văzut totuși apoi că

1) In cap. VI.

2) Machiavelli se referă probabil la Cezar Borgia, pe care totuși nu-l numește, lăsând astfel **Principelui** caracterul unui comentar filosofic al faptelor vremii.

soarta l-a respins în momentul cel mai înalt al acțiunii lui. Astfel că, rămasă fără viață, Italia așteaptă să vadă pe cel care va putea să-i stingă durerile și să pună capăt jafurilor din Lombardia, ca și birurilor grele din Regatul Neapolului și din Toscana, și care să-i vindece rănile vechi de multă vreme sângerânde și adâncite în carnea ei. O vedem cum se roagă Domnului să-i trimeată pe cineva care s'o izbăvească de aceste cruzimi și asupriri barbare. O vedem de asemenea hotărîtă și gata să urmeze un stindard, numai să se arate cel care să-l înalțe. Dar astăzi nu vedem pe nimeni altcineva în care ea ar putea să spere, decât ilustra Voastră familie [3]) care, prin soarta și prin energia ei favorizate de Dumnezeu și de Biserică — în fruntea căreia sunteți acum [4]) —, poate să ia în mâinile ei opera acestei mântuiri. Lucrul nu vă va fi atât de greu dacă veți avea mereu prezente faptele și viața celor numiți mai sus. Și cu toate că oamenii de acest fel sunt rari și admirabili, ei au fost totuși oameni, și împrejurările pe cari le-au folosit au fost mai puțin favorabile decât cele prezente; căci acțiunea lor nu a fost mai dreaptă decât aceasta nici mai ușoară, iar Dumnezeu nu le-a fost mai prieten decât este familiei voastre. Aci dreptatea este mare: *justum enim est bellum quibus necessarium, et pia arma ubi nulla nisi in armis spes est* [5]). Aci sufletele sunt cu totul pregătite; iar când această pregătire există, greutățile nu pot fi mari, cu condiția să luați ceva din exemplele acelora pe cari vi i-am înfățișat. Afară de aceasta, se văd aci semne extraordinare, fără seamăn și desfășurate de mâna lui Dumnezeu: marea s'a despicat; un nour v'a arătat drumul; din stâncă a izvorît apa; a căzut mană; toate au contribuit așa dar la gloria voastră. Restul trebue Voi să-l faceți. Dumnezeu nu voește să facă totul pentru ca să nu ne ia libertatea acțiunii și partea de glorie care ne revine. Și nu este de mirare că niciunul dintre Italienii numiți mai sus nu au putut să facă ceea ce putem nădăjdui că va face ilustra voastră familie, și deasemenea să nu ne mirăm că în atâtea

3) Este vorba de familia Medicilor, Principele fiind închinat lui Lorenzo de'Medici, duce de Urbino.

4) Giovanni de'Medici, care va deveni Papă sub numele de Leon X, era unchiul lui Lorenzo.

5) Citat din memorie din Titus Livius, IX, 1: „Iustum est bellum quibus necessarium, et pia arma quibus nulla nisi in armis relinquitur spes".

turburări şi mişcări războinice se pare că s'a stins în Italia energia luptei. Aceasta vine din faptul că vechile ei orânduiri nu erau bune, şi din aceea că nu a existat nimeni care să fi ştiut să găsească altele noui: şi nimic nu este mai mult spre cinstea unui om care se ridică pentru prima oară la putere, decât legile noui şi nouile orânduiri pe cari el le introduce. Dacă acestea sunt bine întemeiate şi cuprind în ele semnul unei gândiri înalte, vor face ca Principele să fie respectat şi admirat: şi putem spune că în Italia nu lipseşte materia în care să poţi introduce orice formă nouă. Aci găsim o energie mare în membre, numai că ea lipseşte capetelor. Priviţi luptele şi ciocnirile războinice în întrecerile între puţini oameni, şi veţi vedea că Italienii sunt cu mult superiori prin forţă, prin pricepere şi prin inteligenţă. Dar de îndată ce intră în joc armatele întregi, niciuna din aceste însuşiri nu se mai arată. Iar totul decurge din slăbiciunea conducătorilor; căci cei cari se pricep nu sunt ascultaţi, şi fiecăruia i se pare că se pricepe, deoarece n'a existat până acum nimeni care să fi ştiut să se impună atât de mult şi prin energia şi prin soarta lui, încât ceilalţi să se plece înaintea lui. Iată dece, într'un timp atât de lung şi în atâtea războaie purtate în ultimii douăzeci de ani, când armata noastră a fost în întregime italiană, ea a dat totuşi în luptă dovezi atât de rele întotdeauna. Mărturie stau luptele dela Taro, apoi cele dela Alessandria, Capua, Genova, Vailà, Bologna şi Mestre [6]).

Dacă aşa dar familia d-voastră ilustră vrea să urmeze pilda acelor oameni admirabili şi să libereze ţara [7]), trebue, înainte de toate, ca temelie adevărată a oricărei acţiuni ce s'ar întreprinde, să se pregătească o armată proprie; soldaţi mai credincioşi, mai adevăraţi şi mai buni nici nu

---

6) La Fornovo pe Taro, Italienii, au fost învinşi de Carol VIII (1496). Alessandria a fost cucerită de Ludovic XII (1499); la Vailà sunt învinşi Veneţienii de acelaş rege al Franţei (1509); Bologna este ocupată de trupele franceze cari îl învinge pe Iuliu II (1511); la Mestre în sfârşit (1513) armatele Ligii dela Cambrai învinge pe Veneţieni şi ameninţă oraşul.

7) Urmăm şi aci textul ediţiei lui Angelo Pernicce (op. cit., p. 140): „Volendo dunque la illustre casa vostra seguitare quelli eccellenti uomini e redimere le provincie loro (subliniat de noi)...". In alte ediţii găsim însă che, în loc de e (cf. A. Michieli, op. cit., p. 164, Plinio Carli, op. cit., p. 112, Antonio Panella, op. cit., p. 94).

s'ar găsi. Şi cu toate că fiecare dintre ei este bun în parte, laolaltă vor deveni şi mai buni când vor vedea că Principele lor le este comandant, că el îi onorează şi îi tratează bine. Este necesar aşa dar să te pregăteşti cu astfel de armate pentru a te apăra cu energie italică împotriva celor din afară. Şi cu toate că infanteria elveţiană şi spaniolă sunt considerate de temut, ambele au totuşi lipsurile lor, astfel că o a treia organizare de armate ar putea, nu numai să li se opună, dar să aibă încredere că îi va învinge. Căci Spaniolii nu pot să reziste cavaleriei, iar Elveţienii se tem de infanterie, dacă se ciocnesc în luptă cu oameni tot atât de încăpăţânaţi ca şi ei. Astfel că s'a văzut şi se va vedea prin experienţă că Spaniolii nu pot să reziste cavaleriei franceze, iar Elveţienii sunt distruşi de infanteria spaniolă. Şi cu toate că nu s'a avut încă o experienţă deplină a acestui din urmă caz, s'a văzut totuşi în bătălia dela Ravenna un exemplu a ceea ce s'ar putea întâmpla [8]); căci infanteria spaniolă s'a ciocnit cu batalioanele germane cari urmează aceeaşi ordine de luptă ca şi cele elveţiene, şi graţie îndemânării mişcărilor ei ca şi scuturilor mici de cari se servea, a reuşit să se strecoare pe sub suliţele duşmanilor şi oamenii puteau să lovească cu toată siguranţa fără ca Germanii să poată face ceva împotriva lor; şi i-ar fi distrus pe toţi, dacă n'ar fi fost cavaleria care să-i lovească pe Spanioli. Aşa dar, cunoscând ceea ce lipseşte atât uneia cât şi celeilalte infanterii, se poate alcătui o alta nouă, care să reziste cavaleriei şi să nu se teamă de infanterişti: ceea ce va fi posibil prin felul nou al trupelor şi prin organizarea lor nouă [9]). Acestea sunt lucrurile cari, orânduite într'un fel nou, aduc glorie şi mărire unui Principe nou.

Aşa dar nu trebue să lăsăm să treacă prilejul acesta,

8) Lupta de la Ravenna, cuprinsă în războiul Ligei Sfinte, a fost o victorie a armatelor franceze, conduse de Gaston de Foix (1512).

9) Atât Ferrari cât şi Rehberg traduc ultima frază cu sens adversativ între cele două părţi ale ei; astfel găsim la Ferrari: „...ce qu'on obtiendra non pas par la disposition des armes, mais par le changement d'organisation" (op. cit., p. 186); iar la Rehberg: „Dieses wird nicht durch die Beschaffenheit der Waffen, sondern durch Stellung und Anordnung der Mannschaft bewirkt werden" (op. cit., p. 124). In Yves Lévy (op. cit., p. 168), traducerea este conformă textului: „ce qui se fera par la nouvelle sorte de troupes dont on usera, et par le changement de l'organisation".

pentru ca, după atâta vreme, Italia să găsească un salvator al ei. Nici nu pot spune dragostea cu care acesta ar fi primit în toate acele provincii cari au pătimit sub invaziile străine; cu câtă sete de răzbunare, cu câtă credință nestrămutată, cu câtă cucernicie, cu câte lacrimi. Cari porți i s'ar închide? Care popor i-ar refuza ascultarea? Ce invidie i s'ar împotrivi? Care Italian i-ar refuza cinstirea care i se cuvine? Pe fiecare dintre noi ne desgustă această stăpânire barbară. Ilustra Voastră Casă să-și ia așa dar această misiune, cu nădejdea și curajul cu cari se încep acțiunile drepte: pentru ca sub stindardul ei, patria aceasta să se înalțe, și să se adeverească sub auspiciile ei, cuvintele lui Petrarca:

Virtutea împotriva mâniei
Va lua armele; iar lupta va fi scurtă:
Căci străvechea vitejie
In inimile italice încă nu e frântă [10]).

---

10) Petrarca, Canzona: „Italia mia, benchè'l parlar sia indarno...", strofa VI, vv. 93—96.

TIPARUL
UNIVERSITAR

Elie Radu, 6

Tel. 4.80.66